

Ilmar Vananurm

Mu Petserimaa

Hilanamoro

2013

Pühendan püstipäistele!

Autor tänab Rahvakultuuri Keskust toetuse eest!

Autor tänab trükikoda Võru Täht asjatundlikkuse ja vastutulelikkuse eest!

© Ilmar Vananurm

© Kaaneillustratsioon: Karmen Vananurm

ISBN

Kirjastus Hilanamoro

Küljendus ja trükk AS Võru Täht
2013

I

Mu Petserimaa kui pillikeel

1.

Paistmatu pillikeel

Juba hulk hetki tagasi veeres mäe otsast vastu männimetsa veert taluõuest mu ema saadetud kõlav hõige: „Tuu-lõõ koo-doo...”

Aga ikka veel lamasin ma selili lumes, nii nagu suusahüppest karates lumme maha potsatasin – jalad risti, üks suusk selja taga – ja kaesin märtsiõhtu kõrgesse tühja taevasse. Taevas laius mu kohal kui helepuhas mõõtmatu ookean... ookean, mida ma muidugi siinamaani näinud ei ole.

Üks...kolm...neli...viis tähekest paistis juba kätte. Millal nad süttisid?

Kuulatasin. Mõnekümne sammu kaugusel ümises mets. Ümises jah. Oli täielik tuulevaikus, oli varakevadine lumekoorik mu kulunud kinda all, villase suka sääre moodi suusamüts (tegelikult see oligi suure suka sääär!) mõistis rõõmsalt üle kukla pääst libiseda ning lebas nüüd vaikides lumel. Aga ega mu pea külma küll ei tundnud.

Ja siis kuulsin end mõtlemas ja hääletult ütlemas:

Paistmatu pillikeel üle Setomaa...

Saabuva suve käisin karjas, ka ülejäägmise veel, aga ei mäleta, et oleks sõnutsi tinisema lõõnud too „paistmatu pillikeel”. Või kes teab? Ehk oli see tinin või helin niivõrd loomulik, et ma ei pannud seda tähele. Ei pane tähele oma hingamist, oma südamelööke...

Setomaa helin nähtamatult pillikeelelt kostis äkitselt kõrvu kaugelkaugel Hilanamäest ja Obinitsast ja Petserist, hoopis teise rahva seas – peaaegu paarkümmend aastat hiljem Kaunases, kui Vilniuse ülikooli tudengina olin sealse Čiurlionise maaligalerii läbi sammunud ning ühes

vaikses saalis leedu maalikunstniku ja helilooja Čiurlionise eeleegilist sümfooniat „Metsas” kuulama juhtusin.

Suurte aknaklaaside taga ladistas reibast – ja nagu pärastpoole tänaval tundsin – lõunamaiselt sooja aprillikuuvihma. Silmad jälgisid elavaid ja rõõmsaid veeojasid, kõrvad kandusid aga Petserimaale, mu Hilanamäe metsa...

Mille pärast? Igatsusest? Aga millest siis veel?

Ja veel samal kevadel maikuu keskel sõitsin rongiga Vilniusest Druskininkai poole ning ehk just kusagil seal Varena kandis, Čiurlionise sünnimail, võisin lugeda kaasavõetud raamatust Mikalojus Konstantinas iurlionise kirja oma vennale Povilasele Ameerikasse, kirjutatud 7. septembril 1908. aastal Druskininkais.

„Kui sa, vennas, teaksid, kui tore on meil kodus. Mingi võrratu harmoonia, mida miski ei riku – kõik elavad omavahel kui kenasti klappivad värvid, kui imepärase akordi helid – ja meie vana majake viljapuu-de kandami all, ja vaade luhtadele, meie kadakamäele ja metsale, mille taha loojub päike...”

Mõtlesin läbi Kagu-Leedu männimetsade sõites oma Petserimaale ja oma kandile Mokor-

Valjo ja Helena Vananurme pojad (paremalt) Olavi, Ilmar ja Ahti koduõuel 1949. aasta suvel.

Valjo Vananurme foto

nulgale siin Piusa jõe ja Obinitza taguse Tuhkvitsa oja vahel. Põuasele, õigemini pidevalt janusele, sest liivad neelavad hästi nii vihnamärga kui silmaveepisaraid. Mõtlesin tõrvalillelõhnasele ja nõmmeteelillale metsaveerule, kus me lehmad on söönud ja meile piima andnud. Mõtlesin kannarbikuvälule ürgorus, puhtaveesele Piusale, kehvadele teedale. Kerkisid silme ette ka siinsed tuttavad inimesed: jutukad, uudishimulikud, kaht-

lustavad, üliusal-
davad, seltsivad,
äkilised, helded,
kitsid, jonnakad,
lapsikud, rahuli-
kud, uhked...

Peale selle,
et siin Leedus,
Vilniuses, Balti-
maade vanimas
vanas ülikoolis
(1579) olin tun-
tud kui üks eest-

lane, tärkas mulle endale mõistetavamaks veel üks kuuluvus – et olen
petserimaalane, Petserimaa eestlane ning et olen juba mingil määral ka
leedulane, armastades kogu hingest seda maad ja rahvast.

Päev-päevalt lähenesin oma vanamemme kuulsa sõtse ammu silma-
piiri taha kadunud elule: ei saanud Hilana Taarka mehele, polnud tal oma
tal, ent siiski sünnitas viis last, teenis kõhutäidet üksnes oma lauludega,
võideldes eluraskustega, trotsides tigidate torkeid. Isegi passi ja kodani-
kunime sai ta alles tosin aastat enne siit ilmast lahkumist – Eesti Vabarii-
gis aastal 1921.

Mõtlesin, mis anne võis see olla, et ühest pimedast Mokolnulgast (ja
neid „pimedaid” nulki oli Setomaal terve tosin!) koguni Soomemaale
jõuda ja nüüd juba sajakonnaks aastaks üsna eredalt rahva mällu jääda!

Mu vanaema tädi Hilana Taarka, passi järgi Darja Pisumaa püsis veel
hulga aastakümneid üsna värskena inimeste mälus. Mällu jäi Taarka ini-
mestele mitte sellepärast, et ta võis solvatuna ja vihasena mõnest halvus-
tajast lorilaulu teha, jäädvustamaks aastateks tolle iseloomuomadust. Või
et mitmedki kadetsejad, mõistmatud, kasvatamatud teda kummaliseks ja
kergemeelseks pidasid. Mitte sellepärast. Halbu asju ja halbu inimesi ei
mäletata ja see on ka õige – pole vaja rikkuda oma hinge pahade mõtete-
ga. Taarka jäi inimeste mällu kui üks teistmoodi naisterahvas, kes mõistis
imetlusväärse kergusega (nii vähemalt paistis) laule luua ja armastada,
kiinduda kogu hingetäiusega.

Armastusel ei ole mingit selgepiirilist nimetust ega matemaatilist va-

Valjo Vananurm kartulipõllul, ilmselt 1943. aastal.
Valjo Vananurme foto

sam Setumaa jõgi on Piuzajõgi, mis oma alumise oza-ga Setumaast läbi jookseb ja väga tihti ka Setukeste lauludes nimeta-takse”.

Hurt ütleb „Setukeste laulu-de” eeskõnes veel nii: „Vanad laulud ja jutud, mis Ees-ti- ja Liivimaal ju ammu unustatud ehk nagu tähtsuze-ta ja põlatud prügi

kolikambrisse pandud, kust neid üksnes himukad ja väzimata uurijad vaevaga välja toovad, – on Setukeste maal veel nüüdki täies auus olemas ja igapäevazes elus niisama pruugitavad kui igapäevane leib ihu toitmi-

Joogivee toomine Piusa jõest, pildil Valjo Vananurm poja Olaviga. Valjo Vananurme foto

Piusa ääres pesupesemine

Pesupesemine Piusa ääres, 1940ndad aastad.

Valjo Vananurme foto

seks. Setukene ja ezivanemate mälestused on lahutamatu- tud/.../”

Setomaal oli 19. ja 20. sajandi vahetuse aegu neli suurt valda (Lobodka, Petseri, Pankjavit-sa, Irboska), 250 küla, neis 8158 meest, 8413 naist, kokku 16571 inimest

(1897. a. hingedirjate järgi).

Kui palju nüüd on? Kuid kui palju leelokoore laulis siiski 1983. aasta juulikuus Värskas kõivude all Setu Kolmandal leelopäeval! Uskumatu, kuid nad olid olemas. Ja nad laulsid omas kodukeeles.

Ükski armastus ei taha püsida üksnes seespool, seal hakkab tal kitsas. Setomaa koolmeistrid kõnelevad tunnis kirjakeelt, omavahel murrakut. Tallinna setokesed laulavad "Sõsarõ" kooris. Nagu võõrale maale sõidavad rahvaluuletudengid saartele ja Setomaale. Olin ise erutatud justkui võõramaalane, kui juhtusin ilmselt viimase, siin ühes Mokornulga küla aidas asunud Peko kuhu peale...

Kodust ja kodukandist kõneldes tunnen seda tõelist rikkust, mis mind ümbritseb ja mis on mu sees. Kuigi elu juttisäädmiseks, õppimiseks, laste kasvatamiseks ja raha teenimiseks minnakse siit ära kaugele. Kuid Petserimaa kirikupühadel (need on enamasti igas kirikus ise ajal) võib aimu saada, et oma hinges pole me siit kuhugi läinud!

Süüdlaslikult mõtlen: poleks mind puudutanud siit kauge Čiurlionise looming, poleks ma ehk ridagi kirjutanud Hilana Taarkast. Ja jäänuks ehk üles tähendamata ka need sõnad:

*Paistmatu pillikeel üle Setomaa
lume punasel turjal
läbi reejalaste kuristiksinise varju
helahtab hääl
ja põrkub
kurva poisikese
lapitud suusaninale
komistab poiss kukub lumme
aga helin ei kao enam kao...*

Ei usu ma siiski, et minust

Valjo Vananurm ja Helena Kuusik
(enne abiellumist) Petseri kloostri
1936. aastal.

Foto Ilmar Vananurme kogust

oleks välja ütlemata jäänud Setomaa kohal kostev helin. See helin, mida inimene kuuleb (kui kuuleb) lapse-na, ei saa kuhugi kaduda.

Õeldakse, et pole jäänud Hilana Taarka järeltulijaid.... Siiski, tema poja järeltulijaid on elamas kusagil suurel Venemaal, võibolla kuuleme neist millalgi.

Aga midagi jäi temast Setomaa taeva alla inimestesse. See on see, mida ei õelda arvudes ning mida on sõnadeski keeruline sõnastada. Mu kauge sugulase, leeloema Taarka elu oli täis kannatusi. Kannatustest ei pääse mitte ükski inimhing. Loojad, tundlikud hinged on aga kannatustega justkui abielus. Kannatused suruvad loojat ninali mutta, samas sünnib selline imeline helin, mis tõstab teda mudast üles taevasse, tähtede sekka.

Taeluva kirikukellade helistamine kiriku nimepühäl 22. mail.

Ilmar Vananurme foto

P.S.

Selline esseelaadne kirjutis ilmus minult 1984. aasta 16. mail ajalehes "Kodumaa". Tunnistam, et nüüd lisasin sellele mõningaid löike ja täpsustusi. Praegu, kus on saabunud Petserimaa-Setomaa raskeimad ajad, ma ei suudaks enam nii helgelt kirjutada.

Vanaema Matrjona pojalaste Ilmari ja Olaviga 1947. aastal. *Valjo Vananurme foto, kodualbumist*

Seda kirjutist kasutasin ka kogumikus „Mu Setomaa” (2002), toona-
ses mu koostatud raamatus pajatavad kolmkümmend viis inimest sellest,
missugune on Setomaa, nähtuna läbi oma silmade ja südame. Mõnel oli
see olevikuline, mõnel minevikuline, mõnel aga tulevikuline nägemus.

Tolle kogumiku eessõna väärrib aga äratrükkimist siingi.

2.

Ennast ja kodu otsides

„Mõned inimesed on nagu tuulest kantud – rändavad Tambovist Tallin-
na, Sahhalinilt Lätimaale, New Yorgist Kaliforniasse, siit ja säält jälle ku-
sagile edasi. Ei saa aru, kuidas on võimalik maailma hoidvalt ja omaselt
suhtuda, kui juuri pole?” kõnelesin ükskord.

„See ongi huvitav,” ütles nooruke koolilaps mu mõtete peale. „Vahe-
tad kohti, elad siin ja sää, näed palju.”

„Ringi võib rännata, vahel isegi pead rändama ja teisi kaema, aga iga-
ühel peaks olema üks kiindunud koht. Hea, kui see on kasvõi oma kün-
gas, olgu see stepis või metsade rüpes. Peaks olema oma oja või jõeke või
järveke, oma tuttavad ja sugulased lähedal...”

„Aga sa võid ju minna sinna, kus see sulle meeldiv ja ahvatlev olemas
on,” uskus koolilaps.

„Saan sust aru – sa tahad rännata, vaadata, avastada maailma. Aga
kaeme enda ümber – minnakse mitte sinna, kus inimesel juured saavad
kasvada, vaid sinna, kus raha.

Põhjus, miks sind siin miski kinni ei hoia, on peale su nooruse ka see,
et sa oled korterilaps. Korter on eluase, aga korter pole kodu.”

„Mulle ikka on,” ütles laps. Ja tal oli isegi õigus.

„Kuniks?” küsisin tasa.

Mis see kodu siis on? Ühe jaoks vana kõiv koos kuldnokapuuriga,
teise jaoks elamist ümbritsevad künkad ja metsasalud. Või vana armas
hobune või sind su sünnist saatev peni. Su esimesed tuttavad ja omased
inimesed – ema ja isa, õed ja vennad, vanaema, vanaisa; hiljem lisandu-
vad su maailmapilti külainimesed, sugulased ja huvitavad tuttavad, kuni
varsti tunned vist kogu kodukandi rahvast, nende kombeid, iseloomu,
häid külgi ja halbugi omadusi.

Kas suurmajades saab olla kodutunnet? Võibolla, ainult et terves Eestiski on vähe neid, kes ühes korteris on sündinud, elanud seal 70-80 aastat ja säätsamast ka igavesele teele lahkunud. Me paneelmajad ei püsi niikaua püstigi. Aga kui see maja või see korter on nii ajutine, kuidas ta saab olla minu? Kes ei tahaks kindlat ja püsivat – kodu, mis oli enne mind ja mis jääb mu järeltulijaile ja veel nondegi järeltulijaile.

Rasul Hamzatov on kunagi ammu kirjutanud raamatu „Minu Dagestan”, Imants Ziedonis aga „Mu Kuramaa”. Avaar ja lätlane kõnelesid neis raamatuis oma hingelähedasest maast, oma sünnikohast, oma kodukohast ja selle inimestest. Petserimaa-Setomaa on väiksem kui Dagestan. Ligilähedaselt poolt Kuramaad kataks meie endine Petseri maakond, kus elasid, kasvasid ja tasa-targu edenesid kauni ja kaitsva looduse rüpes seto külad nii lääne kui ida pool Petserit.

Nagu mujal maailmas, on siin olnud väga ilusaid aegu, elanud väga häid ja õnnelikke inimesi, on olnud vaeseid ja õnnetu. Neid, kes elasid kaua, ja neid, kes surid noorelt. Siin on elanud inimesi, keda tabas võõra lastud kuul kodulävel. Oli palju neid lapsukesi, kes surid taudide ajal, jõudmata karjalapseikka. Siin elas inimesi, kes läksid ära kaugele maale. Või kes põgenesid. Ja nagu mujaltki, on ka siit viidud palju inimesi kaugele külmale võõrale maa- le. Osa sai sealt tulema, aga tagasi kodutarre enam ei lastud. Tookord. Mis siis, et sunnitoõlaagrite aeg otsa saama hakkas.

Aga kodud jäid. Kuni tuli aeg, kui ka kodud pidid kaduma ning nad jäid üksnes veel elavate mälestuisse.

„Mu Setomaa” ei ole ühe inimese kirjutatud raamat. See sündis neist kirjutistest, mis ilmusid ajalehes „Setomaa” 1997. aasta kevadest 2001. aasta kevadeni. Iga autor kirjutab sellest, millisena paistis ja paistab talle Setomaa läbi tema silmade ja südame.

Alati jääb midagi ütlemata. Mõndagi, mis täna ütlemata, saab homme öelda. Kui on olemas veel ütleva. See on esimene selline

Raamatu autori isa Valjo Vananurm Kaitseliidu Petseri maleva jaoülemanna, foto ilmselt 1935. aastast.

Foto Ilmar Vananurme kogust

raamat, aga sooviksin väga, et see ei jääks viimaseks. Setod ei taha minna taevasse enne, kui neist pole siin maa peal aru saadud.

Miks leiab siit raamatust päale helge südamlikkuse ka väga palju nukurust ja kibestumist? Kas mitte sellepärast, et kodu kaotus on inimesele ääretult valus, sünnikodu ja sünnipaiga kaotus aga eriti.

Ilmar Vananurm,
raamatu „Mu Setomaa” koostaja ning toimetaja
Nii sai kirja 2002. aastal ilmunud kogumikku „Mu Setomaa”.

NÜÜDSE RAAMATU teemad jätkavad hulk aastaid tagasi alustatud eesmärki: jäädvustada oma Petserimaa-Setomaa tundmust ja nägemust. Ma ei ole pidanud ega pea setosid eri rahvaks – mina koos oma esivanematega olen ju üks osa Pihkvamaa ja Petserimaa eestlastest, neist, keda küsitles „Kalevipoja” autor üle 160 aasta tagasi. Seto-sõna tekkest on mul oma mõistmine, seegi leiab kajastamist käesolevas raamatus.

Niisamamoodi ei saa ma maha salata lahtumatut pahameelt nende vastu, kes oma isiklikku lambaaeda, suvilasauna või lihagrillimisnurka peavad kallimaks kui tuhandete inimeste põliskülad ja kodukalmistuid. Üks naisterahvas, endine riigikogu liige, ütles (lugesin parlamendi stenogrammist), et ka tema pidi isa kalmul käimiseks viisa hankima. Kus ta siis käis? Rootsist.

Et justkui õiglanegi, et Petserimaal sündinud inimesed nüüd sinna üksnes viisaga saavad?! Ei teagi, mis piirides ta, Eesti seadusandliku kogu liige, Eesti Vabariiki üldse näinud on ja missugusena näeb siamaani?

Teine parlamendiliige väitis, et ENSV piiri taga eesti keelt enam ei kuule ja seega pole meile toda kanti vaja.

Miks aga ei kuule seal eesti keelt? Seda ei taheta teada, sinnamaani mõte ei ulatu, et seedime ikka veel MRP tagajärge. Paraku neid probleeme ei taha käsitleda isegi isamaalastena laineid löönud poliitikud enam. Neist osa on üldse unustanud oma päriskodu probleemid ja valud ning töötavad üksnes Euroopa võimukate ja rikaste heaks.

Vastuargumendina Petserimaa-keelsusele olgu toodud kasvõi 2013. a. maikuu arvud väljaandest „МК-Эстония” (esitatud ka venekeelses Delfis): Muukeelseid (enamuses siiski venekeelseid) elab Sillamäel 95, 1 %, Narvas 94,8, Narva-Jõesuus 87,08, Kallastel 84, 5, Kohtla-Järvel 83, 89 protsenti. Üle poole ehk rohkem kui eestlasi elab muust rahvusest inimesi ka Maardu ja Paldiski linnas, Mustveel ja Loksal.

Veel on üks hirmutamise moodus: siis, kui saaksime tagasi Narva-taguse ja Petserimaa, lisandub meile palju venelasi.

Aga kui nad on EV kodakondsed, miks ei või nad olla Eesti Vabariigi? Miks diskrimineerime oma riigi kodanikke? Aga kes ei ole EV kodanik, kes ei taha olla Eesti kodanik, sellel on valikuid – taotleb kodakondsust või läheb ära. Selliseid on küll mitte üksnes meil, neid on igas riigis.

Jah, on selliseid eestlasi, kes on nõus mõningaid paiku oma riigi piiridest välja arvama. Nad ei ole kuulnudki riikidest, kes ei loobu seaduslikult oma territooriumist, ei loobu ruutkilomeetristki ka siis, kui seal kõigest üks sisalik liivaluidetel uitab...

Väike „rikas” Eesti aga lööb käega riigi osale, mille suurus on üle 2500 km².

Niivõrd tähtis on ühtedele oma enese kõht, oma rahatasku, oma grillvorst, et naabri valu talle korda ei lähe. Mis sääb siis veel naabermaaakonna inimestest rääkida!

Natuke aega enne selle raamatu trükikotta viimist ilmus setokeelse ajalehe „Setomaa” oktoobrinumber (nr. 15/2013). Ei tea, kelle tarkusest, kuid peatoimetaja on lehte tellinud Eerik-Niiles Krossilt (nime all on autori tegevusvaldkond: aoluuland, poliitika, IRL) pika artikli piiriprobleemi kohta, ilmus see tõlgituna seto keelde. Seal õigustab E.-N. Kross uut piirilepingut, kirjutades: „Ku Eesti Vabariik 1918. aastal rahvidõ hindamääramisõ õigusõ alusõ luudi, sis piir lepüti 1920. aastal just sää, koh tä lepüti, päämidsõlt tuuperäst, õt säält läts tuulaiga sõaliin ja mi sõaväeläse’ tahtsõ’ jättä’ hindäle alasit, kost Eestit olõsi’ paremb kaitsa’. Rahvustõ perrä määrät piiri Tarto rahu läbikõnõlõmistõl riigipiirist õs kõnõlda’. Seto om aastasato elänü vinne kultuuri- ja võimusfäärih. Seto kiil jäi alalõ teno eestlääsiga läbikäumisõlõ ja tuu peräst, õt Eesti lähkoh oll’, no poliitilisõlt sai’ seto’ Eesti osast viil 1920. aastal. Muidogi tahasi nii ma’ ja vist ka inämbüs eestlääsi, õt kõik seto’ saasi’ ellä Eesti Vabariigih. Viil ilosamb olõsi’, ku setodõl olõsi’ uma riik. No paraku olõ-õi tuu nätä’ olõvah tulõvikuh võimalik.”

Trükime siin dokumendi „Rahuleping Eesti ja Venemaa vahel” (üllitatud kahes keeles Tallinnas 1989. aastal) Artikkel II nimelt vene keeles. Eestikeelne sisu on sama: Venemaa tunnistas Eesti riigi ripumatust ja iseseisvust, loobudes vabatahtlikult ning igaveseks ajaks

СТАТЬЯ II.

Исходя из провозглашенного Российской Социалистической Федеративной Советской Республикой права всех народов на свободное самоопределение вплоть до полного отделения от государства, в состав которого они входят, Россия признает безоговорочно независимость и самостоятельность Эстонского Государства и отказывается добровольно и на вечные времена от всяких суверенных прав, кои принадлежали России в отношении к Эстонскому народу и земле в силу существовавшего государственно-правового порядка, а равно на основании международных договоров, которые в указанном здесь смысле теряют силу на будущие времена.

Из прежней принадлежности к России для Эстонского народа и земли не возникает никаких обязательств в отношении к России.

kõigist suverään-õigustest, mis olid Venemaal Eesti rahva ja maa koh- ta maksvusel olnud...

Lepingus pole eesti rahvast jah eraldi rohkem juttu, kuid läbirääkimiste käigus olid kõne all ka petserimaalaste märgukirjad ja muudki rahvusi puudutavad küsimused. Kusjuures optsiooni ehk kodakondsuse (ja elukohariigi) valimist on lepingus käsitletud.

„Aoluulanõ” E.-N. Kross märgib mainitud artiklis ka neid keskaegseid piire, aga unustab oma Tallinna, mis oli nii Taani, Saksa, Rootsi kui Vene all. Ja kui vaadata Põhjasõja aegseid Euroopa riikide piire, siis kõik need on muutunud. Miks peab siis Piusa-tagune piir jääma „aoluulasõ” pühaks lehmaks?

Ja see setode eraldamine eestlastest? See on kasulik üksnes neile, kes pole tunnistanud ega tunnista Petserimaa eestlasi omadeks. Selline määramine ei ole teps mitte mingi ajalugu ega ka antropoloogia, vaid üksnes poliitika. Rāpane poliitika.

Mõnede inimeste peades on Eesti ikka niivõrd suur riik, et oma rahva osa ehk pereliige tõugatakse ära kui kõlbmatu.

Ent see teema tuleb (kahjuks) siin raamatus koos täpsustustega kõne alla veelgi.

3.

Tuhande aasta tagant

„Kirikute ja kalmistute võrk on Petserimaal võrdlemisi tihe. Kontrolljoone tagusel Petserimaal on tosin kirikut: Taelova, Mõla, Vana-Irboska, Kulje, Saalesa, Senno, Laura, Pankjavitsa, Lisje, Petski, Kolpino, Petseris lisaks kloostrile kaks kirikut – õigeusu ja luteriusu kirik. Paljude nende kirikute juures on surnuaed, millel puhkavad setode vanemad, esivanemad. Igas nulgas oli ja on nüüdki oma kirik ja surnuaed, mõnes isegi rohkem kui üks. Nagu näiteks Irboska nulgas, kus asub Irboska kirik ja surnuaed ning üsna lähedal veel Mõla kirik ja surnuaed.

Minu kodukandi küladest Pöönilt, Alaotsast ja Kolost käidi Irboska kirikusse ja palju omaste kalmud on Irboska surnuaial, mis asub kirikust umbes kilomeetri kaugusel kõrgel mäel.

Huvitaval kombel olid osal Alaotsa ja Pööni küla rahval matmispai-gad teistel surnuaedadel – Saalesas, Petseris, Mõlas, Pankjavitsas. Meie naabrite esivanemad olid maetud Mõla surnuaiale, teistel Petserisse.

Ungavitsa külast maeti Petserisse. Nendest Ungavitsa taludest aga, mis asusid krundil ehk külast väljas, maeti Mõla surnuaiale.”

Nii on kirjutanud Pööni külas sündinud ning juba hulk aastaid seal lähedal Podlesas ehk Poodles-sas elav Helju Tsopatalo (neiupõlvenimega Torm).

Milvi Vihur, Anne Piirimägi ja Helju Tsopatalo Petseris maarjapäeval 1998. aastal.

Foto Helju Tsopatalo kogust

Petserimaa ja Pihkvamaa iidset ajalugu tunnetadki eriliselt seda maad pidi astudes ja Petserimaa kalmuaedades istudes. Siis tulevad kahjuks jälle meelde asjatundmatute inimeste arvamused, nagu polekski meil, petserimaalastel õigust olla oma oma maal täieõiguslikud kodanikud ja samas kuuluda ühte riiki suguvendade-õdedega.

Petserimaalastel ehk Sõto Maa inimestel on hoopistükki teistsugune suhtumine oma kadunuisse. Kas miljonilinnades elavatel kogukondadel on mingid kombestikud oma lahkunute suhtes, ent petserimaalastel on need õnneks veel tugevad. Miks ütlen, et õnneks? Aga seepärast, et oma maa ja oma esivanemate austamine ei lase meil muutuda mutta sõtkutavaks leheprahiks Ilmapuu all. Oma kombestikuga, olgu seal mis tahes segu ristiusust ja maausust – peamine on kombestikus elujaatav USK –, hoiame kinni A-st ja O-st ehk algusest ja lõpust, oleme kui ilmatu pikk pillikeel, mis ainiti heliseb sellest, et kunagi saavad vanavanemaiks ka meie lapselapsed ja et oma pesa, oma kodu peab olemas olema ja jääma nii läinutel kui tulevastel petserimaalastel.

Ma olen veendunud, et armastust (ja ehk isegi igavikku) saab hoida vaid siis, kui on koht, kus teda hoida!

Nüüdseks EV piiri taha jäänud Jatsmani külas sündinud Miralda Visnev kirjutab 2003. aastal ajalehes „Setomaa”: „Käisin jälle kodus – Setomaal Jatsmanis, mis varsti jääb vist juba Euroopa Liidu piiri taha. Kuigi piir peaks ikkagi käima Irboska tagant!

Härja EV peaminister rääkis pressikonverentsil 14. septembril mõtelisest piirist naabrite lätlastega, aga ei poolt sõnagi sellest, et Setomaa on jagatud traataiaga pooleks ja et seal traataia taga elavad ka Eesti Vabariigi kodanikud, et seal on nende/meie külad. Ei hooli sellest enam mitte keegi.

Kui referendumi eelhääletamise kohta sai infot isegi Pekingis hääletanud kuuest kodanikust, siis Petserimaa kohta on pidev vaikus. See hoiak oli näha ka Seto Kuningriigi päeval Obinitas, kuhu ei olnud kutsutud Petseri rajooni juhti. Hiljem hr. Rogoviga Petseris vesteldes ei jätnud ta seda mainimata ja arvas, et nii mõnegi piiriületuse raskuse saaks naabritega hea läbisaamise korral lahendada.

Koju Jatsmani läksime Ants ja Mari Nõgestikuga Saatse piiripunkti kaudu. Auto pidi Saatsesse Helju Mikitalo hoovi jääma. Aga teisel pool traataeda trehvas väga meeldiv kohtumine „Veere pääl” saate tegijatega,

kellel on südamesoojust käia alles jäänud külades ning tutvustada setode siinset elu ja probleeme.

Kui koju jõudsin, oli hea meel, et seekord poldud käidud röövimas ja varastamas.

Telefilmi „Veere pääl” tegijad Vahur, Silvia, Arvo ja Mati on inimesed, kes tahavad ja oskavad kuulata-näha. Nad käisid mitmetes külades, kohtusid põliste setodega. Seejärel sõideti Petseri eesti kooli. Mina läksin valda järjekordset spravkat nõutama järgmise aasta viisa jaoks. Nii vallamajas kui poes tunti huvi, kuidas võib kulgeda euroreferendum. Infot selle kohta, kus nemad, EV kodanikud, oma eituse või jaatuse anda saavad, kusagil ei olnud. Kuigi nad oma passiga võiksid Värskas või Obinitsas hääletada. Kuhu on kadunud me sallivus?

Jatsmani-koju jäid maha ubinatest lookas uibud me aias.”

Jatsmani koolimaja 1970. aastal. Lõhuti maha Krupa valla poolt selle aastasaja hakul.

Foto: Nikolai Repän

4.

Eesti riigi poliitikast oma loovutatud maa kohta saab lugeda rohkem selle raamatu kolmandas osas. Kuid siinkohal põgusalt meeldetuletus 2006. a 10. mail Tallinnas siseministeeriumis toimunud Setomaa Asjatundjate komisjoni koosolekust ja pisut muustki. Komisjoni istungit juhatasid Jaan Õunapuu (regionaalminister) ja Urmas Klaas ning osalesid Ülari Alamets, Vello Saar, Raul Kudre, Merli Mäger, Aare Hõrn, Marju Reismaa, Georg Pelisaar, Ilmar Vananurm, Taavi Rõivas, Rein Orav, Tõnis Pleksepp, Jaak Säälik, Jüri Valge, Artur Laast, Tarmo Punik, Peeter Sibul, Lembit Sikk, Ene Padrik, Rein Järvelill, Margus Timmo, Krista Kampus,

Urmas Klaas, Ene Rebane.

Päevakorras oli: 1. Viisade küsimus, 2. Eesti kontrolljoone lähedaste koolide ja Petseri II Keskkooli koostöö, 3. Setomaa arenguprogramm, 4. Eesti kultuurikeskuse (Petseris) struktuuri ja tööpõhimõtete aruelu, 5. Setomaa riiklik kultuuriprogramm, ettevalmistustööd seto leelo esitamiseks UNESCO vaimse kultuuripärandi nimekirja, 6. Kohalikud ja riigiteed Setomaal, 7. Koidula piiripunkt, 8. Setomaa uuringu tutvustus, 9. Ülevaade eelmisel SAKi istungil vastuvõetud otsuste täitmisest, 10. Järgmine SAKi nõupidamine ja võimalikud teemad.

Ametnike suhtumist näitas seegi kord Setomaa-teema arutelu suurametnikele (või tunnevad nad kõik ennast suurtena?) sobivas Tallinnas, ehkki üle poole osalejatest tulid kohale väljastpoolt Tallinna ning arutelude objekt ise asus Tallinnast 300 km kagu pool. Midagi sai otsustatud, aga mitmed punktid jäidki vaid latusasse protokollki, kasvõi „1.3. Kaasata Setomaa Valdade Liidu ja Seto Kongressi Vanemate Kogu esindajaid EL viisamääruse ja Eesti-Vene piiriäärse ala piiriületus korra Eesti-Vene läbirääkimiste ettevalmistustöödesse.” Ent Kongressi Vanemate Kogu liikmeid pole sellesse kunagi tõsimeeli kaasatud.

Tehti ka ettepanek „MTÜ Kultuuri-, informatsiooni- ja kodanikualgatuse keskuse „Petseri”” põhikirja esitamiseks juba maikuu jooksul Setomaa Valdade Liidule. Mis sellest MTÜst „Petseri” hiljem on saanud, ei tea.

Eestikeelne õppus Petseri II Keskkoolis oli kahjuks juba minevik. Kuigi ka see komisjon, nagu paljud, loodi esialgu kõigepäält niiöelda auru väljalaskmiseks, suudeti Setomaal elavate inimeste pealekäimisel midagi ka korda saata: anti ministritele ja ministeeriumiametnikele tõest infot Petserimaa-Setomaa elust, tekkisid sihtasutused, kultuuriprogrammid, seadustati viisade kompenseerimine, anti raha piiriäärsetele vallateedele jms. Ent ehitised nagu see tohutu Koidula raudteepiirijaam, oleks niikui nii rajatud, transiit toob ju riigikassasse raha. Koidula raudteepiirijaama küll mingiks kahel pool kontrolljoont elavate EV kodanike probleemide lahenduseks pidada ei saa.

Too Setomaa asjatundjate komisjon, mida selle pikk nimetus märkis kui Eesti-Vene kontrolljoone (piiri) äärsete alade elanike probleemide lahendamise komisjoni, loodi 1996. aasta detsembris. Kuulusin sinna komisjoni algusest peale kui Seto Kongressi Vanemate Kogu liige, hiljem

kui ajalehe „Setomaa” peatoimetaja. Kuni 2007. aastal mind ajalehe toimetamisest kõrvale puksiti justkui asjatundmatut. Olen oma tuttavatele öelnud ning märgin siingi, et loomulikult polnud põhjus lehe kujunduses, nagu hakkasid väitma poliitik Urmas Klaas ja mõned teisedki tema sabas. Mul oleks ju kümneid kordi lihtsam, kergem olnud lehte kokku panna kopsakalt suuri pilte ja lohisevaid mammutkirjutisi küljendades. Kuid ma soovisin, et kuukirjas (mis ei ole ju mingi päevaleht!) kajastuks ka väikesed sündmused külades, inimeste arvamused ning ka see, mis toimub kontrolljoone (piiri) taga. Kuna hea pilt, olenemata suurusest, räägib palju, siis ilmutasin igas lehenumbris ligi paarkümmend fotot. Rubriikides „Petserimaal” või „Petseri rajoonilehe veergudelt” sai avaldatud palju Petserimaa ajaloost ja tänapäevast, resümeerimist leidis pidevalt seegi, mida Petseri venekeelne „Petšorskaja pravda” tänase Setomaa või Eesti teemal kirjutas. Peab ütlema, et Petserimaa eestlastest kirjutatakse tolles rajoonilehekeses iga kuu midagi, enamasti positiivset. (Mitte nii, nagu Eesti meedia neist). Üsna palju sai kajastatud ka toonase Petseri eesti kooli elu, samuti rajoonis asuva ainsa seto seltsi „Ökos” tegevust. Igas lehes oli hulk rubriike portreede, asjaste sündmuste, poliitika, kultuuri ja ajaloo valdkonnast.

Koer muidugi oli maetud sinna, et ma lehetoimetajana tuletasin EV võimumeestele ja nende kaasanoojutajatele pidevalt meelde ENSV piiri tagust ala, siinset rahvast, kultuuri, ajaloolist mälu, õiglust ja õigust. Minu ning mu mõttekaaslaste poolt reeturiteks tituleeritud valitsejad tundsid pidevat ärritust ning oskasid mind lehe mant minema toimetada küll.

Avaar Rasul Hamsatov, kes avaldas raamatu „Minu Dagestan” (vene k.1968, eesti k. 1975) kirju-

Pildil raamatu autori vanaema Anna Kuusik Navikest oma tütre Helenaga ja tütrepoja Olaviga Hilan 1946. a sügisel.

Valjo Vananurme foto, kodualbumist

Sugulased Ahti Vananurme ristsete ajal Hilanal. Ristilast ennast pildil ei ole. *Valjo Vananurme foto, kodualbumist*

tab südamehellusega (Moskvas elades muidugi ka igatsusega) oma kodu-aulist Tsadast, kus oli „seitsekümmend sooja kollet”. Ma ei ole saanud oma kodukülalt nii pikalt kirjutada, minu raamatute trükkimist ei maksa kinni ei üleliiduline ega eestimaine kirjandusfond. Ka polnud mu kodukülas kunagi üle 13-14 talu. Olen siiski kirjeldanud oma koduküla Hilanat, too kirjeldus ilmus „Petserimaa külad” kolmandas raamatus 2007. aastal. Mõni lõik säält: „Hilana küla asub Meremäe vallas Setomaa ajaloolises nulgas, mida kutsuti ja kutsutakse praegugi – Mokornulk. Enne sõda kuulus küla Petseri maakonna Meremäe valda, nüüd ENSV piiri kestmise ajal asub Hilana küla Võru maakonna Meremäe valla haldusalal.

Kogu Setomaa oli kogukondlikult jagunenud nulkadeks, neid on Setomaa-uurijad (Leo Reissar, Raivo Rimmel) üles lugenud 12.

Hilana küla sai oma nimetuse sellest, et keegi 25 aastat Vene tsaari sõjaväes teeninud soldat Filan (see on eesnimi, mitte perekonnanimi, sest toona, enne 1921. aastat perekonnanimesid siin polnud) sai Pihkva kubermanguvalitsuselt maad ja asus ühele neist küngastest, mis kerkisid

kõrgemale ligedatest aladest. Ümberringi savisel pinnasel hulk soid, sellest ka see kohanime – Mokornulk [Mokrõi Lug].

Põhja poole laskus võimas Piusa jõe ürgorg, kaetud männimetsaga, lõuna pool piiras küla väike idast läände jooksev orukene, mida vanad inimesed veel siiaaani Virssinaks kutsuvad. Võibolla voolas seal oja-kene Miku küla all olevast mädasoost välja aastaringi? Igatahes kevadel Navike kooli minnes tuli lastel oja ületamisel saapad jalast võtta, et need kuivaks jääksid. Või viis juhtumisi keegi suurtest inimestest su kukil üle oja. Just sääl üle kevadise oja minnes, jalgu lahti võttes märkasid, et mu nooremal vennal Ahtil on üks sokk ühte, teine teist värvi. Kuna ema oli pannud mulle kohustuseks vele rõivastus nii enne kui pääle kooli üle kae-

Liidia Sillaotsa koostatud kaardilt võib näha, kui palju oli soid Mokornulgas.

da, siis mõnel puhul püüdsin liialt, pingutasin üle ning meil tekkis kahjuks kähmlusigi.

Virssina-oru nime tagapõhja ei tea, küll aga on olemas venekeelne sõna verša [verssa], mis tähendab kalapüügiriista – rüsa.

Obinitsa suunas kilomeeter-poolteist astudes tuli ette aga lõunast põhja suunduv ning üha laienev org, mida iga selle kaldal asuv küla oma nimega nimetas: Tääglova küla all on Tääglova org, siis allajooksu minnes Vasla org, siis Miku org ning enne Piusa ürgorgu ja seda täitvat suurt metsa on Talka org. Talka küla taga ühines org Piusa ürgoruga. Üle Talka oru käis Hilana küla lastekari Obinitsa kooli.

Mitte ainult põhjast, vaid ka läänest ja idast piiras Hilanamäed mets. Koht oli rahulik ja omaette. Suur ilm puudutas igapäevaselt Hilana elanikke niipalju, et oli hästi selgelt kuulda, kuidas teisel pool ürgorgu tsuhkatab auruvedur Soena märke. Sõja ajal ja peale sõda lendas üle küla juba lennukeid. Vaevu kolmsada meetrit külast poetasid metsaveerele hulga pomme punaarmee lennukid 1944. aasta suvel. Polnud seal sakslasi ega kedagit. Pommilehtreid võib üle lugeda veel nüüdki, 70 aastat hiljem. Õnneks jäi küla terveks. (...)

Sugulased Hilanal Vananurmede pool paasapühul 19. augustil 1948. aastal. *Valjo Vananurme foto*

Ükskord muutuvad ajad jälle selliseks, et Hilana külas ehitatakse uusi maju ning sünnib uusi lapsi, kes selle küla võlu eluaeg eneses kannavad ning järglastelegi jagavad.

Kuigi külaelu tulevik ei sõltu sugugi ainult külaelanikest endist, saavad paljudki muutused sündima inimeste suurest soovist ja helisevast lootusest ning arenevad siis edasi usu, veendumuse ja tegutsemistahte abil.”

Nii olen kirjutanud 2006. aastal. Praegu siinkohal peab küll ära märkima, et üks uus maja ongi katuse all ja tasapisi edasi ehitamisel – see on mu noorima venna Kaimo maja. Kaimo ise teenib juba kümme aastat elatist Soome Vabariigis ehitustöid tehes. Nagu paljud eestlased. Pikk maa on Soomemaalt siia Petserimaa Hilanale, aga igal võimalusel sõidab ta jälle kodukülla.

Ma usun – kui keegi vaid tahab ja oskab, võib ta kirjutada oma kodukülalt päris kopsaka raamatu. Aga võib teha ka luuletusi ja laule. Nagu seni olen ma teinud. Küllap kirjutan ükskord pikemalt oma koduküla inimestest, kuid selles raamatus väljub mu teema ühe külakese või väikesekoakese piiridest. Samas on isegi mu Petserimaa üks tilluke paigake suures maailmas. Maailm on täis energiat, hingi ja salapära. Üks salapärasustest on armastus. Mida rohkem on inimese hinges armastust, seda rohkem, seda tähelepanuväärsemalt avaneb inimesele see üllatavalt rikas ja ilus maailm.

Nüüd peame siirduma järgmisse peatükki.

II

Mu Petserimaa kaugemas ja lähemas ajaloos

1.

„Pind, millele oli tekkinud Petseri, kujutas endast tahkliivast lavamaad, mida ümbritsesid kolmelt kaarelt järsud ürgorud. Patskova [tänapäeval kasutatakse nimekuju Patskovka – I.V.] jõe rohelusküllane süvend piiras toda platood põhjakaarel, keerdudes siis idakaarele, kus ühines, vaevalt versta kaugusel alevikust, Kamenka oruga, moodustades läikivavetelise ning lehkavroheline luha – petserlaste armsaima guljanje- ning simmanipaiga. Alevi elu vahenditaks osaduseks ja meeleolustajaks oli ikkagi Kamenka, mitte Patskova. Suvel vulises Kamenka kurus kasinalt vett, aga kevadel lume sulades ning pikkades sügissadudes hakkas org mühisema ja ruiskama. Oja muutus kasinast nõrest märatsevaks hoovuseks, kukerpallitades vahusegust vett kivikolakate ja perveteravike vahel. Tahkliivane pind kandis tumeda müdina kaugetegi majade põrandapinna alla. Kaldalähedased majad kuulasid seda kestva õhukohinana ning raskete mürtsudena kalda alt. Pärast kevadist vetelangust algas orgude võsastikes elevusrikas laululindude pesitsemine. Ööbikud laksutasid ja liuskasid meloodiaid varasest õhtust hilise hommikuni. Petserlastel oli sadu erksaid kõrvu selle imetlemiseks. Kinnitati, et üksnes Petseri ja Ukraina ööbikud omavad ülevat helirikkust.

Kahvatu ning kõhetu oli linnake ise. Turuplatsi üht külge mööda venis kaubamajade argipäevsuse udjatud rodu. Teisel küljel seisis alevivalitsuse ühekordne puumaja madala läve ning kahe tolmunud aknaga. Sinnasamasse – ütleme: raatuse kõrvale – oli ehitatud kuur pritsimeeste hobuvankrile ja veenõudele. Et kuuri kaubalaoks ei peetaks, seisis ta vära-va kõrval kolme palgi otsa upitatud hädakell tulikahju puhuks. Lähemal tänavanurgal nähti ometi ka kahekordset ja teist poolteisekordset hoonet, koguni trepiastmeliste lävedega. Suuremas hoones asus turulistele teemaja, väiksemas eestlase Kleinsoni trahter, võorastetoaga ärklikorral. Keskseid tänavaid kattis munakivisillutis, veerepoolseid – muru. Talurahva-

vankreid tuli ning läks, raudvitsaliste ratastega kärinat tõstes. Voorimehi asus linnakeses paarikümne ümber, aga nad ei pidanud tänavatel valvet, vaid neid pidi tellima nende kodudes. Rongide saabumisaegadeks sõitsid nad kõik vaksalisse, mis asus alevist kolme versta kaugusel – Piusa orus...”

Nii kirjutab Setomaa serval Päevakeste külas sündinud-kasvanud Karl Ast (Rumor) oma raamatus „Aegade sadestus” (Lund 1963). Oli ta ju saanud esmase hariduse Petseri ministeeriumikoolist.

Siinkohal ei ole mul mõtet lisada ühtki vana Petseri pilti (kuigi ka minu kogus neid leidub), sest 2013. sügisel ilmus Mare Piho koostatud mahukas (216 lk) pildialbum ajaloolisest Petserist „Petseri - 20. sajandi väike Euroopa linn” (Kirjastus Tänapäev), milles on mitusada huvitavat fotot meie Petserist.

Mina lõpetasin Obinitsa seitsmeklassilise kooli, mis asus mu kodust viie kilomeetri kaugusel, ja just siis, kui lõputunnistuse saime, tehti teatavaks, et sügisest peale on Obinitsas juba 8-klassiline kool. Käisin veel aasta ja sain samast koolist teisegi lõputunnistuse. Siis läksin õppima Võru keskkooli. Miks mitte Meremäele, kus just avati keskkool ja kuhu Hilanalt kõigest 12 km? Aga bussid toona sinna kanti ei liikunud. Muidugi, isegi Võrru ei sõitnud me lähedalt mööda mitte ühtki bussi, küll aga 5 km kauguses asuvast Lindorast. Ent Võrus olin kooli internaadis kõik need kolm keskkooliaastat.

Võru keskkooli internaadis (Kreutzwaldi tn. 56) elas ka Petseri tagant Pööni külast pärit Helju Torm.

Alles hulk aastaid hiljem sain teada, miks Helju ei käinud toona juba tegutsevas Petseri eesti keskkoolis, tema kodunt vaid tosina kilomeetri kaugusel. Aga sellepärast, et ENSVs sai ta 16-aastaselt juba passi. Petserimaa külainimesed olid veel 1960ndate aastate alguseski justkui sunnimaised talupojad, kellele keelduti isikut tõendavat passi välja kirjutamast, millega inimene ametlikult ühest kohast teise võis liikuda. Ja liikuski – peale Võru keskkooli õppis Helju Tartus kaubandust ja koguni töötas paar aastat seal kaubandusvalitsuses. Siis aga abiellus oma kandi noormehe Jaan Tsopataloga ja suundus ikkagi tagasi oma koju Petserimaale, lääne poolt kaedes – Petseri taha. Siis õppis ta veel Pihkvas raamatukogundust ning töötas hulk aastaid Metkovitsas (vn Mitkovitsa) raamatukogujuhatajana.

Olen sündinud ühes Petserimaa külas, mille nimeks tsaariaegsete kaartide peal oli Filanova Gora, aga mida kohalikud Hilanaks nimetasid ning mis seda rahva pandud nime ametlikult kannab. Enne sõda Eesti Vabariigi ajal kuulus Hilana küla Petseri maakonda, Meremäe valda. Maakonnakeskuseks ja meie rahva kaubanduskeskuseks oli aastasadu Petseri.

Sündisin Hilanal (mitte Hilanas, sest Hilanal on ka pikem ja uhkem nimekuju: Hilanamäe) Liiva talus vanemate kolmanda pojana. Mu vanem vend Olavi oli sündinud neli ja pool aastat enne mind, kõige esimene vend aga hukkus pooleteist aastat enne mu sündi – sai surma rinde ülemineku ajast (august 1944) vedelema jäänud miini löhkemisel 5. aprillil 1945. Peale mind sündisid veel vennad Ahti (1948) ja Kaimo (1961). Nii et ema sünnitas viis poega, paraku mitte ühtki tütart.

Too esimene vennake, Atso, oli oma nooremale vennale Olavile ennustanud sõjaväeteenistusest pääsemist. Täpselt nii ka juhtus.

Aga mina, kes Atso eluajal veel siia ilma polnud tulnud, pidin nõukogude armees teenima kolm aastat ja poolteist kuud. Vene keele sain seal selgeks, olgugi et kooliajal ei hinnatud mu vene keele oskust mitte üle kolme. Miks? Vist sellepärast, et s u n d u s l i k u d, päälesunnitud kohustused on mulle eluaeg vastumeelsed olnud.

Sõjaväekasarmus – ei mäleta küll, kui kaua olin juba teeninud, ehk aasta juba – olen näinud unes, et ma sündisingi kasarmus ja kõik sellele eelnev on olnud lihtsalt uni. Et lehma ja lambaid karjatades vabas looduses viibiv, tuulekohinat kuulav ja puu all muinasjutte lugev ning pliiatsiga väiksesse odavasse plokknooti luuletusi kritseldav poisike – keda väga-gi selgesti mäletasin – oli keegi minuga sarnanev inimeselaps, kes mulle unes miskipärast ennast ilmutab. Et tõelisus on hoopis see: *podjom, stroitsja, smirrno, šagom marš...*

Toda hirmsat kasarmus sündimise und olen näinud isegi veel mõned aastad pärast pikka sõjaväeteenistust, ilmselt ülikoolieksamite aja närvi pinges. Ühiseluks kasarmus sain vähemalt eelneva praktilise ettevalmistuse keskkooli ajal internaadis elades, nagu siin juba märkisin. See tähendas ka enesekinnitust, enda eest seismise julgust.

Vene keele arvasin sõjaväeteenistuses enamvähem selge olevat siis, kui venekeelset ilukirjandust lugesin ja end tolles keeles ükskord mõtlemast tabasin. Küllap ma seda mainisin ka omastele ja sõpradele oma kir-

Seltskond Jugo külas Vilo vallas 1948. aastal. Vasakult: Veera Luha, Veera Orusaar, Alla Luha, Anne Aplok, Maria Luha, Senni Luha, Linda Luha, Aleksei Luha, Nikolai Luha. Foto: Villu Aplok, Arvi Matvei kogust

Setu Suvepäevad Võmmorski külas 1934. aastal.

Foto Ilmar Vananurme kogust

jades kaugelt. Tolle sõjaväe-aja lemmiklauluks oli mul Raimond Valgre „Peagi saabun tagasi su juurde”, mida omaette ümisesin.

„Laadapäevadel puhkes Petseri sipelgapesalikult kihavaks (...) Kõige hoogsam laadakihk valitses turul, mida peeti Patskova luhta suundumal Pihkva tänaval. Parisnike käes keerlesid hobused niisama tuhisevalt kui karusselli kaarel. Täkkude ja märade pead olid lõuaaluste löökidega valvsaks hirmutatud, erksalt püsti ning kärsitud. Jooksvahaiged kronudki, kellele pool toopi vodkat kurku valatud, kekslesid oheliku otsas just kui priimasälud. Nad teadsid, et kui parisnik ohjad lõdvaks laseb ja kaks sammu taganeb, siis nähvab kavaldav nuudihoop neid kubemest. Seda tegid parisnikud iga ostja ning uudistaja lähenemisel...” on Karl Ast veel kirjutanud, kirjeldades toonast Petserit üsnagi värvikalt.

Ometi isegi siis, olles juba lõpetanud kaheksaklassilise kooli, polnud ma Astist kuulnud muud, kui seda, mida mu vanaema pajatas – ta oli mingit aega olnud teenijaks Orava taga Päevakeste külas Astide pool ja kirjeldas pisut tolle talu elu. Et säääl tulevane kirjanik elas, sain teada hiljem, siis aga polnud enam vanaema, keda põhjalikumalt küsitleda. Ast-Rumori kui niinimetatud kodanliku Eesti diplomaadi raamatuid nõukogude ajal muidugi siin ei trükitud.

Kui mu vanaema Matrjona Piusa taha ehk kuhugi üle jõe kavatses minna, siis ta ütles: „Ma lään Eesti poolõ pääl...” Oli selge, et meie asusime omaaegse Vene ehk nüüd siis Seto poole pääl. See „pool”, see Sõto Maa on ühtede valitsejate käest teiste kätte käinud!...

Minagi olen saanud Petseri laadadele, üsna harva muidugi. Me peres polnud kellelgi aega kauplemisega tegelda – nii isa kui ema tegid kolhoositööd.

Salk Küllatova ja Hilana noori, pildistatud Hilanal 1944 või 1945. aasta suvel.

Valjo Vananurme foto

Ja muidugi pidid nad hoolitsema koduloomade ja juurvilja eest, muidu oleksime nälga jäänud.

Maal pidi olema lehm, siga, lambaid, kanu. Olen ühes oma ilukirjandusliku proosa raamatus kirjutanud, et pärastsoja-aegne Petserimaa (niisamamoodi Eesti külad) jäi ellu ja kasvas lapsed üles oma koduloomakeste najal. Kui omast oli piim, munakesed ja kodusealiha, oma kartulid ja juurikad, siis nälg majja tulla ei tohtinud. Hommikuti enne kooliminekut pani ema lauale äsjakupsetatud pliinid. Piim-jahu-munad olid ju olemas. Joogiks oli piim ja vabarnavarreteed.

Petseri laadale viisime vaid varakevadel sündinud ning neljanädalaseks kasvatatud ilusaid põrsaid, keda siis venelased ostsid, et enne jõulu lihaks teha. Meil lehmapiimaga nuumatud põrsakesed olid nii ilusad ja tublid, et kunagi ei pidanud neid koju tagasi tooma – kõik kaksteist või neliteist notsukest osteti ära. Meiegi, lapsed, valvasime öösiti kordamööda, et emis end põrsastele pääle ei lamaskleks. Armas oli laternavalguses kaeda, kuidas pisikesed rõngasninad häälekalt ning vahel üksteist ägedalt nügides emapiima lutsutasid ja siis väsinuna sinna nisa otsa magama jäid. Säälsamas seasulus suikusime ka ise...

Mingil ajal, mäletan, viidi (siitpoolt kaedes – toodi) loomaturg seal Pihkva tänavalt linnast lääne poole, Petseri linna ja Tsäältsüvä küla vahele kuuseheki taha.

Ema on Petseri külje all oleval põrsaturul vaid korra-kaks käinud. Sellepärast, et tal koduski oli palju tegemist, ja rangelt tuli töötada iga päev kolhoosi kanalas. Ka sellepärast, et ta polnud üldse kaupleja tüüp, võis põrsa anda odavamalt kui teised. Ja veel sellepärast, et ta teadis vaid ühtainsat venekeelset sõna – „porosjonok”. Nii panebki mind muigama ühe psühhiaatri poliitikust rahvasaadiku Delfi-kommentaari, et setod ei kõnelegi eesti keelt, vaid hoopis vene keelt.

Sõjaväest juba tagasi tulnuna olen koos isa või vennaga käinud põrsaid müümas juba Pihkvas ja isegi Porhovis. Tavaliselt küsiti selleks soovhoosi veoauto, sellele mahtusid 4-5 pere põrsakastid ja öösel sõideti välja, toona olid auto kiirus väike, eelkõige seetõttu, et teed olid väga kehvad.

Sõitsime kuuvalges Pihkva linna poole ega teadnud siis, et paari aasta pärast sõidan siin mootorrattaga, tagaistmel ülikooli ühiselamu toanaa-

ber, leedulane Gintautas. Vilniuse ülikooli vene filoloogia osakonna tudengitena õnnestus meil kursusetööks saada vene rahvalaulude üleskirjutamine Petseri rajoonis. Nii sain ülikoolisõbragi siia kanti kutsuda. Ei teagi enam, mitmes külas me käisime, mäletan, et Trubal elasid eestlased, aga sealt juhatati naaberkülla Davida Konets, kus üks *babuška* meid lahkelt kostitas ja väga ilusa puhta häälega laulis meile romanssi „Gori, gori, moja zvezda!” mida me toona rahvalauluks pidasime.

*Гори, гори, моя звезда,
Звезда любви приветная,
Ты у меня одна заветная,
Другой не будет никогда.
.....
Твоих лучей небесной силою
Вся жизнь моя озарена.
Умру ли я, ты над могилою
Гори, гори, моя звезда!*

Mu toonane toonaaber Gintautas Kundrotas on nüüd juba ammu professor ja töötab Vilniuse pedagoogikaülikoolis dekaanina.

Pildil Petseri Ühisgümnaasiumi õpetajaid ja õpilasi 1943. aastal.

Foto võib pärineda Eesti Rahvusarhiivist(?)

Hulk aastaid hiljem, mõeldes tagasi tolle kurblik-kauni vene romansi es-masele kuulmisele, ütlesin iseendale: ka sünnimaa on inimesel üksainus ja teist ei saa olema mitte kunagi... Petserimaal vene külasid otsides sat-tusime pidevalt eestlaste küladesse. Vene külades aga, nii palju kui meie suhtlesime, meenutati ennesõja-aegset Eesti Vabariiki (*eto bõlo v estons-koje vremja...*) hää sõnaga.

Mu kodukeelseid, see tähendab setokeelseid vanu laule olen samuti üles kirjutanud, põhiliselt oma isaema Matrjona suust, juba Obinitša kooli ajal; need on kirjandusmuuseumi saadetuna sealsetes arhiivides olemas. Aga kiigakem sellele, mida kirjutas Willem Buck rohkem kui saja aasta eest:

„Kas need siis rumalasti tegivad, kes Setu laulu õppisivad, laulu, mille sees on tundmusi ja mõtteid?

Ja missugune pidi see eestlane olema, kes 40-50 aasta eest väljarän-damises pääsemist otsis?

Varandusline kehvus ja töö raskus sundis teda haridusest ilma ja seltsielust eemale jääma. Ei Kreutzwaldi mõtted, ei Jakobsoni eestili-sed ettevõtted ega Jannseni magusad jutud mahtunud eestlastesse, kes mõisamoonakatena, kandimeestena ja talusulastena kui ka popsidenä „Eesti ärkamise hommikul” Baltimaal põldu harisivad. Nad ei kuulnud „Taara tammikutes kanget häält”, millest Jakobson rääkis; ei mõistnud Kreutzwaldi nõuu võtta ja „sipelga juurde õppima minna” ega tundnud Jannseni laulust „Mu isamaa, mu õnn ja rõõm” mingisugust väge välja tu-leva ega endi südamesse minema. Nende tugevam tundmus oli nälg, ja see kihutas neid kodumaalt välja – Pihkvasse ja kaugemale. Paljud leidsi-ivad Setumaal ja selle ümbruses asupaika.

Setumaa oli sel ajal pärisorjusest pääsenud ja asus vabaduse vaimus-tuse ja lahedama elu lootustega oma ”hengepõllu” kallale, eestlased aga olivad juba mitukümmend aastat linnupriiusest väsitatud ning vintsuta-tud. Setul olivad rahvaluule ja muistse eestlase omadused alles, eestlase hing aga oli sellest juba tühi - sääal aelesivad sissetuubitud esimesed kultu-ra-anded – usk, alandus ja tume lootus – kui muinasjutulised mustad lin-nud mahajäetud templivõlvide all, kus valgust ega õhku ei ole.” (Willem Buck, Petseri eestlased. ”Postimehe” kirjastus Tartus 1909. a.)

Siiski on väga vale arvata, et Petserimaa ja Pihkvamaa eestlased on loo-

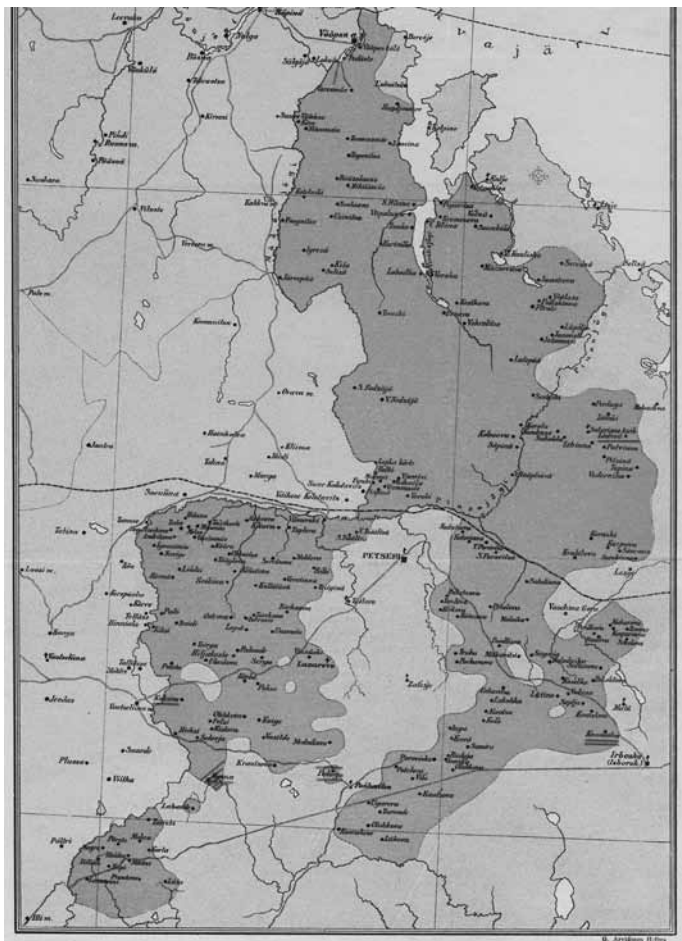
de poolt ehk hilisema Eesti territooriumilt sinna läinud. Nagu mainib neid W. Buck. Jooksikuid oli väike osake tervikust. Oma kodu naljapärast maha ei jäeta.

Mu keelelembus algas ilmselt muinasjuttude lugemisest karjapoisisuvel del ning lõpeb oma raamatute kirjutamisega. Vahepeale on mahtunud kümneid tegevusi, samuti tutvusi eri keeltega.

Muide, mis puutub raamatuisse, siis küllap on need olnud ning on ka tulevikus suunanäitajateks väga paljudele noortele inimestele. Kõigist raamatulugejaist ei saa ega peagi saada filolooge, aga mingite huvide poole nad juhatavad kindlasti. Mu tuttav, raamatusõber Ali Kikkas, kes lapsena Petseris koolis käis ja kelle ema kavatses isegi Saalesa (Zalesje) eesti kooli juhatajaks kandideerida (otsustas siiski Tallinnasse asuda), kirjutab oma „Petseri mälestustes”: „Lõpuks sai eesti kool endise loomaturu kõrvale majja, kus see siiani asub. Koolil oli internaat, kus osa kaugemalt pärit õpilasi peatus. Teisest klassist alates hakkasin siis seal käima. Minu koolitee kulges Kiriku tänaval, vene keskkoolist mööda. Mõistagi ei läinud see alati vahejuhtumiteta. Tagasi koolist tulin enamasti läbi linna. Astusin sisse poodidesse, vahest raamatukokku, või Petseri meiereisse, kus töötas minu vanaisa. Sellel ajal sai enamuses poodides eesti keelega hakkama. Ehkki on mõistetav, et vene keele sain üsna varakult selgeks. Petseri raamatukogus oli tubli eesti osakond. 1950-te lõpul ilmus raamatukogusse hulk raamatuid, millede tiitellehel oli märge: kustutatud. Nende seas oli palju vanemaid raamatuid, sajandi algupoolest. Osa neist kuulus omal ajal vist Petseri Eesti Seltsile „Kalev”, mille asutas Karl Ustav juba 1904. a. Mäletan, raamatuid laenutas pr. Kuningas.”

Mis seal salata – Petserimaa inimeste haridustase oli kehvem Liivimaa või Eestimaa omadest. Ajaleht „Petserlane” kirjutas 1920. aasta 17. septembril: „Petserimaa viletsatest koolioludest on ajalehtedes palju kirjutatud, kuid maakonna ja valdade valitsused on kurtideks jäänud ja ei ole kooliolude parandamiseks sõrmegi liigutanud. Haridusministeerium, kes Petserimaa kooliolude parandamiseks suuremat toetust kavatseb anda, ei ole sugugi informeeritud, kuna ministeerium tarvitas andmeid, mis ajalehtedes ilmusid ja viimasel ajal nii sagedad on.

Haridusministeerium komandeeris ministeeriumi kooliosakonna ju-

Internetist leitud skeemi peal on Petserimaa eestlaste külad Petseri ümber (siin mustvalges esituses – tumedamad osad). Kaardi all on kiri: G. Arvidsson H:fors, st. kaart on koostatud Helsingis. Siinkohal tooduna ei näe lugeda peenikest kirja, kuid tõendab veelkord seda, et soomlased (ja teisedki) ei kirjutanud kusagil õ-tähte. Kaardil on Vasildõ küla kirjutatud Vasilde, Navigõ kirjutatud Navi-ge, Võmmorski aga Vümorski. Leiab veelkord kinnitust, et ka *Sõto Maa* pandi kirja e-tähte kasutades.

Andrikova küla noored 1942. või 1943. aastal.

Valjo Vananurme foto, kodualbumist

hataja abi härra Unso mineva kuu lõpul Petserimaale koolisid ja kohalike koolivalitsusi revideerima. Koolisid oli mineval õppeaastal nime järel 63; nendest töötasid paljud õige puudulikult ja kütte puudusel olivad sunnitud isegi nädalate viisi täiesti seisma.”

Seegi oli üks hulkadest põhjustest, miks Petserimaa-eestlaste ehk setude nimi Eesti Vabariigis pejoratiivse värvingu sai. Truba külast pärit Valli Karp on meenutanud ühes temast tehtud filmis, et Tallinna õppima ja töötama tulnuna ei tahtnud ta kellelegi öelda, et on Setumaalt pärit.

2.

Kõneldes veel pisut haridusest, pean siin märkima, et Petserimaa oli ääremaa nii Vene riigis kui ka Eesti riigis. Siiski tekkis Vabadussõja järel, peale Tartu rahulepingut Petseri maakonnas palju algkooale, praktiliselt

igas suuremas külas oli kool. Enne semstvo (kubermangu omavalitsuse) toimimist oli Setomaa piires vaid kolm algkooli, siis avas semstvo veel kooli Petseri linna agulis (1876) ja Pankjavitsas (1879). Üks vanimaid semstvokoole oli Kuljes, hiljem tekkis neid suurematesse küladesse. Hariduselu läks keema muidugi siis, kui Eesti Vabariigis Petserimaal nii eesti kui vene koolid töötasid, lisaks mitmesugused seltsid. Nii vene kui eesti kool oli ühes koolimajas ka Mitkovitsa (seto k. Metkavitsa) külas. Pööni külas elanud, aga Mitkovitsa 8-klassilises koolis õppinud Helju Tsopatalo (Torm) on meenutanud, et maja ühes otsas tegutsesid venekeelsed klassid, teises eestikeelsed. „Kooliteed käisime koos Kuutsina küla vene poisikestega”.

Raamatus „Eestikeelne kooliharidus Petseris” (2003, väljaandja Setomaa Valdade Liit), mille peatoimetaja olin, antakse ülevaade eestikeelsele kooliharidusele Petseris tsaariajast kuni 2003. aastani. Loomulikult pole see kogumik kõikehõlmav ja täiuslik, kuid hää, et sellinegi mälukandja nüüd olemas on. Sealt võib lugeda, et paljude eesti koolide likvideerimise järel Petseri rajooni külades avati petserimaalastest lastevanemate palvel siiski Vene Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi haridusministri käskkirjaga nr. 509/4. XII 1956 Petseri II Keskkool, eestikeelne.

1959. aastal veel töötasid mõned Petseri rajooni 7-klassilised koolid: Jaaska 7-kl. kool (direktor Evi Kägo), Jatsmani 7-kl. kool (direktor Nikolai Aju), Kosselki 7-kl. kool (direktor Eduard Ojaperv), Mitkovitsa 7-kl. kool (direktor Georg Toptsi), Pankjavitsa 7-kl. kool (direktor Lehte Nelke).

1960-ndate aastate lõpul likvideeriti eesti algkoolid ja pikapeale ka 7-klassilistest 8-klassilisteks muutunud koolid.

Petseri 7-kl. Kooli reorganiseerimisel 2. Keskkooliks määrati 1. jaanuarist 1957. a. tööle õpetajad Vassili Jashov, Laine Siilbaum, Nikolai Lump, August Kruus, Helvi Seliste, Mildred Trahv, Richard Saarva, Mihhail Denisov, Viivi Ekstra, Aleksander Talvet, Ada Rodina, Helene Niilo, Lembit Pild.

Ajaleht „Petserlane” kirjutab aga 17. septembril 1920. aastal, Eesti Vabariigi tunnustamise esimesel sügisel nii: „Lastevanemad tahavad tõsiselt oma lastele hariduse saamist võimaldada, kuid koolid ei suuda lapsi vastu võtta ja viletsad kütmata üürimajad on laste tervise rikkujad.

Õpetasid koolides umbkeelsed õpetajad. Maakonna koolivalitsus sei-

Olohkova külas asunud Jaaska 7-klassilise Algkooli 6. ja 7. klassi õpilased, keskel õpetajad Stepan Tammeorg ja Olli Häiermo. 1955. aasta.

Foto Linda Matvei kogust

sis asjatundmata meestest koos, kelle peaajud judenitslaste ja maruvene vaimust täidetud ja kes Eesti-Vene kooliseadust ära seedida ei suutnud. Koolinõunik puudus täiesti ja tema leidmiseks ei astunud koolivalitsus mitte ühtegi sammu. (...)

Koolitöö lõppes kevadel nagu iseenesest... koolivalitsus seda küll ei tea, millal ta lõppes.

Vallavalitsused ei ole vaevaks võtnud koolimajade eest üürigi ära maksta, peale Irboska valla, kus üürid on korralikult makstud. Semstvo poolt on ehitatud 12-15 koolimaja. Need on paremas olukorras kui 50 kooli, mis asuvad üürimajades.

Kuuldavasti kavatseb valitsus suuremaid summasid Petserimaa haridusasja tõstmiseks välja anda. Seda ei peaks meie kooliisad mitte tummalt ära kasutamata jätma. Hea tahtmise, asjatundmise ja valitsuse toetusega võib palju ära teha, nagu seda meie ainukese reaalgümnaasiumi juures tähele paneme.”

Ühe huvitava tagasisivaatelõigu toon aastail 1955-1959 Petseri eesti kooli (nagu tal kirjas) õpilase Ali Kikkase mälestustest veel, kirjutatud 2002. aastal: „Petseri linna pabereid uurides sain teada, et linnal oli kool juba aastal 1874. (...) Oluline on teada, et Petseri kloostri ülema Josifi ajal, u. 1770, tehakse kohalikku keelt oskavatele preestritele kohustuseks, et nad õpetaksid seda ka teistele, keelt mitte oskavatele. Ja et nad õpetaksid tshuhonskuju gramotu ka koguduse liikmetele. Vähemalt Verska kiriku juures see nii vist toimubki preestrite Anikita Jakovlevi (1776-1804) ja tema järglase Jakov Andrejevi (1805-1834) ajal. Nad mõlemad olid eesti päritolu. Anikita põlvnes Oudova eestlastest ja Jakov oli tema õepoeg. Asjast tuleb vist nii aru saada, et papid võtsid oma hoole alla grupi ärksamaid poisse, kellele õpetati lugemist ja kirjutamist, pühakirja ja arvatavasti ka rehendamist. Selliseid, kellest võis loota ametijärglasi.

Huvitava seigana lisan: Aastal 1812 teeb Jakov Andrejev märke kirikuraamatusse selle kohta, et tema juurde Verskasse tuli elama lihane onu Pavel Jakovlev, 74 aastat vana, endine Pihkva kubermangu sekretär... Väga kõrge ametikoht! Pavel oli Anikita vend. Too sajandivahetus oli huvitav veel selle poolest, et Pihkvasse taheti rajada ülikooli! Sinna aga ei leitud kaadrit ja ülikool taasavati Tartus.

Karl Ustavi, Setomaa rahvaalgustaja, Taelova preestri tegevusest on minult ilmunud üks artikkel lehes „Setomaa”. Kindlasti ei tohiks mainimata jätta tema loodud salajast eesti õppekeele kooli Serga külas 1906. aastal. Kooliõpetajaks valmistas ta ise ette ühe seto poisi – Ivan Andrejevi Polovina külast. Kool eksisteeris võimude teadmata mitu aastat. Siis tuli see „kuritegu” avalikuks ja Karl Ustav pidi „tõestama”, et tegemist on siiski venekeelse kooliga...”

Tulles nüüd tänasesse päeva tagasi, tahan siinkohal tunnustavalt märkida, et Petseri eesti kooli vilistlane Undina Matteus (Taivere) pani kokku ja suutis välja anda ühe tähelepanuväärse raamatukese „Viisteist suvist kokkutulekut. Meenutusi ja fotosid Petseri II Keskkooli ajaloost ning vilistlaste kokkutulekutest aastatel 1990 – 2012”. Seal on toodud ära ka kõik selle kooli lõpetanud õpilased aastail 1957 – 2004. Järgmisel, 2005. aastal polnud kool kahjuks enam e e s t i k o o l i.

„Ise olin viis aastat Petseris õpetaja ja nelikümmend neli aastat Võrus õpetaja. (...) Paljude Eestis elavate vilistlaste lootus on olla Petseri kooli

95. aastapäeva juubelil 2014. aastal maikuu, mitte talvel, ja et oleks võimalik sinna pääseda nimekirja alusel, nagu see oli aastaid varem,” kirjutab Undina Matteus raamatu järelsõnas.

Palvetan minagi, et petserimaalased saaksid oma kodukooli ja oma kunagisse koju, ning kui sellest kodust üksnes lävekivi vaid alles, siis kasvõi sellele lävekivile – mõtisklema kaduva ja jääva üle ning suurte varjuliste puude all asuvatele kalmudele, ütlema esivanematele aitäh selle eest, et me siiani olemas oleme. Küllap siis nemadki aitavad meil püüda üle saada eluraskustest. Eluraskustest ülesaamine tähendab aga kõigepealt seda, et me ei reeda iseennast, ei reeda ka sõpru ja omakseid, ei ela vaid tänasele päevale. Mis sest, et valitsejate käsilased kutsuvad elama korraga vaid üht päevakest korraga. Eluraskustest ülesaamine tähendab seda, et suudetakse üle olla kõigest halvast, mis tuleb väljastpoolt ning tagasi tõrjuda sellegi halva, mida aeg-ajalt tekitab meie teadvus, alateadvus, mõtteväli meie eneste sees.

Kuidas küll tahaks, et halb meie sees ei võimenduks. „Uuel eesti ajal” kohtan juba hulk aastaid meid endid halvustavaid väljendeid, näiteks „Eestlase parim suupala on teine eestlane”.

Vene ajal ei kuulnud kordagi sellist tigatedat ütelust. Kas selle pärast, et kõik halva, mis me elus oli, uskusime tulevat Moskvast? Kas nüüd, kui piir Moskva suunas suletud, oleme selle pärast hakanud üksteist närima?

Küllap olemegi üksteisele liiga teinud maade ja varade erastamisel, ärastamisel ja jagamisel. Ning ei ole enam noid võõraid võimukandjaid, kelle poole näpuga näidata. Aga oli hää näidata...

Petserimaalaste haridusjanu polnud sugugi väiksem kui teiste eestlaste oma. Kuid kui peres on hulga lapsi, siis igaüht (isegi üht) väga kõrgelt koolitada polnud kuidagi võimalik. Petserimaal elati tihedalt ja taludel polnud sadu hektareid põllumaad kusagilt võtta. Siis aga, kui 1940. aastal Eestis – ja korraga lausa kogu Baltikumis – riigipööre tehti, hakati maid jälle ümber jagama.

Bolševike toonane 1917. aasta riigipööre õnnestus võimulepürgijate julma vägivalla ning talupoegadele maa lubamise tõttu, muidugi ka seepärast, et rahval oli kõrini maailmasõjast. Aga hiljem, kolhooside tegemise järel jäeti kolhoosnikele ikka üksnes kuus sajandikku ehk napilt üle poole hektari maad, oli su pere kui suur tahes. Too orjuslik kolhoosi-

kord tuli pääle sõda ka Petserimaale. Inimesed ei töötanud enam enda ja oma pere jaoks, vaid nad sunniti põllule, farmi ja metsa nagu vabakäiguvangid. Täideti peale sunnitud normid, kuid taskud jäid tühjaks, vaesus laiutas kõikjal. Ja oleks vaid vaesus – sellest hullemini rõhus lootusetus, usupuudus paremale homsele, mis sellest, et ajalehed helgest tulevikust aina pasundasid!

Pealegi polnud Petserimaa külades varsti enam ka eestikeelseid koo-
le, kogu asjaajamine käis nüüd vaid vene keeles ning intensiivistus Petse-
rimaa tühjenemine.

Koliti ära, kes päeval, kes ööpimeduse varjus. Ja oma kodu jätsid mit-
te üksnes eestlased, ka Petserimaa venelased asusid ümber, enamasti Ees-
ti suurematesse linnadesse, tööstuskeskustesse. Ilma, et keegi seda sunni-
tud põgenemist ainuisikuliselt oleks soovinud. Kuid kompartei võim ja
ajaloo kulg olid Petserimaa olud selliseks kujundanud. Nii nagu hiiglasli-
kud tulvaveed kusagil mujal maailmas pühivad minema külasid, nii tegi
punane impeerium võimatuks eestluse jätkumise Petserimaal.

3.

Mõeldes siiski veel tagasi Petserimaa ja Pihkvamaa ajaloole, näen seal
aastatuhande kaugusel loomupäraselt ehk enamvähem sõbralikult ela-
vaid soomeugri ja slaavi hõime. Tõsine ja kindel aimdus ütleb, et minagi
olen sealkandis, mitte sugugi kaugel siit Piusa ürgoru veerel asuvast Hila-
na külast, elanud. Teistes eludes või kehaes ning teistes, võibolla hoopis
õnnelikemais oludes. Olen kirjutanud oma luuleraamatus „Vii üle vii”:
„Sa tulõt õkva ku mu esiimä/ säält kaugõst aost, a muido kõrvalküläst...”

Kes teeb nüüd sajaprotsendiliselt kindlaks, kas 1000 aastat tagasi ela-
nud vürstinna Olga Võõbuta külast (вн Выбуты) 15 km kaugusel Pihk-
vast oli puhasttõugu slaavlanna või mitte? Ega ei teegi.

Petserimaast mõeldes tulevad meelde rahvaluulekogujate ning ühis-
konnategelaste nimed: Friedrich Reinhold Kreutzwald, Jakob Hurt, Ar-
mas Otto Väisänen, Samuel Sommer, Oskar Loorits, Georg Truusmann,
Paulopriit Voolaine, Villem Ernits...

Mitte ükski neist nimetatuid polnud sündinud Petserimaal, kuid suh-
tusid siinse maa inimestesse austuse, sõbralikkuse ja mõistmisega. Georg

(Jüri) Truusmann on kirjutanud: „Setud ei ole ümberasukad Liivimaalt, nagu vahel arvama kiputakse, vaid aborigeenid, muistsete läänemere-soome hõimude üks haru, mis asustas kunagi kogu Peipsi-tagust ala ja suuremat osa Pihkva kubermangust.” („Poluvertsõ Pskovo-Peterserskogo kraja”, 1890)

Samale veendumusele olen minagi juba aastaid tagasi jõudnud.

Kõnelgem nüüd päris lähedasest ajaloost, praktiliselt tänasest päevast. 2013. a 1. oktoobri „Võrumaa Teatajas” avaldasin artikli, mis kandis pealkirja „Tänasest ja homsest hoiakust Setomaa teemal”. Kirjutasin seal: „Seto Kongressi Vanemate Kogu tähistab kokkuleppelist, ent juba traditsiooniks saanud Setomaa sünnipäeva 9. oktoobril konverentsiga Värskas. Meenutuseks: 9. – 10. oktoobril 1921. aastal toimus Petseris I Seto Kongress, kus üheks põhiteemaks oli petserimaa-eestlaste ehk setode sulandumine Eestimaa rüppe. Ja muidugi oli see väga õige ja ettenägelik poliitika, sest vastloodud Eesti riigis pidigi haridus olema eestikeelne. Nii nagu polnud (ega saagi olema) võrukeelseid või mulgikeelseid koole, nii oli ka setodel üksnes kaks teed: kas venekeelne või eestikeelne haridus. Ning sulandumine eestikeelsusse ja ka -meelsusse toimus loomulikult ja tõrgeteta. Haridusjanu tunnuseks olid ka pühapäevakoolid täiskasvanutele.

Seto Kongressi Vanemate Kogu (SKVK) tööst andsin omal ajal „Setomaa”-lehe toimetajana pidevalt ülevaadet. Ja mitte üksnes „Setomaa”, vaid ka Põlva ja Võru maakonnalehtedes, samuti üleriigilistes. Nüüd pole juba hulk aastaid kuulnud ega lugenud, millega tegeleb SKVK. Olles kuulnud praeguse SKVK peavanema Vello Lõvi leppimist praeguse piiriga ja EV välispoliitikaga ning taotlustest üksnes rahalistele toetustele, siis haarab südant suur kurbus, et Seto kongresside otsused kalevi alla ehk pikka sahtlisse on pandud. Väljend pärineb vanast ajast, kui tsinovnikud ebaseaduslikult nõude- või palvekirjad kirjutuslauda katva kalevi alla torkasid, üldse silma alt ära. Nüüd samamoodi.

Veel ei tea, kas võtan osa konverentsist, kus ilmselt mitte midagi ei otsustata ja seega ka keegi millegi eest ei vastuta. Kuid ma ütleksin seal Setomaa-Petserimaa saatusest hoolivatele inimestele seda:

- SKVK on võtnud endale kohustuse järgida Seto Kongressi otsuseid. Üks neist otsustest, mis kordub kõikidel Seto kongressidel alates kolmandast kongressist 1993. aastal, on kongressi otsus

mitte loobuda Tartu rahulepingust. Teiseks tähtsaks nõudeks kongressidel on alati olnud petserimaalaste vaba liikumise nõue.

- SKVK on kongressi poolt valitud Setomaa huvide eest seismiseks. Ja kui vaja, siis võitlemiseks. Paraku nüüd, järjekordse uue piirilepingu sõlmimise eel ei kuule kongressi vanematekogu proteste. Miks küll?
- SKVKst on saanud lapsukene vankris, mida keegi mõnest ministeeriumist aeg-ajalt liigutab-kiigutab, et tita seal nutta ei tihuks.

Mul ei ole usku konverentsidesse ja mõttetalgutesse, koosolekutesse, mis jututubadeks jäävad ja kus midagi ei otsustata. See, kes üksnes võimalude käevangus kaasa sõrgib, ministeeriumidele ja selle ametnikele vaid meeldida püüab, ei arene edasi ega saavuta püstitatud eesmärgi. Sest, nagu olen ise näinud, pole ametnike huvi teha midagi rohkemat kui ettenähtud raamistiku piires, mille eest niikuinii palka makstakse. Nii ei ole ka välisministeerium lausa 7 aasta jooksul tahtnud arendanud edasi võimalikkust Schengeni leppe piiridel vabaks ülekäiguks teatud kilomeetrite ulatuses. Aastaid tagasi ütlesid ministeeriumi ametnikud Setomaa asjatundjate koosolekul, et vaatame enne, mis Läti ja Leedu teevad....

[Varsti peale artikli kirjutamist loen 2013. a. 10. oktoobri „Võrumaa Teatajast”, et Läti ongi juba kehtestanud piirialase viisavabaduse Venemaaga! – I. V.]

Usun jätkuvalt, et petserimaalased – vanad, uued ja vanade järeltulijad – saavad ükskord vabalt minna oma esivanemate maale, kodutanimale, kalmistule, kirikusse, sugulaste poole külla. Selleks aga on vaja hääbumatut usku ning pidevat võitlust, jonnakat tegevust ning oma usu igapäevast tõestamist. 1993. aastal 9. oktoobril III Seto Kongressil ütlesin: „Kuni riikide valitsused ei mõista üheskoos hukka inimvastaseid kuritegusid, ei ole meie lastel tulevikulootust.” Nüüd 20 aastat hiljem pole põhjust häbeneda toona öeldut: idanaabri riigis tegutseb ja on koguni parlamendis kompartei, kes töö kannatusi ja surma miljonitele venelastele ja kümnetele tuhandetele eestlastele. Nüüd, kui Eestil on kavas uut piirilepingut rahva eest varjates loobuda Eesti riigi sünnidokumendist, ei kuule Seto Kongressi Vanemate Kogu protestihäält selle häbiväärse teo vastu! Millest me seal eeloleval, väga laialivalguva temaga („Setomaa eile, täna ja homme”) konverentsil üldse kõneleme?”

Uue-Saaluses sündinud võrukas Elmar Hoop aga saatis ajalehte oma arvamuse: „Minu teada ei ole Setumaa kohta usutavat monograafiat keegi kirjutanud – jäänud on arvamuste ja legendide tasemele. Kaldun arvama, et 90 aastat tagasi Setumaad Eesti maakaardile märgitud ei olnud. Slaavlaste ja liivlaste vaheline piir kulges ordulossi lähedalt, kus asub ka Piiri Kõrts...” ning veel, et „Segaabelus olijail ei olnud rahvus määratletud. Legendihõnguline on pärimus, kui 1920. aasta alguses hakati arvele võtma Petserimaa elanikkonda, ütelnud segaabelus olijad, „me ei olõ see ei too”. Neid „poluvernikiuid” hakatudki nimetama setudeks. Kiiresti arenev Petserimaa sundis slaavipärase kultuuriga petserimaalasi integreeruma Eesti ühiskonda. Algas kampaania – igale petserimaalasele eestipärane perekonnanimi.”

Raske on seletada inimesele, kes pole kursis Petserimaa eluga, et Petserimaa eestlased rõhuvast enamuses ei segunenud oma naabritest venelastega, et õigeusu kiriku poolt pandud venepärane eesnimi ei tähendanud mitte mingit kuuluvust slaavi hõimu, et enne Eesti Vabariiki polnud enamusel inimestest üldse perekonnanimesid ja et nad said selle alles 1921. aastal. Polnud see mingi nimemuutmiskampaania! Perekonnanimede panek küll jah. Kõik too, kus ma eelnevas lõigus tsiteerisin E. Hoopi, ongi tõepoolest legend, luulu, argumentideta rahvajutt, kohati loba. Ja seto nimi, kuigi mitte eriti vana, ei pärine mitte EV alguse ajast. Aga enne, kui seto nimest kõnelen, toon ära kokkuvõtliku vastuse võrulasest valesitimõistjale ning teistelegi, kes petserimaalastest üksnes midagi umbmäära-
rast kuulnud.

Lühike vastus Hoobi Elmarile oleks selline (ilmus ajalehes „Võrumaa Teataja” 7. novembril 2013):

Toimekas ja arukas, ammu 90 piiri ületanud mees toetub kahjuks puudulikele ning vigastele andmetele! Piiri kõrtsi taga (vaadates Petseri poolt) polnud mitte Eestimaa, vaid Liivimaa! Maailmas pole ühtegi maad, kus riigipiir eraldaks täpselt ja õiglaselt mõlemale poole jäävad rahvad. Kreutzwald kogus 1849. a. ja saatis Vene impeeriumi teaduste akadeemiale andmeid selle kohta, kui palju oli *eesti* külasid Pihkvamaal ja Petserimaal. Ent veel varem oli *eesti* külasid Pihkvamaal palju rohkem! Rääkimata Petserimaast, kus teisele poole kontrolljoont jäi nüüd 74 Petserimaa eestlaste küla, nii nimetan ma, sest setod ei ole kunagi olnud

Jooniskaart Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiivist. Ka mustvalge-na paistab silma see tumedam osa – Suur-Liivimaa, ulatudes Daugavast ja Kuramaalt üle kogu nüüdse Eesti Tallinnani. Nii et ida poolt tulles algas peale Vastseliinat enne iseseisva riigi sünni mitte mingi Eestimaa, vaid Liivimaa.

eraldi rahvas (paraku küll Pihkva all elanud), täpselt nii nagu pole eraldi rahvas võrukad või mulgid.

Niinimetatud eesti või slaavi või ka leedu või poola või rootsi vallutusalade kohta on igapäevael isemoodi arusaamine. Vaadakesi siin kaarti, kus näha, et isegi Eestimaa polnud mingil ajal olemas – oli üks suur Liivimaa Daugavast Tallinnani. See, et eestlased Vene vallutuste tagajärjel Pihkva kubermangu aladel elama pidid, ei tee neist slaavlast ja tollest alast põlist slaavi ala. Kas siis Karjala või teised slaavi (vene) hõimude ning hiljem riigivõimude poolt vallutatud (!) alad on kah põlised slaavi alad? Vene võimude jaoks jah muidugi, ent kas tõesti ka hõimlaste eestlaste jaoks? Olen lugenud ja kuulnud impeeriumimeelsete väiteid, et slaavi

alad on Paldiskini. Petserimaa künkalt kaedes on neil sedapsi isegi õigus, sest Eesti oli samuti üle 200 aasta Vene impeeriumi osa. Nagu Petserimaagi. Vahe vaid selles, et lääne pool Petserit kehtis Balti erikord ning Eesti- ja Liivi- ja Kuramaad ei venestatud nii nagu Petserimaad. Niipalju kasu siis ka saksa aadlikest!

Kui Eesti Vabariik tehti/loodi/sünnitati vabadusvõitluses, siis sai see alguse Eestimaa kubermangu aladel (Pärnus/Tallinnas) ja nii sai see niimegi. Tegelikult oli Liivimaa alati palju suurem olnud kui Eestimaa, oleks võinud ju me riigi nimeks olla ka Liivimaa Vabariik. Ja kui Eesti Vabariik võttis oma hõlma osa Liivimaast, miks siis jätta Petserimaad, vähemalt valdavalt eestlaste külasid. (Väike venelaste ülekaal oli, aga vaid Petseri

Osa Eesti NSV Petseri maakonnast 1940. aastal.

linnas.) Nii toimitigi. See Petserimaa liitmine oli toona ainuõige, sest Petserimaa on andnud praegusele kokkukuivavale Eestile koos järglastega nüüdseks üle saja tuhande tublisid omariiklasi.

Äärmiselt rumal ja lühinägelik on Vabadussõja saavutusi (ainsaid, mille üle eestlased uhked võivad olla) eitada ja hukka mõista!

See, et E. Hoop või keegi veel arvab, et need nüüdseks reedetud alad ongi vaid slaavi alad, näitab tema ja teiste mittesüvenemist teemasse, soovimatust mõista. Taolistest aru saamist kergendab mul see, et olen isegi oh kui kõrgelt tituleeritud teadusmeestelt kuulnud väga rumalaid teooriaid, arvamusi, seisukohavõtte. Lõpetuseks emotsionaalne suhtumine: kui võrukaid juhtumisi reedetakse või halvustatakse, siis olen ma kindlasti nende seas, kes omaste reetmisele vastu hakkab!

Reeturlusele ei ole õigustust!

4.

Seto etümoloogiast

Lev Tolstoi mahutas üle-eelmise sajandi viimase veerandi hakul (1871) Jasnaja Poljana kooli jaoks koostatud aabitsasse ka Pihkvamaalt 1851. aastal üles kirjutatud muinasjutu „Pärimus Suudoma mäest”. Vene folklorist F. Buslajev märgib nime sarnasust Piibli Soodomaga. Mingi sarnane kõla on sellel ju isegi Setomaaga...

Kui Fr. Reinhold Kreutzwald 1849. aastal Pihkva- ja Petserimaa küla-des kohalikke eestlasi küsitles, siis oma ettekannetes märgibki ta neid kui Pihkvamaa ja Petserimaa eestlasi. Ta ei kasuta sõna „seto”. See tähendab, et seto-sõna ilmus platsi mõnevõrra hiljem.

Kui me 1973. aasta suvel koos leedulasest sõbra Gintautas Kundrotasega Vilniuse ülikooli vene filoloogia tudengitena Petserimaa vene küla-des vene folkloori üles kirjutasime, ei tulnud veel pähegi mõelda Setomaa ning seto-setu etümoloogia.

Seto-sõna juurtest hakkasin mõtlema alles siis, kui XIX sajandi lõpul (1980 – 1990ndad) juhtusin mitmeid kordi kuulma haritud inimeste abitud seletusi, et „setu” tuleneb sõnadest: „ei see ega too”. Kusjuures kõrgharidusega inimeste suust!?

2009. aastal sai saja-aastaseks Willem Bucki poolt juba XX sajandi al-

Suvistepühil Jugo külas Vilo vallas 1965. aastal. Vasakult: Eha Piir, Nikolai Luha, Linda Matvei, Arvi Matvei, Heli Luha, Aino Luha, Mati Krüüts, Alla Luha. Foto Arvi Matvei kogust

gul („Petseri eestlased”, 1909) raamatusse kirjutatud oletus: „Mõned arvavad, et see nimetus sõnast „seātu” (segatud) on tulnud: „Petseri klooster katsus seda rahvast ju ammu venelastega segada – muretses Vene tsaaridelt maad, kuhu ta neid ja venelasi segamini elama asutas” – nii räägivad vanemad petserlased. Olgu nimega kuidas on – jätame ta uurijate hooleks ja, et selle maa elanikud eestlased on ja Petseri nende keskkohaks, siis nimetame neid Petseri eestlasteks.”

Nimetust „Petseri eestlased”, nagu juba mainitud, kasutas ligi poolsada aastat enne W. Bucki kirjatööd Fr. R. Kreutzwald.

Kui mingit rahvast tahetaksegi paari sõnapaariga ristida, siis ega see korda küll ei lähe. No ei saa juurduda mingi halvustav sõnadeühendus: „ei see ega too = seto”. Vaja on rahva oma nõusolekut. Ning kas ikka on petserimaa-eestlased venelastega nii ära segatud, et neid enam ära ei tunne? Kindlasti mitte, ei vanasti ja mitte ka nüüd! Kõik andemed kinnitavad just vastupidist, omaette hoidmist.

Kuid kahjuks on ikka olnud ja on tänapäevalgi üksjagu eestlasi, kes arvavad, et setud kõnelevad vene keelt! (Seda on näidanud mõned artiklid trükiajakirjanduses ja veel rohkem kommentaarid Petserimaad kajastavate artiklite kohta internetis).

Ja nii on mitte vähe Eestimaa inimesi hakanud uskuma asjatundmatute isikute seletusi. See meenutab mulle anekdooti pimedatest, kellest üks, kes lonti kompis, oli veendunud, et elevand on mao sarnane...

Vaade Liiva talu õuele 26. oktoobril 2012. aastal. *Ilmar Vananurme foto*

Nüüd, peale paarikümne aasta pikkust vaagimist ja uurimist olen tulnud järeldusele, et kuna lisaks Kreutzwaldile on Petserimaal käinud ka mitmeid vene, soome ja saksa antropolooge, geograafe, hulga folkloriste mitmelt maalt, kaupmehi, muidugi ka Vene impeeriumi kartograafe, siis siia see „seto” koer maetud võib ollagi. Vene kartograafid näiteks olid need, kes panid väevõimuga meie mittevene küladele ja paikadele vene nimed (Obinitsa oli nende kaardil Ovinštšiste, Hilana (kasutatud ka: Hilanamäe) = Filanova Gora, Härma küla nimi oli Goremõkino jne., jne.) ning jäädvustasid need koostatavatele maakaartidele.

Haritud võõramaised uurijad ei käitunud kartograafide kombel, vaid ikka küsisid, pärisid (loodetavasti, sest ikkagi uurijad!), et mis on selle küla nimi, et mis maa see on, ja kes teie ise enda arvates olete?

„Mis maa sjoo om? Sõda sõa järgi käü meist üle – mis tä muud, ku üts Sõto Maa om!”

Kas sellise vastuse võisid nii mõnegi küla inimesed anda võõramaalasest küsijale-küsitlejale, uurijale või õpetlasele? Võisid, sest see vastus sisaldas tõtt. Valusat, kuid täielikku tõtt.

Kui neile, eriti folkloristidele, kes kirjutasid murdekeelt üles kuulmise

järgi vastati: „sjoo on sõto maa, mi olõ sõto maa inemise’”, siis, pangem tähele: õ tähte ja isegi sellist häälikut ei ole vene ega saksa keeles. Ei ole ka balti keeltes: läti, leedu ning nüüdseks hävinud/ärahitatud preisi keeles. Ja, oh imet – isegi meie sugulasrahval soomlasel ei ole õ-d! Või kaagem siia veel lähemale – koguni meie saarlastel pole seda häälikut! Kena lugu küll!?

Diktofone ju polnud olemas, ent ka tänapäeval peab teadusliku paberi peale ikka transkribeeritud teksti nähtavale panema. Muide, ka eesti folkloristid transkribeerivad „õ”-d „e”-tähe alla pandud kaarekesega. Siia maani.

Nõnda siis kirjutatigi Sõto (sõto) asemel Seto (seto). Hiljem aga hakati ilmselt lähtutuma saksa keelepilti siginenud sõnast „setukezen” (st setukesed), kus on „u” täht. U võis tulla o muutumisest u-ks ka muul põhjusel, keeltes on see üsnagi loomulik ja laialt levinud. Niiviisi võis „seto” ka eesti lingvistide käes „setuks” muutuda. Või käis see paralleelselt soomlastega? Miks mitte.

Seto-sõna kasutuselevõtu aega arvan olevat 1880-1895. Võidakse väita, et mis sõdu siis enam Pihkvamaast ja Petserimaast üle käis? Aga käis ka siis, 19. sajandilgi veel küll. Otseselt suuri lahingutegevusi Pihkvamaal ei toimunud, kuid 19. sajandil pidas Vene Impeerium Türgiga 4 sõda, kokku ligi 11 aastat. Prantsuse-Vene 1812- 1813. aasta sõjast oli 19. sajandi eelviimaseks kümnendiks möödunud 67 aastat; tolle sajandi teisest Vene-Türgi sõjast 50 aastat, eelviimasest, nn Krimmi sõjast (1853 – 1856) 24 aastat ning viimase Türgi sõja (1877 – 1879) kaja polnud veel öieti vaibunudki.

Lugedes biograafiaid või „Pskovskaja Entsiklopedijat” (mis ka internetis olemas) puudutasid Vene-Türgi sõjad ka Pihkva kubermangu inimesi.

1812. a., kui algas Prantsuse-Vene sõda, värvati ka Eesti alalt nekrutiteks hulga rohkem talupoegi kui tavaliselt, samuti moodustati 1807 ja 1812. aastal kohaliku rüütelkonna esindajate juhtimisel maamiilitsaüksused. Eesti territooriumile too sõda väga otseselt ei jõudnud. Küll aga Lätimaale ja Pihkvamaale.

Ja kuigi 1812. aasta Isamaasõjast oli siin mainitud ajaks (seto-sõna tekke alguseks) möödas 67 aastat, siis meenutagem: 2010. aastal möö-

dus II maailmasõja lõpust 65 aastat, kuid sõda pole kellegi poolt sugugi unustatud või unustusse maetud! Sellega seotud kirjutisi ja muid kajastusi lisandub lausa päevast päeva. Veel leitakse sõjahaudu, veel maetakse ümber langenuid, kelle kõikide nimegi enam kindlaks teha ei õnnestu, veel lauldakse viimase sõja ajal tehtud laule, ikka veel sünnib raamatuid, filme ja näidendeid. Ning veel elab palju inimesi, kelle vanaisa, isa, vend või ka õde hukkusid sõjatules.

Kuulakem mis tahes maade inimeste pärimusi ning siis saab selgeks, et sõjad on niivõrd kohutavad, ohvriterohked ja ebainimlikud, et rahva mälust ei kustu sõjaga seotu koguni mitme sajandi vältel.

Kahtlematult on oma rolli mänginud vokaalharmonia, mida esineb suuresti just normeerimata keeles ehk murretes. Lõuna-eesti keeles (murretes) eriti.

Muide, paikkonniti võisidki inimesed hääldada erinevalt: „sõto maa”, „sõtõ maa”, „sõt(t)u maa”, „sõtto maa”. Sarnaseid variante on enamgi.

Võisid hääldada ja küllap hääldatigi. Ühtemoodi ei kõnelda Eestimaa pääl, samuti mitte Setomaal. Mõla kalmistul võib lugeda hauakivilt perekonnanime: Setto. Keegi võttis selle oma perekonnanimeks 1921. aasta sügisel, kui Eesti Vabariigi Petseri maakonnas perekonnanimeta inimestele perekonnanimesid vormistati! Tundsin ka ise Sokolova küla Seto Leenit.

Mokornulgas, mu kodukülas Hilanal (Meremäe vallas, Obinitsast loodes) ei ütle keegi „tehnä”, vaid lausub „tennä” (”tänan”), Mikitamäe kandis aga pole „tehnä” tundmatu või mõistmatu. Ja see, kuis rahvas kõneleb, on rahva otsustada.

Mitme aasta vältel kuulen raadiost setokeelsetest saadetest või loen Setomaa-lehest sageli sõna „kinkalõ” („kellele”). Tegelikult kasutatakse mu tähelepanekute järgi „kinkalõ” sõna Setomaal palju vähem, kui „kel-lele”. Minu kodukülas Hilanal pole keegi kunagi nii kõnelnud.

Nõnda on paljude teiste sõnadega. Sealhulgas mainitud „sõtõ, sõto või sõtu maaga”.

Olles küll üks setu murre, erineb ikkagi Meremäe seto keel Unkavitsa, Vilo või Kossolka omast, Mikitamäe kandi keel Saatse nulga omast. Isegi Hilana küla ja sellest ainult 2,5 km lõuna pool asuva Navike küla (seal elas

mu emapoolne vanaema) sõnavaras on kohe mitmeid kümneid erinevusi! Terve peotäis erinevaid sõnu!

Olen neid seto-sõna tekkimise mõttekäike arendanud oma artiklites ja sõnavõttudes, lühidalt kasutanud koguni oma ilukirjanduslikus proosas, raamatus „Pesad” (2005).

Kindlasti on kas Soome või Saksa arhiivides ja rahvaluulekogudes märke „setode” ja „setude” või „settode” esmamainimise kohta.

Nii kaua aga, kuni puuduvad võimalused (sügavuti ja põhjalikult uurida arhiive nii Tartus kui Pihkvas) „täpseid jälgi üles võtta”, jääb „seto” sünd dokumentaalselt veel kinnitamata, ehk „sünnitunnistamata”. Ma kinnitan siiski, et sünnitunnistus on olemas, ainult et pitser veel sellel puudub.

Ent millalgi see „seto” sündinud ju on: sest nüüdseks juba üle saja aasta on Petserimaa-eestlased nõus, et neid setodeks kutsutakse.

Ent kas oleksid saanud käe ette panna? Kuid kui nad ju ka ise nimetavad end setodeks! Häbenemata. Ju ei saa ega saanud see nimi pahatahtlik

Navike külas Kuusikute pool 1947. aasta kevadsuvel. Keskmises reas paremalt esimene foto autor Valjo Vananurm (toona pildistati vaid statiivilt), tema kõrval ema süles Ilmar Vananurm.

Valjo Vananurme foto, kodualbumist

või mittemidagi ütleb või mittemidagi tähendav olla. Tühjast ei sünni midagi. Ehk ladina keeli: ex nihilo nihil fit.

Aus oleks, et setoks kutsuksid meid ka sugulased suur-eestlased, mitte ei ajaks liialt kangekaelselt taga „setu” kirjapilti nii ajakirjanduses kui mujal. Sest see „setu” ju iseenesest mitte kui midagi ei tähenda ja on saja aasta jooksul tõesti teenimatult halvustava tähenduse saanud.

Kuid poliitikas ei sobi ega tohiks kasutada ei ühte (setu) ega teist (seto) nimekuju. Ei setul ega setol ole oma kodakondsust, oma passi ega muid riikluse tunnuseid.

Poliitikud ei teeks endale häbi, kui nad riiklikus ja poliitilises kontekstis meid Petserimaa eestlasteks kutsuksid.

Olen täiesti ühte meelt rahvaluuleteadlase Ingrid Rüütliga, kellele hakkab vastu mõnede võrukeste ja ka setude mõte taotleda tunnustust omaette keeltena-rahvastena.

„See on absurdne, sellist separatsiooni ei saa kindlasti toetada,” leiab Ingrid Rüütel. „Rahvas ise seda ka ei toeta. Minu isapoolsed vanavanemad olid võrulased, kuid ialgi ei tulnud neile pähe, et nad ei ole eestlased.” (Maaleht 18. nov. 2010)

Rahvas ei toeta, ja ka ajalooliselt ei ole separatsioonil mingit tugipunkti. On vaid mõnede üliaktiivsete uussetode soov näidata ennast ebatavalises valguses.

Kui Kreutzwald Vene tsaaririigis, kuhu niihästi Eestimaa kui Liivimaa kubermang kuulus, tsaar Nikolai I aegu Pihkvamaal eestlasti küsitles, siis nüüd on nonde juurtest sündinud mõni käbi, kes oma kännu ära salgab. See, et ka minus võib olla ja ilmselt ongi soome-ugri verd nii liivlaste kui pihkvamaa-eestlaste ja võibolla slaavlastegi kaudu, ei lahterdu ma siiski mingisse teise või kolmandasse rahvusse. Eriti veel sõrmest välja imetud rahvusse!

Seto on omapärane nimi nii Eesti kui maailma kaardil, kuid ta ei ole mingi isevärki eraldi seisev rahvas. Ammugi mitte rahvus! Ühel rahvagrupil, isegi ühel rahval võib olla mitu nime ning see ei eralda teda suurest kogumist. Nii nagu ei ole žemaidid Leedus eri rahvus (leidub sealgi separatiste), nii ka setod, kes alati on eestlaste hulka kuulunud (tahetagu seda või mitte) ei ole mingi eri rahvus ega eri tõug. Tänapäeva geeniuuringud võivad seda kinnitada ja ongi kinnitanud.

Jah, niikaua, kuni mingid väga kindlad uued tõendid-faktid seto-sõna sünnist siintoodud seto-etümoloogia versiooni ümber ei lükka, võiksite eelöeldusse tõsise tähelepanuga suhtuda.

LISANDUSI:

Автор «Спутника по древнему Пскову» Н. Ф. Окулич-Казарин подсчитал, что только по сведениям уцелевших письменных источников с 1116 по 1709 годы, Псков вел 123 войны с внешними врагами.

Согласимся, что подобный ратный труд и не всякому государству под силу. А Псков не только выдерживал, но и побеждал. Причем ни разу не был захвачен врагом. За исключением, разве что, единственного случая, когда с помощью измены и обмана немецкие рыцари завладели городом в 1240 году.

(Allikas: Pihkva oblasti kodulehekülг Internetis)

Ligi 600 aasta jooksul pidas Pihkva 123 sõda välisvaenlasega. Seega üks sõda iga 5 aasta kohta/järel!

Nii enne, kui ka pärast Põhjasõda (1700-1721) võis Petserimaal olla väiksemaid sõjakäike, kallaletunge ja röövimisi, selliseid, mis ei ulatunud Pihkvani ning pole arvesse võetud ülaltoodud loetelus. Seega võis sõdade nimekiri veelgi tihedam olla!

(Ilmar Vananurme refereering)

* * *

Küllap neist 70-st kallaletungist Eestile, mida venelased on arvestuste järgi sajandite vältel toime pannud, hea hulk toimus sellesama Pihkva kaudu. (Artur Adson, „Ise idas – silmad läänes”. Vadstena 1948., lk. 34)

* * *

24 июня 1812 г. доселе непобедимая армия французского императора Наполеона Бонапарта вторглась в пределы России. (...) 25. июля 1812 г. псковичи создали своё ополчение. В ополчение от 100 ревизских душ брали 2 человека, здоровых, способных действовать оружием, не моложе 17 и не старше 45 лет. (...) В псковское ополчение вступило 6158 крестьян и 133 дворянина. В августе 1812 г. к населению прифронтовых губерний Псковской, Смоленской, Калужской обратился с воззванием командующий 1-й армии Барклай-де Толли.

В воззвании содержался призыв подняться на вооруженную борьбу с врагом. И псковичи горячо откликнулись на него.

(Ljudmila Makejenko (<http://museums.pskov.ru>) Псковичи в Отечественной войне 1812 г.)

* * *

Eesti Õ ja vene Ёl hääldamisel on oluline erinevus. Eesti õ on keskkõrge tagavokaal, hääldamiselt lähedane e-le.

Vene Ёl on kõrge keskvokaal, hääldamiselt lähedane i-le. Selle erinevuse tõttu tekib eestlasel raskusi vene Ёl hääldamisel ja venelasele valmistab raskusi eesti õ hääldamine.

(Allikas: A. Mölder, Eesti ja vene keele kõrvutav grammatika, „Valgus”, Tallinn, 1967)

[Pidagem siis veelkord meeles: Eesti õ on keskkõrge tagavokaal, hääldamiselt lähedane e-le! – I. V.]

* * *

Teine lugu on Petserimaa setudega. Nemad on eestlased, kes elanud pikka aega tugeva vene mõju all nii, et nende olme kuigivõrd ei erinegi. Miks aga venelased neid „poluvertsideks” hüüavad, sellele pole rahuldavat seletust, sest on ju nad üks õigeusu kiriku ustavamaid võsusid. Kas sellepärast, et nad räägivad eesti keelt, ning olles ristitud, on säilitanud siiani rida paganlikke kombeid ja uskumusi. Kust aga tuleb „setu”, on raske seletada.

(Jüri Truusman, „Poluvertsõ Pskovo-Peterskogo kraja”. Internet. Tõlkinud Ali Kikkas)

* * *

Petseri valla Parkanova küla muistses metsasalus on säilinud kääpad ja kaks kiviristi. Neid nimetatakse „sõa kalmu”. Pankjavitsa valla Aristova küla kalmed asuvad männisalus. Neist enamik on ümbritsetud hallide raudkividega. Kolmel kääpal lebavad kiviplaadid, milledele raiutud idaläänesuunalised ristid, pealkirjad on tavalised.

Irboska vallas käisin kahel vanal kalmistul, Zamogilnjes ja Sakitsas. Esimeses on kuuel kääpal ristidega kiviplaadid, mis juba oluliselt maasse vajunud. Hästi säilinud Sakitsa kalmistul on kõrgemaid ja madalamaid erineva kujuga kalmusid. Needki on ümbritsetud hallide raudkividega kuid sedapuhku on need asetatud riskülilikukujuliselt. Kümmeleonnal hästi säilinud kiviristil on selged pealkirjad. Erinevatel aegadel on siin kaevatud, ka hiljuti... Kalmistu edelaosas näeme suurt, kah kividest

ümbritsetud piklikku küngast. Vedeleb luid. Kääpa külgedel asuvatest kaevistest nähtub, et maetud on maapinnale ja hiljem muld peale kuhjatud. Ühest kääpast avastati kaks teineteise peal asetsenud saviurni luupurga. Veel leiti kääpast suuremaid luid ja raudkett.

Eriti rikas on kalmete poolest Irboska, Truvori pealinna ümbrus.
(Jüri Truusman, „Poluvertsõ Pskovo-Peterskogo kraja”)

* * *

Juba J. Truusmani reisikirjast (1884. a.) nähtub, et terve Petserimaa on täis kalme ja sõjakalme. Seal mainitaksegi, et paljude matusepaikade kohta öeldakse: „sõa kalmõ”.

Sõtomaalanõ (või: sõtõmaalanõ) asemel on J. Truusmani ajal juba kasutuses sõna „setu”.

Õ-häälikut ei osanud võõrad ei kirjutada ega hääldada. Oma rahvas hääldas, ent kirjapanekuni jõuti umbes 40 aasta pärast, kui Paulopriit Voolaine toimetas esimese „Seto lugõmiku” (1922).

(Ilmar Vananurm)

* * *

Hiina keel on tegelikult üks keelkond, nagu seda on ka läänemeresoome keelkond, kuhu kuuluvad eesti ja soome keeled.

Kuid erinevused Hiina eri murrete vahel on suuremad kui eesti ja soome keele vahel.

Hiina murrete omavahelised erinevused on pigem häälduses ja sõnavaras, suurim sarnasus etümoloogias.

(Rein Raudvere, „Üllatav avastus: oleme pärit Hiinast”, „Maaleht” 14. jaanuar 2010)

* * *

Erinevused häälduses ja sõnavaras on ka eesti murretes ja murrakutes, samuti seto murde (keele) eri murrakute vahel. Seetõttu seto keele niinimetatud kirjakeelestamine tõrjub/tõrjuks unustusse neid erivorme, neid keelevärvinguid, mida kirjutaja(d) ei tea ega oska.

(Ilmar Vananurm)

* * *

Ei saa nõustuda mõnede inimeste (Õie Sarv jmt.) väitega et keegi ei saa panna endale nime. Vallikivi tunneme hoopis Valtonina. Mark Twaini ema-isa pandud nime teavad meist vaid vähesed: Samuel Langhorne Clemens. Leedu esiluuletaja Maironise ristinime teavad ka vaid kirjan-

dusteadlased (Jonas Maciulis) jne., jne. Nime võivad endale võtta nii isikud kui hõimud (rahvad) või hõimu osad. Huvitav ja õpetlik võiks siin olla kasvõi Leedu, st. Lietuva etümoloogia. Vähemalt on nii kaugele (ürikute kaudu) uuritud, et sõna „leita” tähendas jääaja lõpul üleujutatud ala. Taolisi üleujutatud alasid oli toona hästi palju. Leita tähendas ka jõesuu; jõgesid oli aga päale jääaega palju kordi rohkem rohkem kui tänaseks jäänud. Ning on teada ka veega seotud suffiks (või koguni hüdroneem) -uva. See tähistas midagi sellist, mida eesti keeles võiks üldistada *vesila* nimetusega – veerikas, veega seotud paik.

Aegade jooksul sai ühe kandi toponüümist kogu hõimu (rahvast ja tema maad) üldistav toponüüm: Lietuva (Leedu). Mis takistab samasugust skeemi kasutamast ka Pihkvamaale-Petserimaale sõdade jalgu jäänud soome-ugri hõimu puhul??

Ei takistagi. Ka ise saab endale nime panna! Võib öelda ka nii: me nimetasime end kellekski, kuid ei kasutanud seda igal pool, ent teised hakkasid seda nimetust rõhutama ja laiendama! (Lisatud 20. aprillil 2010, peale minidiskussiooni listis *setumaa@lists.ut.ee*, kus kirjutati, et „Tõösõ’ pandva’ silte, pandva’ nimmi. Kiäki saaki-i’ panda’ hindälle nimme.”)

* * *

„Kauges minevikus tungisid tihti meile kallale vaenlased. Sõdu oli nii palju, et neid on raske üleski lugeda. Ürikud kõnelevad, et oli aegu, kui iga viiekümne aasta järel käisid üle me maa sõjad. Kallaletungijateks olid rootslased, leedulased, poolakad ning kõige hirksamateks vaenlasteks olid Liivi ordu rüütlid. Ordu keskuseks oli Venden, nüüdne Cesis Läti maal. Kolme sajandi jooksul laastasid nad meie maad.

Ja võitlesid surmapõlgavalt meie põldudel julma vaenlase vastu Irboska, Mitkovitsa, Lukino, Senno, Petškovska ja teiste külade mehed. Peale lahingut maeti kangelased lahinguväljale kiviristide alla. Kogu me Petserimaa on täis surnuaedu. Paistab, et mitte ilmaasjata ei nimeta arheoloogid meie kanti heitluste maaks, suureks sõjahauaks. Ja harva on leida sellist maad nagu meie oma, mis nii paksult immutatud inimverega.”

(Mihhail Lašin, kogumikust „Petšory-porubežnyi krai Rossii” („Petseri – Venemaa piiriveerne kant”) Petšorõ, 2005.)

* * *

„Viimasel ajal kaheldakse meie ajakirjanduses: kas setud on eestlased või venelased? Marurahvuslased arvavad, et setod ei ole eestlased ja pälvivad

koguni vihkamist.

Raamatus „Eesti ja maailm. XX sajandi kroonika” I osa 1900 – 1940” (Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2002) on selge sõnaga märgitud sedagi (lk.398), et 28. veebruaril 1935. aastal Eesti siseministri Kaarel Eenpalu ja Politseivalitsuse abidirektori Oskar Engeluse määrusega loetaks nüüd kõik setod eestlasteks”

(Avo Suurvärav, ”Setod (setud) on eestlased!” ajaleht ”Setomaa” nr. 5/2006)

Muidugi on määrustest kõrgem ja tähtsam inimese rahvuslik enesetunnetus, mis valdavalt kujuneb lapsepõlvkasvatusest, paigast, kultuurist ja ka oludest.

* * *

Täpsustusi-selgitusi-täiendusi lisandub sellele artiklile aja jooksul kindlasti veel.

Hilana, 2009 – 2011.

5.

Selline oli mu artikkel seto-sõna tekkest.

Mõni sõna kuningriigipäevadest. Olen osalenud kõigil Seto Kuningriigi päevadel, ühel esimestest koguni veinimeistri tiitli pälvinud. Esimehe selline pidupäev toimus 20. augustil 1994. Sellel 2013. aasta augusti esimesel laupäeval peeti Luhamaal juba XX Seto Kuningriigi päeva. „Võrumaa Teatajas” kirjutati 9. augustil 2011. a Obinitsas toimunud kuningriigipäeva kohta, too oli arvult kaheksateistkümnnes: „Presidenti ja peaministrit küll ei tulnud, kuid oli kohal kaks ministrit, üks Riigikogu esimees ja terve hulk tähtsaid ja vähemtähtsaid tegelasi. Järjest suurenevat huvi seto asja vastu näitas kõige paremal kujul see, et tänavu osales setu kuninginga ehk *sootska* valimisel tervelt 1135 inimest”. Enamvähem nii nagu üht põnevat klounaadi kajastavad kuningriigipäeva ka teised väljaanded.

Mind ei jäta aga maha tõdemus, et *seto*-sõna on devalveerunud, ära-leierdatud ja seda kasutatakse koguni labastes seostes ning valedel puhkudel. Kui siinsed vallad ja Setomaa Valdade Liit kutsuvad kokku hõimlasi riiklust mängima, siis oleks riikluse tähistamisel õige kasutada nimetust Peko Kuningriik. Müütiline kuningas on ju Peko. Ja siis ei kordu aastast

aastasse (aastakümnetesse!) ka see vääritimõistmine, nagu valitaks kuningat. Sootska ei ole kuningas.

Setomaa ei ole riigi sünonüüm. Hoopis kultuuri omapära edastab see: seto leelo, seto käisekiri, seto sõlg, seto kombed... Petserimaa eestlaste kultuur! Ja ei midagi rohkem! Sest erisust, omapära kiirgab ju iga rahva ja iga rahvaosa kultuur.

Petserimaalased peaksid tõsimeeli ja kindlalt vastu ajama, kui poliitikud neid sellesse Prokrustese sängi liistule tõmbavad, irvitades: ega te eestlased pole, te olete setud, te olete teistmoodi, teie naised on väga uhkes rõvis, aga võimatu mõista, mida nad laulavad, teie meeste handsat on hää mekkida, aga teid tõsiselt võtta ei saa, te pole eestlased...

Ent nüüd siin, raamatu teise peatüki eelviimases osas tooksin kaks väljavõtet mu (valusast) ettekandest VI Seto Kongressil 9. oktoobril 2002. aastal – „Setomaa ja meedia”.

Piiriprobleemidest.

Ajalehe „Setomaa” nr. 1/1997 leidis äratrükkimist eelnõu kontrolljoone tagant kolima sunnitud inimestele antavate toetuste kohta. Mu toimetamisel leiavad koha leherubriigid „Kirjad”, „Mu Setomaa”, „Järjejutt”. Oma sünnitalust, mis jälle Vene alla võeti, ära kolima sunnitud Peeter Haug vastab Seto Raadio toimetaja Sulo Nurmeotsa küsimusele „Kui palju sul jäi sinnä Raakva küllä maad?” nõnda: „Kõik kokko – umbõs 27 hektarit. Mõtsa om pääle 10 hektari.”

Tollesama 1997. aasta „Setomaa” 4. number kajastab samuti setode sunnitud ärakolimist oma põlisaladelt. Intervjuu on Jaan Päevalillega (kes suri ülekolinuna oma teises, viimases elukohas Vastseliina lähedal tänavu kevadel). Jaan Päevalill kõneles mulle tookord 1997. aasta suvel oma kodus: „Kõik hooned on mu enda ehitatud. Mu isa ja vanaisa on siin talus sündinud ja elanud. Kui seda piirilepingut poleks tegema hakatud, ei oleks me siit kunagi kuhugi kolima hakanud. Aga piirist ei saa üle. Lapsed Võrus. 4-5 tundi olen pidanud ülesaamist ootama. Tütar tuli sügisel üle Koidula ja oli piiri pääl 22 tundi!”

Tähelepanuväärne on ka ajalehe „Setomaa” kajastus tolle Eesti Vabariigi presidendi, kes 1994. aasta suvel Moskvast käis ning setode maa hoobilt maha salgas, käigust 20. juunil 1997. a. Obinitša. L. Meri ütles kohtumisel Seto Kongressi vanematekogu liikmetega nii: „Vaadake, Seto

Selline oli ajalehe päis ehk pea 1997 – 2007. Uue peatoimetaja poolt sümboolselt lõhkise kirikukella eemaldamisega päisest ei lahenenud põrmugi lõhestatud Petserimaa-Setomaa probleemid. Hääbumatu kiitus Eestimaa Aasta Isale Aldo Kalsile, kes 10. novembril 2013 „Estonia” teatris oma kõnes tuletas võimukandjatele meelde Eesti Vabariigi valet, okupantide poolt säetud riigipiiri! Veelkordne tunnistus sellest, et aus inimene näeb silmadeta rohkem, kui auto teravilm.

Kongressil on kaks võimalust: kas ta tajub oma lojaliteeti Eesti Vabariigile või võtab oma joone, mis on Eesti Vabariigi huvidega vastuolus.”

Siinse raamatu autorile aga ütles ta nii: „Ma, erinevalt teist, olen seto rahvast, tema kultuurist ja tema püsimisest rääkinud juba kakskümmend aastat tagasi...”

Mul, siinsamas Petserimaal sündinud, toona viiekümnesel Seto Kongressi Vanemate Kogu peavanemal jäi üle üksnes kibeirooniliselt muiata uhkusest pungil presidendi „seto kultuurist rääkimiste” peale. Õiged eestlased oleme taolistele siis, kui salgame maha oma kodupaigad; kui aga ei salga, siis pole me eestlased, vaid mingid setud!

Samal [1994] jaanikuul uuris setode olukorda Värskas vallas Läänemere-remade Nõukogu [inglise k. Council of the Baltic Sea States – CBSS] inimõiguste voliniku Ole Esperseni assistent Bo Kristiansen, kirjutades uurimust piirialadest. Kahjuks pole teada, mis tollest uurimusest, mis

Eesti aladest hõlmas Värskat ja Narvat, edasi sai?

„Sis ma jovva ummi mõttidõga kõõ uma imä sünnümaja mano, koh maja ümbre omma suurõ ja korgõ' rüänurmõ', näide vaihhõlt lätt tii tarõ mano. Õlõ-õi inäp immä, tädi, tädimiist. Ma ütsindä' õnnõ mõista viil mõtõlda' sügüsesse vilänurmõ pääle. Hallõ om ilosast Setomaašt.”

Nii kirjutas 1997. aasta augusti lõpul ilmunud ajalehes „Setomaa” („Setomaa” nr.6/1997) Seto Kongressi Vanemate Kogu liige Õie Sarv. See ilmus rubriigis „Mu Setomaa”, milles ilmunud sisutihedamad kirjutised raamatus „Mu Setomaa” lugeja ette ilmusid. Raamat sai välja antud kevaldel 2002, sama aasta sügisel toimus VI Seto Kongress.

Ka Lädinä külas sündinud ja Obinitsaski kooliõpetajana töötanud Nikolai Repän pajatab raamatus „Mu Setomaa” oma meenutusi ja arvamusi kodukandist:

„Setomaa piir oli ja on õigusvastaselt pandud. Siin oli jõud mängus. Vajadust selle piiri järele pole olnud. Venemaa on suur ja siin poleks tal maad vaja olnud. Ma olen piiripunktides mitutpuhku öelnud: kui kaob

Peorahvas Petserimaal, ilmselt Ungavitsa külas 1960ndatel aastatel.

Foto Paul Ruusamäe albumist

Setomaa, siis kaob ka Eestimaa. Setomaa on olnud see kaitsja kants.(...) Ma saan oma sünnikoju vaid niimoodi, et pean hankima 1200 krooni eest Vene viisa ja siis pean 8 kilomeetrit Saatse tagant Krupa kaudu ringi minema, kuigi otse on Saatsest Lädina külla vaid kaks kilomeetrit. Ma olen neid probleeme arutanud mitmete kultuuritegelastega. Alles hiljuti oli Tartus tuntud Austraalia kirjanik ja kultuuritegelane Valdemar Wilder. Andsin tallegi materjale Kagu–Eesti lõhestatuse kohta. Ka Kanada esindajatega olen rääkinud, kes ütlesid, et selliseid asju Tallinnas küll teada ei saa. (...)

Mu ettepanek oleks selline, et tasuks kasvõi välja osta põlised seto alad. Vilo vald oli suures osas eestlaste ehk setode vald, aga ta jäi Petseri taha ja läks täielikult Vene alla. Kahju, et kõik nii on läinud. Aga vahest saaks vahetuse korras teatud külasid tagastada?”

Nii kõneles Nikolai Repän augustis 1999.

Tõepoolest on olnud vähe „Setomaa”-lehe numbreid, kus poleks korragi mainitud seda nii eestlastele-setodele kui kohalikele venelastele ebaolmulikku piiri läbi Petserimaa.

Paraku ei ole ükski Eesti suur trükiväljaanne kajastanud piiriprobleemi Petserimaa põliselanike õigustest ja olukorrast lähtudes. Seda isegi mitte sellistel Eesti riigi tähtsündmustel nagu Eesti Vabariigi aastapäev ja Tartu rahulepingu aastapäev!

Kui eelmine president manitses Seto Kongressi Vanemate Kogu mitte võtma Eesti riigi huvidega vastuolevat joont, siis setod – petserimaalas- test eestlased peavad päevast päeva endalt küsima: miks Eesti riik ajab joont, mis õigluse ja inimõigustega vastuolus seisab, miks ta ei taha kaits- ta oma kodanikke – nii eestikeelseid, venekeelseid kui ka muukeelseid?

Üllas tõdemus „Kõik inimesed on võrdsed” Petserimaal kahjuks ei kehti!

Ja nüüd samas ettekandes majandusteemadest:

Juba alates III Seto Kongressist 1993. a. 9. oktoobril oli aktiivsetel seto- del lootus kujundada toimiv tööskeem Setomaa päästmiseks. Täpsemalt öeldes – esialgu küll jalule aidamiseks. Seto Kongressil valiti kongressi vanemate kogu. Paraku tekkis III kongressi vanematekogus omavahelisi lahkhelisid, mida kasutasid ära vastased. Vabatahtlikult koos käiv esin- duskogu ei saanudki muutuda tegevorganiks. Selleks sai Setomaa valdu

ühendav Setomaa Valdade Liit, kes sai õiguse ja võimaluse käsutada ja kasutada Setomaa-programmi raha. Täiesti ilma eelarveta jäi Seto Kongressi Vanemate Kogu.

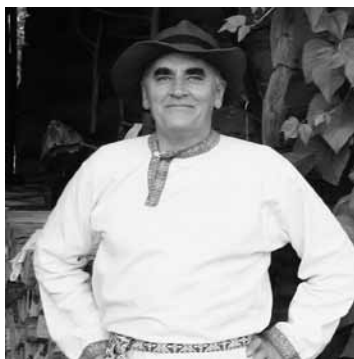
IV Seto Kongressi Vanemate Kogu liige Georg Pelisaar kirjutas 1998. aasta juulikuu lõpul („Setomaa” 7/1998): „Setomaa Valdade Liit peab loomulikult arvestama Seto Kongressi Vanemate Koguga ja lähtuma – nagu ikka valitsus igas riigis – oma rahakotist ja reaalsest võimalustest ja seejärel vastu võtma otsused. (...) Setomaa Valdade Liidu ja selle juhatuse esimehe ülesanne on see, et ta suudaks igal ajal anda vastuse, kuhu ja milleks on raha kulutatud ning kuhu ja milleks seda parajasti kulutatakse.” (...) Setod, tõsi küll, ei suuda iseseisvalt ülal pidada ei oma lehte ega raadiot, aga seda enam peaks riigi poolt eraldatud raha olema tagatud nii raadio kui lehe – demokraatlike toimetamismehhanismide – ülalpidamiseks. Et ei lehe ega raadio tegijad ei peaks sõltuma teatud ametiisikutest või ametikohtadest ja nende survest. Loomulikult on ametnikel õigus öelda välja oma arvamus ja seda nad lausa peavad tegema, andma Setomaa inimestele ülevaadet oma tegemistest. Ja Setomaa inimestel on alati õigus kritiseerida keda tahes Setomaa ametnikest või mistahes organit. Vaid taolisel puhul saame üles ehitada normaalse Setomaa mudeli.”

27. märtsil 1999. aastal toimus Meremäel IV Seto Kongressi vanematekogu koosolek. Sellest võttis osa ka Riigikogu eelmise koosseisu saadik, Riigikogus Petserimaa toetusrühma loonud Ülo Peets ja värske Riigikogu saadik Georg Pelisaar.

Ülo Peets ütles: „Setomaa-programmi tuleb jätkata. See ei ole üldse lihtne. Võibolla saab selle programmi riiklikule alusele viia. Ajades Setomaa asju, tuleb oma erakondlikest huvidest mööda minna.”

Georg Pelisaar märkis: „Valitsusprogramm on Setomaa jaoks karm. Erakondade koalitsioonileppes on Setomaa kohta kirjas vaid see, et Eesti Vabariik viib idapiiril sisse Euroopa Liidu välispiiri režiimi.”

Vanematekogu pidas väga vajalikuks

**Raamatu autor peale leelo-
päeva 2007. aastal.**

Pildistas Arvi Matvei

Raamatu autor Irboska linnamäel Truvori risti juures 17. märtsil 2007.
Pildistas Lembit Lennuk

Setomaa-programmi jätkamist, Petserimaa toetusrühma taasloomist Riigikogus, kohtumist peaministriga ja Petserimaa toetusrühma liikmetega. Otsustati kontakti võtta ka Lõuna-Karjalast Soome parlamenti saanud rahvasaadikutega. Avaldati mõtteid sügisel toimuva V Seto Kongressi kohta. („Setomaa” nr.4/1999).

6.

Ühe oma paljudest ettekannetest, mis kõneleb Petserimaast, pidasin Tartus ülikooli aulas Langenud Vabadusvõitleja päeval 28. märtsil 2010. Siinkohal on teksti lühendatud.

Vale ja tuimuse pilv Petserimaa põlisrahva kohal

Miks on Eesti valitsused käitunud samamoodi, nagu omal ajal NSV Liidu ladvik? See, kes toonases suurriigis elanud on, mäletab, et ilusat elu tumestasid siis vaid rahvusvahelise imperialismi piksepilved.

Tumestasidki, niivõrd, et juba 20 aastat saab tolle riigi lagunemisest. Samapalju möödub varsti sellestki, kui idanaaber omatahtsi esimesed riik-

gipiiripostid ENSV piirile maasse löi. Kas Eesti Vabariigi valitsus ja parlament protestis? Vastupidi, toona manitseti rahvast: „Ei saa ju ometi Vene vastu sõda alustada!”

Kui diplomaatia lõpeb, siis küll jätkatakse klaarimist relvade abil. Kuid mis seal relvadest kõnelda, kui isegi diplomaatilisi samme Eesti õigluse taastamiseks võimulolijad ju ei astunud.

Mis jäi ühele osale eestlastest üle muud, kui loota. Loota, protestida, selgitada, õiendada, et Eesti ei ole veel vaba.

Mina küll loodan, et Petserimaa eestlaste järglased ükskord siiski takistusteta isaisade ja esiemade taluõuele astuvad, oma eelkäijate kalmukünkakesi korda teha saavad ja nõnda ka mälul hukkuda ei lase. Siimaa ni loodavad oma esivanemate maal vabalt liikuda need inimesed, kelle mälu hoiab elus meie sügavaid juuri. Pole tulevikulootust rahval, kes oma minevikumälu kiivalt ei hoi. Inimlikkusele ja koguni taevalikule õiglustele loodavad needki, kes küll Petserimaalt ei pärine, kuid kes õiglustunnet ja ausust oma loomulikuks inimosaks peavad.

Mitte p e a l e sõda (nagu vahel nimme eksitakse), vaid sõja a j a l, 1944. aastal moodustati Petseri rajoon.

[Pihkva oblast moodustati 23. augustil 1944 (MRP viiendal aastapäeval!) ja peagi lülitati sellesse Petseri rajoon. Ajakirjast „Pskovskii letopis 2/2012. – mu lisandus siia raamatusse – I.V.]

Nõnda on Petserimaa oma 74 eesti küлага eelmise, XX sajandi vältel olnud naabri alluvuses lausa 70 aastat! Nüüdne piir on juba teine ENSV piir, sest teatavasti enne suurt sõda ulatus ka ENSV piir, nagu enne seda EV piir, Irboskani.

Mis siin kõnelda 70st aastast, kui ajaloos varemgi tuli eestlasel paljude võõraste võimude all ellu jääda. Näiteks peale Põhjasõda Vene impeeriumi all 300 aastat. Petserimaa eestlased keesid sellessamas suures katlas. Kreutzwald, meie Lauuluisa, kes Venemaa teaduste akadeemiaile Pihkvamaa elu-olu kohta informatsiooni kogus, nimetas Petseri taga elavaid eestlasi Petserimaa eestlasteks ja Pihkvamaa eestlasteks. See oli igati aus ja õiglane suhtumine!

Nüüd aga, peale uusimpeeriumi NSVLiidu lagunemist, hakkasid Eesti võimud usinalt rääkima-kirjutama setudest. Sellest sai otsekui hoolikas kätepesemine peale räpast tööd: setu polevatki õige eestlane ja tipp-poliitikutest tipp-reeturid polnudki ju mingid reeturid (!). Nemad, ausa-

kesed, ei reetnud Eestit ega eestlasi! Kus sa sellega! – Venele loovutati tagasi üksnes mingi Petserimaa ja mingi Ingerimaa, mis niikuinii Vene oma olevat!?! (...)

Noil aegadel, kui Estljandskaja ja Lifljandskaja kubernija Vene impeeriumi haldusse kuulusid, mõõdeti ühe osa eestlaste elualad, nimelt Petserimaa eestlaste maad Pihkva kubermangu sisse. Selliseid liitmisi on olnud enne ja pärast – kaugetest tavalastest lähedaste karjalasteni. Aga – kas ebaõigluse fakt peab tähendama ebaõiglusega leppimist!?

Tõsi – Tartu rahu piir ei olnud rahvuslikult loogiline riigipiir. Eesti ja vene külad vahelduvad Petserimaal nagu saehambad. Aga praegune piir ja kogu EV on ju sajavõrra veel vähem puhtrahvuslik või inimlik! (...)

Valedest ja tuimusest koosnev pilv on juba liialt kaua Petserimaa põlisrahva kohal seisnud. Vaadakem tõtt – see pilv on haaranud endasse terve Eestimaa! Ning – kuni me kohale on laotumas vale, reeturlikkuse ja tuimuse pilv, ei saa kunagi kirkalt särama ükski vabadusesammas, remonditagu seda nii palju, kui tahes.

Meie tõeline vabadusemonument on mitte sambad, vaid meie põline maa ning julge ja tulevikust hooliv põlisrahvas sellel hävimatul, igavesel maal! Peame hoolima oma maast ja oma rahvast! Kiviristid ei kasvata karvavõrdki meie iivet!

III

Mu Petserimaa mu artiklites

1.

Selles peatükis ning selles raamatus üldse avaldan vaid osakese mu sadadest Petserimaa-teemalistest kirjutistest. Neist palju on ilmunud mitmesugustes häälekandjates – nii paberil kui kompuutrikirjas –, osa on ilmunutagi jäänud. Kuid alustuseks olgu mõned read Petserimaalt pärit ajakirjanikult Stepan Karjalt.

Veel enne, kui petserimaalased ehk setod siin- ja säälpool piiri pidasid oma kongressi, numbriliselt kolmanda (1993. a), kuid esimese pärast-sõjaaegse, kirjutati ja kõneldi sugugi mitte vähe kontrolljoone taha jäetud aladest: Narva-tagusest ja Ida-Petserimaast.

Stepan Karja kirjutas 1992. aasta 7. septembri "Postimehes", kus ta veel (pensionile läks 2002) toonani töötas:

"Ühe kindlapiirilise ettepaneku on esitanud ülemnõukogu esimees Arnold Rüütel: uus piirijoon võiks kulgeda külade ja asulate rahvastiku etnograafilist koosseisu järgides. Kahjuks jättis riigimees täpsustamata, kas lähtuma peaks praegusest või 1939. aasta olukorrast. Kohati on väga suur vahe. Näiteks Petseri vallas Raatsuva ja Bulanova külades enne sõda venelasi ei elanud, aga nüüd on seal nende ülekaal. Ka ei olnud vene talusid Petseri lähedal Puravitsa ja Kolovina külas, kuid nüüd on esimeses vaid kolm-neli setu peret, viimase valdustel aga laiutab keraamikatehas. Laura vallas Kõrgesilla külas olid ainult eestlased ja lätlased, nüüd on see „põline” vene küla, nimeks Vössoki Most. Ka Laura asulas olid ülekaalus eestlased ja lätlased, aga nüüd on seal ainult venekeelne elanikkond. 1939. aastal elas eestlasi Mäe, Meremäe, Järvesuu, Saatse ja Vilo vallas 65-90%, kuid 1945. aastal Pihkva oblasti alla jäänud külades hakkas eestlastest põliselanike hulk järsku vähenema. Ja muidugi Petseri linn. EV lõpul elas seal venelasi umbes 35%, nüüd on venekeelset rahvast juba peaaegu 95%. Kuidas siis tuleks piire etnilise põhimõtte järgi seada?"

Kui ma, olles just lõpetanud Navike algkooli neli klassi, karjatasin suvel Piusa taga Tamme külas Lehese talus vendade Peeter ja Daniel Vaaksi

lehmi ja lambaid, siis leidsin nende pika avara maja pööningult Albert Kivika „Nimed marmortahvilil”, 1936. aastal ilmunud Vabadussõja-temalise romaani. Lugesin seda ahnelt sealsamas suvistel lõunavaheaegadel ja mõtlesin: oo, kui ammu-ammu see kõik oli, isegi raamatu kirjutamisest oli möödas 20 aastat, Vabadussõjast aga kolmkümmend kuus aastat! Ma ise sain alles detsembris kümne aastaseks.

Nüüdseks on tollest 1992. aastast möödas 21 aastat, jällegi terve inim-põlv, ja palju on selgunud. Ent palju on ka selgusetuks jäänud. Näiteks see, et mida saab Eesti oma uue piirilepinguga? Pole kahtlustki, et vaid suure naabri irvitusi ja veelgi ülbemaid nõudmisi.

Petserimaalt pärit Stepan Karja lõpetab oma toonase artikli nõnda: „Ühenduse „Petserimaa” juhatus on valimiste asjus juba pöördunud Vene saatkonna poole, kuid seal pandi ukseks lukku, ja nüüd kavatakse valimistest osalemise luba taotleda Pihkva oblasti võimudelt. Kui sealtpoolt takistusi ei tehta, sõidab hüljatute juurde ERSP propagandabuss. Nii oleks võimalik sealsele rahvale valimistest rääkida ja kui sõidavad kaasa ka piirialade valimisjaoskondade esindajad, oleks soovijatel võimalik eelhääle-

Noortegrupp Navike algkooli juures 1946. aastal.

Valjo Vananurme foto, kodualbumist

tuse korras täita oma kodanikukohus. Vähemalt üks partei + valimisliit „Isamaa” võtab piiritagused omaks. Paljud poliitikud teevad – samamoodi kui hr. Aasmäe – selgelt vahet: siin meie, seal nemad. Ja meie alles vaatame, kas nemad ikka on päris meiesugused ja missugused õigused neile anda. Aga nõ. asja huvides ollakse valmis loovutama nad kogu täiega suurele naabrile.”

Ma ise kirjutasin 1997. aasta 23. mail artikli „Küüniline Eesti” ja kui ma õigesti mäletan, siis ilmus see vaid ajalehes ”Setomaa”, mida hakkasin toimetama tollesama aasta märtsikuust. Kui see oleks ilmunud ka mujal, leiaksin selle interneti kaudu. Ent ei leia. Olgu see siis vähemalt siinkohal ära trükitud.

2.

Küüniline Eesti

Tartu rahust.

Need eestlased, kes iseseisvast riigist ja iseseisvale riigile mõtlevad, on oma südames välja öelnud oma seisukoha: mille paganama pärast peab Eesti riik sõlmima uue piirilepingu, kui üks – Tartu rahuleping – on ju jõus!? Mis sest, et seda faktiliselt rikutakse. Ka uut võidakse niisama hästi või niisama halvasti rikkuda. Ja küllap seda ükskord tehaksegi....

Kui tõepoolest tekib vajadus uue, kompromisspiirilepingu sõlmimiseks, siis tulekski seda nii käsitleda ja teadvustada. Rahvale seletada, rahvaga nõu pidada. Mitte ei pea põlistama (uute Vene ambitsioonideni) ENSV piiri, mida me ju pole pool sajandit seaduslikuks pidanud. (Või oleme??)

Juba 1994. aastal, kui B. Jeltsin Petseris käis ja näppu Eesti Vabariigi poole vibutas, oli selge, et ähvardus ei käinud hoopiski niivõrd 2000 ruutkilomeetri tagasisoovijate aadressil. Kagueestlastele ja eriti setomaalastele oli juba toona selge, mida Venemaa tahab, silmas peab ja ka tulevikus silmas pidama saab. Vaid Tallinna-Eestile, EV valitsusele ja EV välisministeeriumile ei jõudnud too näpuliigutus kuidagi päralt. Pole ka väga imekspandav – nad kõik vahtisid Lääne poole. Suud ammuli, vahitakse veel praegugi ilusate ja rikaste suunas.

Anne Alatalo ja Mihkel Külaviir 2004. aasta juunis Anne sünnipäeval Podgora külas. Ilmar Vananurme foto

Miks ei taheta Petseri maakonda?

Ajalehtedes (aga ka muus massimeedias) on aega, võimalusi ja oskusi Setomaa-Petserimaa teemat ühekülgsest kajastada neil, kes laulavad valitsuse laulu ning selle eest palga ja jätkuva töökoha ja hüvitusi saavad (väliskomandeeringud ja muu). Need suured piirilepingu sõlmijad on juba oma noosi kätte saanud, ühe jalaga EUROPE-s ja venitavad kõigest hingest teistki jalga sinna.

Loomulikult pole asjad päris nii, et keegi välisministeeriumi ametnik töötab usinalt kahe käe ja jalaga poole Setomaa loobumise huvides, et saada vaid tasuta viisa Soome, Norrasse, Rootsi, Taani. Koerad on maetud sügavamale ja kavalamalt. Eestis on palju ettevõtjaid, panku, ärihaisid, kes kauplevad Euroopa riikidega. Eesti poliitikat (sealhulgas põllumajanduspoliitikat) on juba kõva kolm aastat mõjutanud need omamaised ja välismaised firmad, mis toovad meile ½ kogu Eestis tarbitavatest toiduainetest. Muud kaubad veel lisaks. Ja seal ringlevad mitte miljonid, vaid miljardid kroonid.

Kuidas siis venitada Eesti-Vene piirilepingu sõlmimisega?! Ei-ei, see

tuleb ruttu ära teha, ütlevad metsikut, küünilist turumajandust mahitavad poliitikud, valitsuseliikmed. Olgu selle hind või 2000 km² ja ligi 3000 EV kodanikku koos nende sünnitalude, metsade, haudade ja pisaratega. (Õiget arvu ei teata, ei taheta teadagi.)

Kes elavad Petserimaal? Eks ikka mingid setod. Ja mingid venelased. Õiged eestlased elavad ju Tallinnas!

Kui väärtusetud nad (petserimaalased) on ja kui kehv ning paha see Petserimaa ikka on, sellest on mitme aasta vältel palju sõnu tehtud. Ühe autori väljenduse järgi olevat omaaegne kõige kõrgema iibega Eesti riigi maakond vaid üks „väärtusetu kapsapeenar”.

Eks me ole üks putukatõug!

„Mis, kas sa tõesti arvad, et me saame Petserimaa tagasi, setode alad tagasi! Need soovid on vaid emotsioonid! Kui isegi Jaapan ei saa oma Kuriile. Me oleme kui kärbes elevandi kõrval...” Nii ütles mulle jälle kord üks riigimees, üks maavanem, kes veel 1991. a. märtsis ja sama aasta septembris Eesti Kongressi saadikuna ning isamaalasena toetas Eesti Kongressi resolutsioone, ka sellist punkti seal: „Eesti Komiteel, EV Ülemnõukogul ja EV Valitsusel tuleb alustada laiaulatuslikke uuringuid, konsultatsioone ja selgitustööd Eesti Vabariigi piiriküsimuse õiguspäraseks lahendamiseks.”

Nüüd see seltskond isegi ei küsi Seto Kongressilt, setomaalastelt, mida nad arvavad järjekordse salajase piirilepingu sõlmimisest. Kui me, eestlased, käitume kärbsena, kes käe või saba tõustes hirmus lendu kargab, eks me olegi siis üks putukatõug, kellele omariiklus mõneks ajaks mängult käib kah. Sureme kord kõik välja nagu setod (juba neljas aasta suur negatiivne iive!) ja mis siis. Kah asi!

Jätaks juba ükskord selle Kuriilide-lootusetuse! Möödasaanud aasta

Kalmukivi Pankjavitsa kalmistul.

Ilmar Vananurme foto

sügisel lugesin ise „Izvestijast” lehe Tokio korrespondendi artiklit, kus kirjutatakse Vene (!) ettepanekust ühiselt hallata Lõuna-Kuriili saari. See on samm, millele kindlasti järgnevad teised sammud. Ükski riik ei sõlmi piirilepinguid nii püksilaskvalt kiiresti kui Eesti!

Petserimaalaste emotsioonid? Jumal tule appi – emotsioonideta inimene on kivi, on küünik. Emotsioonideta ühiskond on küüniline ühiskond. Kõik müügiks: nii kodu, ema kui õde!..

Ma küll ei arva, et meie Balti Tee ja Eestimaa Laulu aegsed aated lihtsalt niisama tuultega ära kandusid. Seal, kus on palju ja väga palju raha, sel ei leidu enam aadetele kohta. Sellest ma juba eespool kirjutasin.

Setode tagasiränne – nuta või naera...

Heldeke, mida küll kõike ei räägita ja kirjutata setodest ja Setomaast! Läänud aasta lõpul küsis migratsioonifond riigikogult juurde 8 miljonit krooni ”setode tagasirände planeerimiseks”...

Kuhu need setod ehk petserimaalased tagasi rändavad, kui nad ei ole Petserimaale mitte küüditatud, vaid elavad seal vaat et kauemgi kui eestlased Lindanisas-Rävalas või mulgid Mustla kandis? Ühes muinasjutus äigas karu talumehe näolt neetud vereimeja – sääse...

Nüüd aga küll planeeritakse (peale toonase, stalinliku) setode järje-

Petseri eesti kooli vilistlaste kokkutulek Värskas 31. juulil 2004. a.
Ilmar Vananurme foto

kordset küüditamist.

Nii kirjutavadki sealpool kontrolljoont elavad petserimaalased oma ühes järjekordses läkituses EESTI RAHVALE, EESTI VABARIIGI RIIGIKOGULE, EESTI VABARIIGI VALITSUSELE: (siinkohal lõigukene kirjast) „On räägitud, et me koligu ära teisele poole piiri. Aga kas see pole tõesti jälle järjekordne küüditamine? Kuidas jätab vana inimene maha OMA KODU, mille rajamisse on ta või tema vanemad pannud kogu elu ja tervise? Ja kes meid seal teisel pool piirigi ootab, sest sealgi on oma hädad ja probleemid. Oma kodusid maha müüagi pole võimalik, sest neid ei osta keegi, kuna see on piiriäärne ala. Eks peame siis kaks kätt taskusse pistma ja puupaljalt piiri ületama. See ei ole inimlik. Me ei ole rändrahvas.”

(8. jaan.1997 . a., avaldatud ajalehes „Setomaa”)

Pind riigi tagumikus.

Setomaa probleem ei ole siiani selge neile, kes elavad vaid oma mätta ot-sas ja riigi teises servas elavatest inimestest kuuldagi ei taha. Käia kusagil pärapõrgus, rääkida rumalate setodega – see on ju ebamugav ja alandav! Mis sest, et kunagi läks meile korda nii Virumaa kui Võrumaa....

Teisiti kui käega lüües ei saagi suhtuda idapiiri ja okastraadi taha jäänud aladesse need, kes on juba saanud ja saavad jätkuvalt Euroopa Liidust ning suurtelt hulgifirmadelt raha, kapitali. Aastad on näidanud, et mingid pudemed pudenevad pealinnast ka kuhugi „koha peale”, „paikkonda”. Seda jah, kuuldavasti mõni miljon ka Setomaale justkui nood igaveseks neetud seeklid ...

Kahetsusväärselt suur osa eestlasi ei tea üldse, „mis seal Setomaal toimub”. Olen seda tõdenud paljudes isiklikes vestlustes. Kõige lühemalt üt-leks siin nii: 1991. aastast algas põliste setomaalaste vangistamine. Enam ei saa ema tütrele, tütar isale, sõber sõbrale külla või appi minna siis, kui tahetakse ja vajatakse. Mitte kunagi ajaloos pole Setomaal olnud sellist liikumiskeeldu (-takistust) nagu sellekordse iseseisvumise aastatel! Mis-sugune rahvas sellega lepi? Ei lepi palestiinlased ega kurdid, miks setod peaksid leppima.

Nii III (1993) kui IV (1996) Seto Kongressi otsustes öeldakse, et ilma põlisrahvalt küsimata ei tohi valitsus otsustada ENSV piiri kasuks. 1996. a. 9. oktoobril kiitis IV Seto Kongress õigeks ja vajalikuks dokumendi

„Eesti Vabariigi ja Vene Föderatsiooni vahelisest piirist”. Seal öeldakse: „IV Seto Kongress lähtub endiselt III Seto Kongressil vastu võetud otsustest ning protesteerib igasuguse katse vastu muuta Eesti Vabariigi ja Vene Föderatsiooni vahelist piiri setode põliste asumis-alade loovutamise-ga Venemaale.

Igasuguseid piirimuudatusi, mis setode põli-

sel asumisalal kehtestatakse ilma seto rahva ja tema esindusorgani Seto Kongressi nõusolekuta, loeb Seto Kongress Eesti Vabariigi põhimõtete reetmiseks ning jätab endale õiguse nende protestimiseks.”

See, kui EV valitsus piirilepingu tõesti ära sõlmib ja isegi kui riigikogu selle kinnitab (mida kõike hullu ilmas juhtunud on ja juhtuda võib!), ei tähenda see sugugi, et Eesti elu hääks ja rahulikumaks muutub.

Euroopa on meid sellel sajandil saatuse hooleks jättnud rohkem kui kord. USAst rääkimata. Küllap tuleb jälle aeg, kus Eesti poliitikud järjekordselt rehale astuvad. Kahjuks saab kõige suurema vopsu rahvas.

Ja veel – kui sealpool okastraati, mille tõmbamise vastu Eesti loiult sõdis, surraksegi ära, siis jäävad kisendama nende kümnete tuhandete hinged, kelle maised põrmud ükskõik kummale poole traattõkke taha jäävad. Rahva mälu ei kao inimese surmaga ja see käib ka setomaalaste- petserimaalaste kohta. Leelodes jäädakse needma reetureid ja äraandjaid...

Osvald Sasko ja Erwin Pari Kadriorus enne kohtumist president Arnold Rüütliga 22. märtsil 2005. a. Kohtumise presidendiga organiseeris Eesti terviklikkuse eest võitlejate palvel Riigikogu Petserimaa toetusrühma esimees Tiit Niilo ning sellel osales ka leelokoor „Helmine”. Ilmar Vananurme foto

Ikkagi tahavad petserimaalased suhelda oma emaga-isaga, õega-ven-naga, sugulase või sõbraga. Mis see on, kui kümne kilomeetri kaugusel asuvasse kodukülla minekuks peab sadade kilomeetrite kaugusel asuvalt ametnikult viisa ostma? Ent see tung põliskodu suunas, see loomulik õiglusepüüd jääb Eesti riigile nagu pind persse. Kuni ta sealt välja ei mädane. Ja see pind peab seal torkima teravalt iga istumise-astumise man!

Petserimaa teema puhul kõneldakse enamasti setodest. Tegelikult elab Petserimaal ka teistest rahvustest Eesti Vabariigi kodanikke. Ja need venelastest EV kodanikud, kes seal elavad, on ammu ning kindlalt Eestiga seotud. Erusõjaväelased jäeti küll Eestisse, omad aga ukse taha. Petserimaa venelaste tütreid ja pojad elavad Võrus, Jõgeval, Tartus, Tallinnas. Ja ka nemad, nagu seto nimelised eestlased, olid solvunud EV presidendi [Lennart Meri] reetlikkuse peale, kui see 1994. a. augusti lõpul ütles, et Vene väed on Eestist väljas. Vene väed on Piusa taga ning nende mürinat võib kuulda Oravalegi, kus seisab ausammas Vabadussõjas langenutele.

See poliitika, mis ei laiene kogu riigile ega pea silmas kogu rahvast, pole tõsise riigi poliitika.

Kaua võib jahuda *integratsioonist ja lõimumisest*? Kuidas küll kabineti-inimesed ei saa aru, et venelane jääb venelaseks ja eestlane eestlaseks ning nii see peabki olema. Kuid kui inimesed saavad normaalselt suhelda, siis elu kulgeb normaalselt. *Integreerimise* asemel tuleb asuda tegema Petserist 21. sajandi vabalinna Euroopa Liidu ja Vene Föderatsiooni piiril, kuhu saavad kõik Petserimaaga seotud inimesed üle maailma, ilma alandava viisata!

3.

Eelpool toodud artiklis oli mainitud ka setode ehk petserimaalaste „tagasirännet”. Ma ei väidagi, et Võrumaalt või mujalt Liivimaalt pole Petseri-Pihkvamaale asutud. Kuid need asumised saksa mõisniku teoorjusest vene mõisniku alla olid võrdlemisi üksikud juhud. Suured soomeugri hõimlaste külad Pihkvamaal ja Petserimaal ei tekkinud küll mitte mingitest jooksikutest.

Mitmeid tuhandeid aastaid tagasi, siis, kui jääaeg tasapisi taandus, liikusid soojadelt aladelt Musta mere ja Kaspia mere kandist mitmed suu-

remaks kasvanud hõimud nii põhja kui loode suunas. Me ei tea ega saa kunagi teada nende kolme-nelja-viie-kuue tuhande aasta vanuste hõimude nimesid, aga kindlasti ei nimetatud neid nii, nagu nüüdse ajaarvamise esimesel aastatuhandel. Nood hõimud liikusid aastasadade jooksul jääst vabanenud aladele. Miskipärast arvatakse, et jää taganes vaid põhja poole. Mandrijää taganes kiiremini loode suunal, arvestades maa pöörlemist, mis meie laiuskraadidel isegi mitte niivõrd itta kui ida-kirdesse suundub. Pöörlemisjõud lükkasid jääd loodesse, muidugi oli siin teisigi tegureid mängus.

Nii tulid rahvad sealt, kuhu mannerjää polnud kunagi ulatunud, siia mere poole, kusjuures toitu leidus kalade, lindude ja loomade näol toorkord igast suuremast veekogust ja selle ümbrusest. Veekogusid oli aga jääaja järgsetel aastatuhandetel kujutlematult rohkem kui praegu, meie ajaarvamise 21. sajandil.

Loomulikult ei tulnud kagust mitte ainult praeguse nimega soomeugri ja vene hõimud. Neid oli palju rohkem, nende hulka võib vaid ette kujutada, aga isegi senistele teadmistele toetudes võib öelda, et neid oli palju ja väga erinevaid. Siinkohal on vajalik ära märkida vaid meie esivanemaid, niinimetatud soomeugrilasi ning niinimetatud slaavlast. Ma ei usu, et meie praegused liivlased, eestlased, vadjalased, vepslased, karjalased ja soomlased just idast Uuralite poolt tulid. Pigem ikkagi kagust – loodesse. Vaevalt et päris otsejoones, kuid enamvähem. Soomeugrilaste asualasid võib veel siiani tuvastada praeguse Valgevene aladel, Ida-Lätis Karsava (Kraasna, vanasti vn. k. Prigorod Krasnõi) ja Ludza (Lutsi) ja Pihkvamaa piirides ning kindlaid märke nende hõimude elust on leitud ka Novgorodi piirkonnast.

„Et ka Pihkva kubermangu Kraasna alevi ligikonnas eestlasi elavat, sellest kuulsin juba a. 1893. Lutsi meeste suust. Samal aastal sain kohaliku valla kirjutajalt kindlamaid teateid,” kirjutab Oskar Kallas („Lutsi maarahvas, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1894).

Teisal (Oskar Kallas „Kraasna maarahvas”, Helsingi, 1903) kirjutab Oskar Kallas nõnda: „Nii kui kaart ligemalt näitab, elab maarahvas Kraasna alevi ümbruskonnas, iseäranis selle 27 versta pikkuse tee ääres, mis Kraasnast Opotskasse viib. (Kraasnast Ostrovisse on 70 versta, säält edasi Pihkvasse – 50 versta). Kirikkondade ja valdade piirid ei käi – see on Venemaal tavaline asi – mitte ühte; siinsed Eesti külad on praegusel

Hilana küla lapsed 1944. aastal. Vasakult Olavi Vananurm, Maia Trummal, Enn Juus, Siina Lind. Valjo Vananurme foto, kodualbumist

ajal viie kiriku ja kahe valla järel. Kaugelt suurem osa (18 [küla]) käivad Kraasna alevi Mihailovskij koguduse alla....”

Loomulikult ei väida ma, et rahvaste liikumine (pidades silmas just uuemaid aegu) ainult loodesse kulges. Nii nagu pidevalt liikuv maakoos, pidevalt liikuv vesi, alalises liikumises olevad loodusjõud üldse, on ka inimene (looduse osa!) paigast paika liikunud. Mitte üksnes siin, Euroopas. Inimeste liikumine kestab praeguseni ning liikumist kujundavad peale loodusjõudude teisedki mõjutused. Liigutakse sinna, kus on kergem, kus rõhumist vähem ja vabadust rohkem. Orjusest püütakse põgeneda. Ka tänapäeval, nüüdki, sellelgi 2013. aastal. Liigutakse sinna, kus on ohutum. Liigutakse sinna, kus on toidupoolise otsimine lihtsam. Kala otsib, kus sügavam, inimene, kus parem – nii kõlab vanasõna. Ehk oleks veel täpsem öelda, et kala otsib kohta, kus ohutum ning inimene täpselt samamoodi.

4.

Kaks vaheliti kätt

Hommikukiired paistavad otsides – paitavad esiti latvu ja künkaid, siis kargavad silma ja hüppavad hingege. Õhtupäike läheb rohukörte sisse, puu sisse, teekattesse, viljapeasse, hauakivissegi. (Keegi ütles, et kividki hingavad. Ainult väga aeglaselt).

Õhtupäike ei paista pääle, ta ei kuumenda, ta rohkem nagu valgustab läbi, jättes maha oma soojuse.

Nii ma mõtlesingi sõites. Autoga jõudsime järele surnurongile ehk leinavoorile. Võtsime kiirust maha – milleks meil nii tihkelt hända haakida.

Rahvas Obinitsa kirikupühal 19. augustil 2013. aastal.

Ilmar Vananurme foto

Voor, mille esimesel autol must kirst ja kaks haljast murtud ladvaga kuuske, liikus kurva aeglusega surnuaia poole. Veel paistis päike kirstule. Kasvõi ainult kirstule. Vastutulevaid autosid jäi teele seisma. Ja vastusõitvaid autosid kihutas vastu, vuhises mööda, nagu ei näeks selle juhid sealt inimese viimset minekut.

Autotulede põledes liikus edasi matuseliste voor. Siin-seal jäi inimesi seisma. Mõni seisatus niisama, ootamatult tabatuna. Teine pööras end

lahkunu ja saatjaskonna poole, pani käed kokku, sõrmed vaheliti. Kolmas-neljas ei paistnud nägevat inimese viimset lahkumist autotulede põledes.

Mis tähendab petserimaalasele või võrokesele või tartlasele uppunute arv üleujutuste ajal kusagil Bangladeshis? Brahmaputra laias rahvarikkas orus. Või mõnel mägedest laskuvatest lisajõgedest, mis tormavad kokku iidseesse Gangesesse. Lennuõnnetus – see on justkui lähedasem, lennukid lendavad meistki üle.

„Ma saan aru küll, et ei suuda valutada hinge kõigi süütult hukkunute pärast, aga ikka ma mõtlen neist ja kahju on neist kõigist,” ütles kord üks seto naine, mu ema.

„Mida tähendab mõnikümmend laipa Jerevanis või mujal... meidki on siin Läänemere rannamail lausa kümnete, ei, sadade tuhandete kaupa notitud,” mõtiskleb teine inimene.

Mida tähendab miljonitele läänesakslastele ja idasakslastele ja venelastele ja ameeriklastele mere ääres koha leidnud kolm rahvast, kus kolmes riigikeses kokku elab vaid mõni miljon?

Mida tähendab kirjutis Hiljar Viksi artiklis „Teile tähtis, meile ohtlik,” mõtlen 13. septembri (1990. a.) „Päevalehte” lugedes. Seal on selline lõik:” Niipalju puhtratsionaalsetest põhjustest. Emotsionaalset alust mõjutab mul veendumus, et käsiteldavad alad ei ole põline Eestimaa. Eesti Vabariik lõi nad kahekümnendal aastal Venemaalt jõuga üle.”

Jutt on Petserimaast ja selle osadest. Joonista nüüd paberile,

Kolhoositalli viidud Vananurme pere hobusel kihutasid porisel teel hinge välja purjus kommunistid 29. aprillil 1951. aastal.

Valjo Vananurme foto, kodualbumist

armas lugeja, kaks hästi suurte hammastega saagi. Tõmba ühel need hambad ära ja järgi jääb joonlaud. Teisel kah – ja on olemas maailma parim piir – sirge nagu suurtee läbi Arizona kõrbe...

Aga ei – pane parem peod kokku, sõrmed vaheliti. Ja hea oleks, kui sel ajal ei mõtleks sa ei ajalehele, ei pudulojusele laudas, ei mõtleks tööst ega varandusest. Mõtlet, et iga sõrme iga lüli sees elavad kümned külad oma esivanemate minevikuga, sääls seisavad kümned tuhanded ristid, mille kohalt ei ole kadunud itketud itkude ja lauldud laulude kõla. Kummaline vaid, et kõrvuti külades kõlas isekeelne laul. Kummaline jah, ometi on need külad niimoodi elanud: sünnitanud, töötanud, laulnud, itkenud. Üksteist segamata. Koguni sõbralikult suheldes, üksteist austades.

Petserimaa ongi samasugune, kui need su kaks vaheliti sõrmedega kätt. Kumma käe sõrmed me peaksime maha raiuma?

1990

Selline kirjutus ilmus mul 1990. aasta 21. septembril nädalalehes "Lõunakaar". Selle artikli täiendatud, allpool lisatud variandis 1997. aastal olen ma kirjutanud:

September 1990 ja september 1997 – just seitse aastat mahub nende sügiskuude vahele. Seitse Setomaale rasket aastat. Petserimaa seto küladel teispool tõkkepuid on hing nõoriga kaelas. Paljude sealsete petserimaa-eestlaste sõnul on sõudnud Must Lootsik ning viinud paljusid ära sinna kõige-kõige kinnisema kontrolljoone taha...

Häbitu piirileping, millele juba kolmandat aastat Eesti valitsused allkirja kipuvad andma, on siiski ometi veel allkirjastamata. Piirilepingut on vaja, ent mitte sellist. Üks ja õige piirileping on ju olemas!

Kui Petseri ja selle ümbrus ei ole eestlaste, petserimaa-eestlaste põline ala (nagu on väidetud „Päevalehes” juba 1990. aastal, siis võib ju samamoodi hakata targutama kogu me Peipsi ääre ja ka Läänemaa ranniku kohta.

Meie presidendid-peaministrid arvavad, et pole midagi – vaheliti käte sõrmed tuleb maha raiuda! Samas on nad öelnud, et ei tohi tahta Eestist rahvusriiki teha, mujal maailmas neid ei olevat. Ja ikka tunduvad Petseri-venelased paljudele eestlastele ohtlikumad kui Tallinna venelased, Narva venelased jt.

Ma arvan, et me oleme õigesti mõelnud: meie kodu peab kuuluma

Vananurmede pojad Olavi (keskel), Ilmar (paremal) ja Ahti (ees) 1950. aastal. Tagaplaanil paistab kavandatava savilauda kaks betoonist akna-ava. *Valjo Vananurme foto, kodualbumist*

meile. Usun, et me oleme õigesti mõelnud ja oma mõttesignaale nii venelastele kui eestlastele saatnud: see, kes teise murest mööda kaeb, jääb ükskord oma muredega üksi.

Ning olen märganud: inimesed saavad sellest aru. Eriti siis, kui on raske, kui lohutuse hind on rahast suurem.

5.

Nüüd aga üks pisike reisikiri aastast 2000.

Imeline ilu. Ütlemata kurbus

(Väike reisikiri. Petseri - Poodlessa - Kossolka - Mõla)

Poodlessa (Podlesje)

Jaan ja Helju Tsopatalo poole Poodlessa külla jõudsin ette teatamata. Õnneks olid nad kodus. Mu kooliõde Helju oli äsja haiglast tulnud. Ei olnud aimugi, et ta Pihkva haiglas pea terve ilusa kevade pidi end tohterda-

ma. Ikkagi teise riigi haldusala. Ning piir piirab mitte ainult veoautosid, vaid ka jällenägemisi ja jutte ja uudiseid.

Jaani ja Helju tütre Maarika ja Tiina elavad juba Eesti-poolsel Setomaal. Maarika õppis loomaarstiks. Aga kuipaljukest meil liha-piimaloomi järgi on jäänud?? Mõnest külast ei kuule enam pinihaukumistki.

Poodlessa küla kari on veel karja moodi – 100 pead! Sarvi ei tea lugeda, mõned on nudipääd, aga 400 nisa peaks küll siis kokku tulema.

Helju ja Jaan lähevadki lehma lüpsma, Helju ema Tormi Anne sõitis oma hobusega siia tütre poole, 3-liitrine klaaspurk vankris kaasas. Ta ise ei jõua enam lehma pidada, küll aga saab vagase hobusega kahe küla vahet liikuda. Helju paneb enne ema ärasõitu suure klaaspurgi piima täis.

Kossolka

„Ma tunnen end juba paremini, peaksime käima Kooserite pool; mõne nädala pärast polegi neid enam siin,” ütleb Helju. Ringireisijale pole miski vajalikum, kui hää teejuht. Ja Petseri-tagusel Setomaal on Helju Tsopatalo üks parimaid teejuhte, kes teab iga küla, igat talu ning külade, talude ja inimeste saatusi.

Otse Petseri-Pihkva asfalttee veeres on Kooserite talu. Kooser Mihail (Mihkli) ja Ustina (Ustja või ka Tiina) kutsuvad tarre. Küsin igasuguseid küsimusi, neid ei hakka ma siinkohal kirja panema, üksnes mõned vastused mahuvad väikesse reisikirja.

Jaan ja Helju Tsopatalo Poodlessas 2000. aastal
Ilmar Vananurme foto

Mihkel on sündinud 17. augustil 1924 siinsamas Kossolka külas. Ustina sündis 6. novembril 1923. aastal Vilo vallas Jaaska külas.

Mihkli ja Ustina peres kasvas kuus poega, praegu on elus viis (kaks elavad Moostes, üks Tartus, üks Valgamaal ja üks Viljandimaal).

Endise Eesti Vabariigi ajal, kui EV piir Vana-Irboska taha ulatus, oli Kooseritel maad 8,5 ha, praegu 0,56 ha. Mihkli: „Maad oleks antud rohkem, kui oleks end vormistanud talunikuks. Automaatselt maad tagasi ei saa.”

Selle artikli ilmumise ajaks võivad olla Kooserite maja õuel juba teised inimesed.

Ustina: „Pääle kanade ja peni pole meil enam midagi. Läheme ära Moostesse, poeg ostis seal korteri, ütles, et mis te siin üksinda...Meil ei ole telefoni. Terves külas pole telefoni! Ennemalt sai helistada vähemalt karjalauda mant. Lähim telefon on nüüd nelja ja poole kilomeetri kaugusel Poodlessas.”

Mihkel ja Ustina töötasid kolhoosis nii põllutööl kui karjalaudas. Ustina tunnistab: „Ei tulnud rahaga läbi, kasvatasime lisaks pulle ja pörsaid, et lapsi koolitada. Mul endal väike haridus, tahtsin, et lapsed haridust saaks. Olen käinud Jaaska koolis. Samasugused kui kunagine Värskas koolimaja, olid ehitatud koolid ka Kossolkas, Jaaskas ja Vana-Irboskas. Eesti riik ehitas.”

Mihkel: „Meie majale on mitu ostjat. Müüme ostjale Tallinnast, nad on seotud Petseri ja Petserimaaga, vist isegi kloostri...”

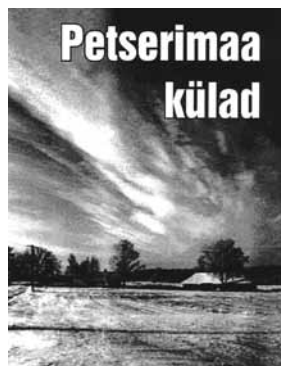
Eestlaste suhtumise kohta setodesse ütleb Ustina: „Egas ka inne sõta, Eesti aol, peeti setosid orjarahvass...”

Kossolka küla kohta ütleb Mihkel Kooser, et Kossolkas oli 100 talu!

Tsopatalo Helju märgib teise küla kohta, mis teisel pool Petseri-Irboska teed: Minu sünniküla Pööni kõrval Ungavitsa külas oli 72 talu!

Nüüd võib Kossolka-eestlasi sõrmedel üles lugeda: siin elavad veel Vihurid (Milvi ja Vassili), Pähnapuud (laluema Maarja ja ta poeg Viktor), Õunapuud (Mihkel ja ta poeg Volli), Piirimäed (Anne ja ta pojad Viktor ja Alvar), Rahasepad. Üksinda elab Ahosepa Paul ja isegi 91-aastane Varik Darja.

Mis jääb maha? Kogu senine ja siinne elu, sealhulgas Mihkli vanemate kalmud Mõla surnuaial ja Ustina vanemate kalmud Saalesje surnuaial.

Kogumiku „Petserimaa külad“ I osa kaas.

Kogu elu, sünnihetkest alates jääb siia...

Mõla

Helju juhatab mu auto mingile põlluteele. See viibki Mõla külla. Tee lainetab nii, et auto nina vahetevahel rohututte künnab. Sõidame ju täitsa põlluteed pidi. Kuigi kusagilt kaugelt ringiga saaks külla ka ametlikku teed pidi. Jõuame Mõla tsässona manu, siit tuleb piki külauulitsat edasi sõita ja siis – missugune ilu! Otse ees, ulatudes ühe haruga hüvakätt Mõla küla alla välja, laiub ürgorg nagu Looduse-Ema süli.

Poollel nõlvakul rohtu sööv kari paistab ülevalt nii tillukesena. Veel edasi, peaaegu oru põhjas valendab Mõla kiriku kellatorn ja säääl kõrval iidsete puude varjus silmab ka kiriku helevalget kuplit. Kellatorni kõrval oli kunagi vanas-ti klooster.

Üle järve kaugel ja kõrgel sinendab vene küla Mitino. Nii ilusat orgu ei oska Eestimaal millegi teisega võrrelda, ilu ja suursugususe poolest küll vaid Koiva jõe oruga Krimulda ja Sigulda kandis.

Mõla järv on nagu puhas piklik peegel kellegi tohutute peode vahel. Järveäärsed metsristiku puhmad sumisevad mesilashäältega. Mõla kiriku all, tõepoolest justkui kirikust läbi, voolab püha allikas ja kiriku taga ilmub see maa seest nähtavale. Joome külma kosutavat vett ja jalutame surnuaial. Siin on väga palju Petserimaa eestlaste (setode) haudu. Enamus kääpaid on koristatud-korrastatud, aga hulga leidub ka neid, millel kasvab igaviku sümbol – roheline rohi läbi halli kulu.

Siia on maetud: Vanahundi kadunukesed Kossolkast, Peeter Varik-soo Sokolova külast (Helju ütleb mulle, kust külast keegi), Osip Vanatalo Trõnne külast, Morod Pokolduva külast (pillimees Aleksei Moro vane-

Paul Tormi pere Pööni külas 1950ndate keskel: esireas poeg Jaan ja tütar Helju, taga isa Paul, ema Anne ja naabritüdruk Manni.
Foto Helju Tsopatalo kodualbumist

mad)... terve paksu vihu võib nimesid täis kirjutada.

„Tee, palun, üks ülevaade Petserimaa kontrolljoone tagustest surnuaedadest,” palun Tsopatalo Heljult. „Kuipaljukest minagi neist tean, noorem rahvas aga teab hoopis vähe või peaaegu mitte kui midagi.”

„Oleks vaja kirjutada küll,” nõustub Helju.

Leiame kahekesi väljenduse: kogu rahvas ja rahvus toetub neile inimestele, kes oma juuri ei unusta ega salga maha. (Petserimaal 2000. aastal).

Kurb laul Ungavitsa küla kokkutulekul 2005. a. suvel. Pisaraid pühib lauluema Anne Sepamägi. *Arvi Matvei foto*

6.

Mitte viin ja viisad

pole petserimaalastele probleeme tekitanud, vaid midagi palju enamat. Eesti rahvas, ma usun, pole veel päriselt unustanud laulu „Pole üksi ükski maa”. Säälsamas on ju näha: vähe läheb tänasele eestlasele korda, mis

sünnib ta ninaalusest kaugemal. Kõlbeliselt kõrgeid, südametunnistusega inimesi pole Eestimaal enam igas külas, linnadest kõnelemata.

Setosid on söimatud ja halvustatud juba ennesõjaaegses Eestis, aga ometi rajati tookord sinna, niigi kõige suurema rahvaarvuga maakonda, asundustalusid, suur hulk koole ja raamatukogusid...

Nüüdsetel kontrolljoone-aastatel loen Eesti lehtedest, et mida need setod vigisevad. Tulgu ära! Mõned (ka ajakirjanikud!) nii kirjutavadki: „tagasipöördumine kodumaale”, „mitmed vanad tulevad Eestimaale, et saaks vanuigi kodumaal laste juures elada”.

Kas inimese kodumaa piir läheb siis sealt, kust mingi valitsus rajajoonet tõmbab? 2/3 Petseri maakonna võtmise järel Pihkva oblasti (ja ühtlasi Petseri rajooni) alla 1944. aastal algas tuhandete inimeste ärapagemise protsess (mitte heast tahtest ei jäetud kodusid). Täna on tõesti üle kolmveerandi Petseri tagustest põliselanikest (setod, eestlased ja venelased, EV kodanikud juba sünnilt ja ka sidemetelt) põgenenud siia poole Piusat. Ometi ei tähenda see, et Petserimaa neisse enam ei puutu. Sinna on jäänud mitte ainult sünnikodu varemed, surnud vanematelt jäänud maa ja mets (mis peaks kuuluma omanikule või omaniku järglastele nagu mujalgi Eestis), mitte ainult isa-ema, vanaisa-vanaema hauad. Teisele poole praegust kontrolljoont on jäänud sünnikodu, kuhu hing alati tagasi ihkab.

Sõmerike lapsed Vello, Arvo ja Hilja kohtusid jälle Mõla kalmistul isa ja vanavanemate haua. „Me ei ole kaotatud kodu eest kompensatsiooni võtnud. Me tahame Setomaad tagasi. Ja loodame tagasi saada,” ütles Ülenurmel elav Vello Sõmerik.

Kompensatsiooni ei ole võtnud ja oma lagunevat sünnikodu pole maha müünud ka Nikolai Haug (elab Läti Valkas) ja paljud teised Petserimaa inimesed. See, et sünnikodu ja muid aatelisi väärtusi rahaks ei vahetata, tõstab neid inimesi kõrgele ja usutavasti kasvavad ka nende järglastest ausad, otsekohesed ja hingelised inimesed. Inimesed, kes suudavad mõista teiste tundeid ning mitterahalisi taotlusi.

Aleks Kõivu (elukohat Värskas) nii vanemad, vanavanemad kui lähisugulased on maetud Petserisse. Viisavaba ülekäimine on lõpetatud, aga tasuta viisat ei paista veel kusagilt. „Tulin Koidula piiripunktist. Viisavaba ülekäiku ei ole, setosid Petserisse ei lasta, ometi oli autode järjekord ligi kilomeetripikkune. Kellel on raha, need on ostnud viisad, paistab, et Tar-

tust, Põlvast, Võrust,” ütles ta 12. septembril kella 10 ajal hommikul.

Kui petserimaalane, kes on seotud kontrolljoonetaguse alaga, toob Petserist kaasa viinapudeli või purgi põrandavärvi, tehakse sellest probleem. Kui meist ükskõik kes Saksast või Poolast või ükskõik mis maalt toob kaasa midagi sellist, mis meil maksab tükk raha rohkem kui seal, siis peame seda ju loomulikuks, kas pole? (Olen näinud, et Saksamaalt tuuakse SAT-TV vastuvõtuseadmeid jpm.)

Küsimus pole ei viinapudelis ega viisas. Seda kontrolljoont ei pannud paika enam Molotov ja Ribbentrop, kuigi alguse sai see, jah, MRPst. Piusa jõge pidi (seda praegust Eesti-Vene kontrolljoont pidi) jooksis piir viimati Ivan Julma ajal, Vene-Liivi sõja ajal, lahutades Pihkva vürstiriiki Liivimaast. [Mitte Eestist! – mu praegune lisandus – I.V.].

Petserimaalastel on oma maal tuhandeaastane ajalugu. Nii vanu esivanemate haudu ei leia enam keegi üles, küll aga saja-aastaseid. Viimati matsid siiapoole Piusa jõge elama tulnud lapsed oma vanemaid veel Petseri, Pankjavitsa, Mõla ja Taelova kalmistule 1992. aastal ega osanud arvatagi, et Euroliit ja Eesti Vabariik kodukoha ja kodukalmistu lukku panevad.

1996. aasta oktoobris ütles ETA sõnumis toonane välisminister Siim Kallas: ”Valitsus ei nõustu Kagu-Eestis lihtsustatud piiriületuskorraga, kuna see raskendaks Eesti viisavabaduslääbirääkimisi Põhjamaade ja teiste Euroopa Liidu liikmesmaadega.”

Saadi sisse seada viisavaba suhtlemine nii Põhjamaade kui ka EL riikidega! Nüüd neli aastat hiljem leiti uus põhjus: Eestit ei võeta muidu Euroopa Liitu! Egas midagi – setodele jalaga!

Selle asemel, et küsida, miks Eesti on loobunud (loobumas) oma territooriumist, küsitakse: „Mida need setod sinna Petserisse tahavad?”

Laulame siis nii, nagu ametnikud rahvale sõnad pähe on tampinud: viina järele, ikka viina järele!

(Ilmar Vananurm, ajalehe ”Setomaa” toimetaja, Eesti Päevalehele, 2000. aastal.)

Petserimaa hinge kell lööb kõigile!

Petserimaa olukorrast.

Ma ei tea, kui loomulik see on, kuid näen, et väga paljud eestlased ei tea, mis on viimase kuue aasta jooksul Petserimaal juhtunud, kuidasmoodi elavad nii siinpool kui säälpool ENSV piiri Petserimaa eestlased ehk setod. Käisime koos Rahvarinde kongressidel, Eesti Kongressi istungitel, saime kokku Hirvepargis ja Lauluväljakul. Nüüd aga...

Petserimaa nimeline maakond oli meil Eestis 1944. a. sügiseni, kui tuli venelane ja ütles, et ka Paldiski on nende põline ala.

Kuigi minu, siinse autori sünnipaik jääb lääne poole praegusi okasraate ja ma kah paljude kombel petserimaalastele käega rehmata võiksin, ei saa ma seda mitte kunagi teha. Nagu küll terve hulk riigikogulasi ja enamus valitsuse liikmetest.

Saatuslikult kahju, et ka lihtsad eestlased ei saa praegusel ajal aru, kui ekslikult Petserimaa suhtes mõeldakse ja tegutsetakse idapiiri uut salalepingut (!) heaks kiites või seda kui paratamatust võttes. Me siin kagunurgas ei mõtle, et see paratamatu peab olema. Ei ole meile vaja mingit uut piirilepingut, kui koos Eesti riigi sünnitunnistusega on meil igati korrektne piirileping Venemaaga! Ja kui Tartu rahuleping ei kehti, siis kehtib ju MRP veel tänaseni!

Tulin just seto jõulude ajal

Petserist, kus eesti kooli oli kogunenud üle saja Petseri-eestlase. Veel 10-12 aastat tagasi õppis seal 30-40 õpilast klassis, praegu ei tule kogu keskkooli peale 30 õpilast. Mitte et tahaks, aga noored on sunnitud sealt välja

Okastraat läbib Petserimaad.

Ilmar Vananurme foto

rändama. „Maaleht” on ainus ajakirjandusväljaanne, mida Petseri eesti keskkool saab lugeda! Tänu selle lehe toimetusele.

Miks me, eestlased, küll rahuldume sellega, et toome sealt ära viimasedki paar tuhat EV kodanikku ning jätame oma maad ja metsad täitmatule naabrile? Kas see tähendab, et kui täna oleme väikesed ja viletsad, siis sellisteks jääme alati? Võibolla tähendab see tõepoolest seda.

Petserimaalased ei taha veelkordselt küüditatud saada.

Petserimaalaste siatoomine saab olema sisuliselt küüditamine. Oma järjekordses läkituses, mille petserimaalased koostasid 8. jaanuaril 1997. Eesti rahvale, EV Riigikogule ja EV Valitsusele, on kirjas: „Õeldakse, et hunt ei murra hunti, aga me pole selles kindlad, sest eestlane on küll valmis eestlast maha müüma.

On räägitud, et me koligu ära teisele poole piiri. Aga kas see pole tõesti jälle järjekordne küüditamine? Kuidas jätab vana inimene maha oma KODU, mille rajamisele on ta või tema vanemad pannud kogu oma elu ja tervise? Ja kes meid seal teisel pool piiri ootab, sest sealgi on oma hädad ja

Navike algkooli pere 1949. aastal. Valjo Vananurme foto, kodualbumist

probleemid. Oma kodusid maha müüagi pole võimalik, sest neid ei osta keegi, kuna see on piiriäärne ala.

Eks peame siis kaks kätt tasku pistma ja puupaljalt piiri ületama. See ei ole inimlik. Me ei ole rändrahvas.”

Jah, on kodusid isegi müüdud. Ja saadud 6-7 tuhat krooni. Kas selle eest saab uue kodu??

1994. a. 25. mail andsin toonasele peaministrile Mart Laarile isiklikult üle kirja, milles kutsutakse avaldama protesti Venemaale tema ühepoolse piirimärkimise asjus. Ses kirjas mainitakse, et Petserimaal asuvate maade ja varade tagasitaotlemise või kompenseerimise kohta oli juba toona Võru maavalitsusse laekunud 3340 avaldust. Need laekusid põhiliselt inimestelt, kes nõ Suur-Eestis elavad juba varasemast, kui nad ENSV aegu Petserimaalt tulid oma lastele eestikeelset haridust andma. Paljud ei hüljanud oma põliskodu, piirid olid siiski vabad. Nüüd aga esimest korda tuhande aasta pikkuse ajaloo jooksul ei saa petserimaalane petserimaalasele vabalt külla minna!

Kui nüüd EV valitsus kutsub petserimaalastest Eesti kodanikke siia-poole, peaks ta andma maa eest maa, metsa eest metsa, maja eest maja. Arvestades kõiki kompensatsioone, arvestades üksnes rahaliselt agressori käes olevat Eesti Vabariigi ehitatud Petseri raudtee sõlmjaama, teid ja hooneid, ulatub EV kahju sadadesse miljonitesse kroonidesse, võimalik, et koguni dollaritesse. Vaene riik käitub nii nagu isegi rikas ei käituks.

Petserimaa asjasse pole Tallinnas süvenetudki.

Praegu Toompeal nii ihaldatav piirileping toob korvamatut kahju petserimaalaste omakultuurile. See tähendab seda, mida ei taha naljalt teada mujal elav eestlane: ära lõigatakse igapäevaselt vajalikud suhted, piiriga on eraldatud kodud, külad, kalmistud Petseris, Tailovas, Pankjaviitsas, Saalesas, Irboskas, Mõlas... Petserimaalaste kaubandus- ja kultuurikeskuseks oli Petseri.

Kui vähe mõtleb praegu võrumaalane virumaalasele või harjukas setole, seda näitab kasvõi üks näide paljudest. 1996. a. sügisel palus migratsioonifond riigikogult 8 milj. krooni juurde setode *tagasirände* planeerimiseks. See sõna kordus lehel koguni kolm korda.

Mis see siis on? Ei, setod ei asustanud Petserimaad mitte eile ega

1920. aastail, vaid on elanud seal (meie mõistes – SIIN) niisama kaua kui järvamaalased oma ajaloolistel aladel.

Milles on asi?

Miks siis ikkagi hõiskas president Meri 1994. a. augustis, et Vene väed on Eestist väljas? Sedaegu kui nad muiates liikusid vaid 300 km ida poole ja seisavad nüüd Piusa taga. Miks ükski valitsus alates 1991. aastast pole avaldanud otsustavat protesti Vene Föderatsioonile Eesti piiride rikumise suhtes?

Nõukogude sõjamasinad rongiga teel ENSV piiri taha 1994. aasta augustis. *Ilmar Vananurme foto*

Nendele küsimustele oleks pidanud vastust andma need valitsusjuhid, kes parajasti taasiseseisvunud (kuivõrd ??) Eestit juhtisid ja juhivad. Au Laarile vähemalt niipalju, et ta Petserimaa loovutamist kõne alla ei võtnud!

Asi pole muidugi niivõrd (kui üldse?) Vene relvades ega ta suuruses, kuivõrd eestlaste endi kapseldumises ning suutmatuses oma iseseisvust tõestada. See kõik praegu ongi Eesti riigi proovikivi. Ning proov näitab, et kivi on pude.

Mis meid liigutab ja mis mitte.

Juba poolteist aastat tagasi nägin arve, et Eesti tarbis aastas ligi 8 miljardi krooni eest toiduaineid. Sealjuures toodi neid sisse 4 miljardi eest. Toidukaupadele lisaks hulga muid kaupu. Nii kodumaised kui välismaised ärihaid olid ja on ka tulevikus huvitatud rahast. Euroopa Liit pakub äritsejatele (pangad sealhulgas) suuri võimalusi. Need 2000 km² Eesti-maad ehk Setomaad ja mõni tuhat EV kodanikku sealpool ENSV piiri ei saa muidugi võimulolijatele ja kaukameestele anda noid suuri, tavalise inimese mõistes ülisuuri rahasid, millega käia ennast täiendamas Saksas või Ameerikas või niisama patseerida mingi ametnikuna Strassbouris või Brüsselis.

Loomulikult ei näe ainult mina, et iseseisvumise mängimine läheb meil maksma palju inimelusid. Hea on lihtsalt rääkida ohvriteta taasiseseisvumisest. Nii see ei ole.

Petserimaa näiteks oli enne sõda suurima iibega maakondi Eestis. Aga iibega on asjad mädad terves praeguses Eestis, ja on just eelmainitud põhjustel.

Petserimaalaste hingekell hakkab peagi lööma. Paraku ei kuule eestlane praegu veel, et see hingekell lööb ka talle.

Ma ei kirjutanud neid ridu selleks, et kedagi aateliselt ohutada. Ega seda saakski teha – aated sünnivad kasvatuses, kommetest, tunnetest-teadmistest, haridusest. Kui palju meis midagi on, seda näeme igapäevaselt näpuga näitamata.

Olles küll Seto Kongressi saadik ja kongressi Vanemate Kogu liige (hetkel peavanem), pole siinkohal edastatud ühiskondlik läkitus, vaid Petserimaa probleemide põgus tutvustus ning autori mure kõige selle pärast.

(Ilmar Vananurm, ajakirjandusele 2002. aastal)

8.

„Eesti pole võõrvägedest prii” – selliselt pealkirjastatud artikli kirjutas toonane Riigikogu liige Georg Pelisaar ajalehele „Setomaa” 2004. aastal. Lisan selle siinsete tekstide sekka lühendatult.

Eesti pole võõrvägedest prii

26. juulil möödus 10 aastat päevast, kui Moskvast allkirjastasid tollased presidendid Lennart Meri ja Boris Jeltsin venekeelse juulileppe. Leppes võttis Eesti endale mitmeid kohustusi eriti seoses NL sõjaväepensionäridega, Vene pool aga kohustus väed Eestist välja viima. 31. augustil 1994 hõisatigi presidendi ja tollase peaministri Mart Laari eestvõttel Tallinnas saluudi saatel kõvasti. Ka ajakirjandus pasundas üle maailma sellest, et võõrväed on Eesti territooriumilt välja viidud.

Nii tunnistati Tartu rahuleping hiilivalt juba 10 aastat tagasi Eesti enda poolt tähtsusetuks dokumendiks. Pole siis ime, et järgmine, Taran-di jõuluvalitsus ametlikult läbirääkijatel Tartu rahulepinguga sätestatud piirist loobuda lubas. 1996. aastal oli Eesti Valitsus juba valmis piirileppe allkirjastama. Vene riik soovis tehnilisi täpsustusi, mis leppe teksti ka sisse viidi ja nii parafeeriti leping 1999. aasta märtsis teistkordselt. Piirileppe on aga siiani allkirjastamata.

Omadele võõrad, võõrastele ka.

Tänavu 20. juulil kaotas Riigikogu oma erakorralisel istungil, hoolimata presidendi vastuseisust, üüri piirmäärad. Omanikud ei saavat OMA tagasi. Kuidas saavad aga OMA tagasi need tuhanded eesti kodanikud, kelle vara asub Petserimaal, õigluse järgi ikkagi Eesti Vabariigis? Nende eest ei kosta sundüürnikke väljasuruvad omanikud, Õigusjärgsete Omanike Liit ega nende toetajad Riigikogus ja Valitsuses.

Nõukogude Liidu võimude poolt küüditatute eest on Eesti riik hakanud pisutki hoolt kandma. Õigustatult. Miks aga ei püüa Eesti riik kasvõi osaliselt hüvitada kahju enda kaasabil „küüditatutele”, arvestades näiteks Petseri rajooni tööaja pensioniaastate hulka? Nii käsitletaks võrdselt kõiki oma kodanikke, kes ühte moodi mingi aja okupeeritud Eesti aladel töötasid. Kahjuks ei mõistnud seda võrdse kohtlemise printsiipi ka meie muidu nii õiglane õiguskantsler, kes paar aastat tagasi riigikogu liikmele vastates ei tahtnud Petserimaad kuidagi Eesti Vabariigiks tunnistada.

Kuningriigipäeval või muudel pidulikematel puhkudel, eriti enne valimisi, käivad tähtsad isikud heameelega kohal ja teevad mõistvat nägugi. Tegelikku mõistmist ja setode eest seismist on aga vaid iseenda eest seisvatelt inimestelt raske loota.

Värske Europarlamendi välisasjade komisjoni aseesimees Toomas-

Hendrik Ilves on kevadel „Eesti Päevalehele” ütelnud: „Vähegi mõtleval inimesed saavad aru, et piirilepingut Venemaaga peab Eesti Euroopa Liidu kaasabil aktiivselt ajama”.

Usun, et mõtleval eestlased mõistavad, et piirilepingu asemel tuleb Euroopa Liidu kaasabil aktiivselt nõuda Eesti tegelikku vabastamist võõrvägedest.

(Ilmus ajalehes „Setomaa”, 2004)

9.

Ilmar Vananurme kõne 2. veebruaril 2005 Tartus Vanemuise tänaval

Ärka, Eesti rahvas! Nii nagu sa ärkasid 1989. aasta augustis, kui ühinesime protestiks 1939. aastal sõlmitud reeturliku Molotovi-Ribbentropi pakti vastu.

Viimasel aastakümnel on jälle sõlmitud eesti rahvale kahjulikke pakte ja ühte kõige kahjulikumat tahetakse õige varsti sõlmida – uut piirilepingut, mis loovutab suure osa meie Petserimaa eestlaste põlismaad.

Kui peaminister Juhan Parts kutsus siin petserimaalasi ära kolima, siis tahan küll hüüatada, et miks tema ja need teised uue piiri pooldajad ise oma isamaalt ära ei koli?!

Teie, kes te tahate nii väga sõlmida uut piirilepingut kehtiva Tartu rahulepingu asemel – võtke teatavaks, et te ei kingi Venele mitte ainult üle kahe tuhande ruutkilomeetri maad, vaid te kingite ära meie esivanemate talud, meie esiemade põllud, meie isade metsad ja meie vaarvanemate kalmistud!

Missuguse õigusega on võetud vastu otsus anda ära oma riigi kaaskodanike omand, kaaskodanike minevik, oma riigi vabaduse eest seisnud kodanike tulevikulootus!?

Peatagem see piirileping! Õelgem EI ja veelkord EI Stalini tõmmatud piirile, ärgem põlistagem seda! Veel on see võimalus!

Esiteks on kavandatav piirilepe ebaõiglane. Teiseks – uue piirileppe sõlmimine saab Eesti riigile selliseks häbiplekiks, mida ta iial enam maha ei pese!

Eesti isamaa ja tema rahva omandi kaitseks kutsume meie, petserimaalased, eesti rahvast üles kõikjal Eestis ütlema EI uuele piirilepingule!

Teie kõik, kes peate pühaks oma kodu – aidake kaitsta ka petserimaa-laste kodusid, ärge mahitage oma vaikimisega kavandatavaid kuritegusid!

Eesti, sa seisad lootusrikka tuleviku lävel vaid siis, kui oled valmis kaitsma oma maad ja rahvast ning demokraatiat päevast päeva!

10.

Palvetagem siis kõigi omaste eest!

Nüüd, kui ENSV ajal Tõnismäele püstitatud pronksmees leidis Eesti Vabariigis oma õige koha, on viimaks ometi aeg hakata õigele kohale liigutama ka Eesti Vabariigi piiri!

18. mail möödus kaks aastat päevast, kui Eesti Vabariigi välisminister Urmas Paet rahuloleva žestiga Moskvast Eesti-Vene uuele piirilepingule alla kirjutas. See allakirjutamise akt oli Tartu rahulepingu hülgamine koos nende halbade tagajärgedega, mida paljud veel siiani üldse ei adu. Selle aktiga ei rahuldatud Vene poolt, küll aga tehti unustamatult haiget petserimaalastele. Neile, kes Petserimaal elavad, ja neile, kes Petserimaalt pärit. Haiget tehti ka neile eestlastele, kes ei ole nõus oma territooriumi loovutamisega.

Ka setu on Eesti kodanik

Palun kogu hingest nii poliitikuid kui ajakirjanikke – jätke ükskord ometi Petserimaa piiriprobleemidest ja inimestest kõneldes kõrvale nimetus *setu*. Poliitiliselt on setu (seto) ju Eesti Vabariigi kodakondne, see pärast rääkigem poliitikas Eesti Vabariigi kodanikest, keda Petseri rajoonis elab ka praegu veel 7000. Setudest, mulkidest, saarlastest las räägivad etnograafid. Setu ei ole poliitiline termin!

Meie kodanikud elavad Petserimaal, vaatamata sellele et nii valitsus-poliitikud kui ka hulk mittepoliitikuid ei soovi ega soosi nende oma iidssel kodumaal elamist. Kõik 16 aastat on nood me kodanikud maha vaikitud, sest üle poole neist Eesti Vabariigi kodanikest on vene rahvusest. Seejuures on nad ka piiratud inimõigustega, sest kui keegi neist on sunnitud nüüdse Eesti Vabariigi territooriumile tulema (vanaduses laste manu), siis nende tööstaaž arvesse ei lähe. Justkui poleks Tartu rahulepingu järg-

set piiri mitte kunagi olemaski olnud?!

Kõigest tehtust (teadjamad väidavad koguni, et ka mõtetest) jääb jälg. Jälg ongi jäänud Eesti Vabariigi ministrite ja riigikogulaste ükskõiksusest mitte üksnes rahvusvähemustesse, vaid ka omadesse. Kümme aastat järjest oleksid pidanud välisminister, rahvastikuminister, kultuuriminister, haridusminister jt tihedalt kohtuma oma kolleegidega suurest naaberriigist. Kindlasti oleksid Eestis elavate inimeste vahel arenenud teistsugused suhted kui need, mis nüüd inetute ja ohtlike tagajärgedega aprilli lõpus Tallinnas esile kerkisid. Kusjuures pronksõduri kuju oli tuuleveski ning praegune valitsus don Quijote. Kujude ründamine küll ei lahenda probleeme.

Valjo Vananurm poegade Olavi ja Kai-moga 1968. aasta suvel.

Foto kodualbumist

Igal teol on tagajärg

Kui Petserimaa eestlased ja Petserimaa venelased oleksid üksteisesse suhtunud nii nagu tänased eestlased teiskeelsetesse või teisemeelsetesse, siis oleksid Petserimaa eestlaste külad maha põletatud ja eestlased Petserimaalt ammu kuhugi Võru-Tartu joonele tõrjutud. Aga möödunud sajandi kolmekümnendatel aastatel elas Petserimaal rahumeelselt 60 000 elanikku, neist ligi pooled eestlased. Kusjuures see oli Eesti rahvarohkeim maakond.

Eesti Vabariigi välisminister ütles hiljuti, meile ebameeldivate Tallinna ja Moskva sündmuste ajal, et Venemaa käitub nii, nagu polekski Boriss Jeltsin 1991. aastal Nõukogude Liitu laiali saatnud. Aga Eesti Vabariigi erinevad valitsuskoosseisud käituvad ka siiaamaani, nii, nagu ei olekski

pärast NSVL lagunemist kehtetuks muutunud omaaegne „kallis” ENSV koos ENSV piiriga. Eesti poliitikud on reeturlikult suhtunud mitte ainult Eesti teiskeelsetesse inimestesse, vaid ka omadesse. Nad on käitunud omade suhtes vägagi „našistlikult”!

Ma ei pea neid Eesti Vabariigi territooriumist loobujaid lollideks, nad on targad inimesed ja teavad, mis mille üles kaalub. Nendesugustel kaalus raha ning iseenda positsioon üles kõik muud väärtused...

Ei tohi silmi kinni pigistada ja meelest lasta, et Eesti jaoks pole Teine maailmasõda lõppenud.

Kõik, mis teed, teed endale, ütleb vanasõna. Kõik meie teod ja suhtumised tulevad meile tagasi. See, kes reedab, seda reedetakse kindla peale. Kuid riigiametnike vigade tõttu kannatavad süütu.

Palvetades koos eesti (ning Eesti Vabariigi ja ENSV piires elava) rahvaga meie ühtsuse eest, palvetan mina nagu ka tuhanded petserimaalased mitte ainult pühapäeviti, vaid iga päev Petserimaa eest. Palvetame, et ka Petserimaad ja seal elavaid inimesi omaks tunnistataks. Me palvetame selle eest, et meie omakseid ei hüljatakse ega reedetaks.

(Ilmar Vananurm, Eesti terviklikkuse kaitse initsiatiivgrupi liige, artikkel ilmus ajalehes „Eesti Kirik” 7. juunil 2007)

Preester Jevgeni ja II Keskkooli 1. klassi lapsed Petseris Varvara kirikus 1. septembril 2005. aastal. Arvi Matvei foto

Meie omadele

Nii mõnigi inimene on mulle ette heitnud, et miks ma ei lähe pikeeerima Vene saatkonna ette, küll aga Toompeale Riigikogu ette. Olen vastanud nii, nagu siin ütlen: mu meelest on loogiline ja loomulik, et oma riigi kodanik, kes pole mingi riigiametnik, avaldab meelt oma riigi ametkonnale – parlamendile või valitsusele. Ei ole mul voli sekkuda teise riigi ametnike töösse, teise riigi ametnikega peavad kõnelusi ja läbirääkimisi pidama vastavad, selleks tööks seatud ametnikud. See tähendab suhtlust, pidevat diplomaatiat. Kui riigiametite vahel puudub suhtlus, siis kannatavad loomulikult inimesed mõlemal pool piiri.

Põlvamaa ajalehes „Koit” kirjutasin 31. jaanuaril 2008. aastal („Näsitidele ja meie omadele”): „Kui Mart Laar valitsusjuhina ja ka isikuna 16 aastat tagasi (1992) Venemaa poole selja pööras ning Lääne-Euroopa suunas koogutama hakkas, oli ju arvata, missugused suhted ehk mittesuhted meie kõige suurema naabriga olema saavad. Selles palju aastaid kestnud mittesuhtlemises pole kannatajateks Eesti ega Vene tsinovnikud, vaid ikka need inimesed, keda piir lahutab omastest ning kelle varaline ja mittevaraline omand 1944. aastal jõuga pandud piiri taha jäi. Eesti poliitikud kutsuvad neid inimesi setudeks, eraldades niimoodi automaatselt teistest eestlastest. Ent setu (seto) ei ole mingi poliitiline, vaid etnoloogiline, täpsemalt koguni kultuuriline kuuluvus. (...) Meie valitsused on ülivähe muretsenud ka nende EV kodanike eest, kes teiselt poolt kontrolljoont tulevad: näiteks nooruses Petserisse läinud ja seal perega maja ehitanud ning pere kasvatanud Mäeotsad olid sunnitud ära tulema. Viis aastat elas 38-aastase tööstaažiga EV kodanik Silvi Mäeots minimaalse sotsiaaltoetuse najal. Kui täna tuleb omaste juurde Eesti Vabariiki inimene, kes on töötanud 25 aastat ja kellel töötada veel 15, siis hakkab ta kunagi EV-s saama pensioni vaid 15 aasta eest!

Kui kaua mõtleb EV valitsus diskrimineerida üht osa EV kodanikest? (...) Ammu peaks meedia kogu Eestile näitama, kuidas Eesti ametkonnad suhtuvad kunagise Petseri maakonna eestlastesse: kutsuvad neid tagasi (?!), ent ei kohtle ega kavatsegi vist kohelda võrdselt teiste kodanikega või siis märgivad Obinitsa lähedal sündinud inimese passi: sündinud Venemaal.”

Hulga on neid eestlasi, kes ei tunnista õigeaks seda praegust, nõukogudeaegset piiri. Kuid mõnedki neist ütlevad ikka: see on teie, setude mure.

Kostaksin lühidalt: Jah, on, setude mure on see olnud juba 70 aastat, aga nüüd ammu on see kogu Eesti mureks muutunud. Kas tõesti ei saada sellest veel nüüdki aru?”

* * *

Ikka arvatakse, et hingedella lüüakse kellegile võõrale kusagil kaugel! Või on kõrvad ja meeled nii tundetud, et ei kuuldagi, mida maailm meile kõigile ette kuulutab ja missugust hoiakut meilt oodatakse? Ettekuulutused on kõigil aegadel teinud häält, andnud märku me kohal ja me ümber ning annavad märku nüüdki. Kas on aega ja tahtmist neid kuulda (võtta)?

Seepärast pöördun praegu nii enda kui teiste inimeste poole iselaad-
ses palves:

*Mälu,
ära jäta meid maha
teekraavi tumedasse,
mülkasse mudasesse,
sõjatee sohu,
tuulte valda,
kus varju ei leidu,
kus unustus välguna
surmava pitseri surub!...*

Nii nagu mina huvitun inimeste maailmast, nii, olen märganud, mõistavad paljud inimesed minugi maailma. Inimesi ühendab hingemälu. Ühendab, kui me ei kavatse tuimalt elada jäise mäetipu kõrges üksinduses.

IV

Mu Petserimaa mu ilukirjanduslikus loomingus

Raamatu selles peatükis trükime vaid osakese mu Petserimaad puudutavast ilukirjanduslikut loomingust. Jutustus „Petseri mägede taga” ilmus küll mu proosakogumikus „Pesad” (2005), ent tänase lävelt kaedes on see kirjutatud pea kümme aastat tagasi – 2004.

Mu lühiproosas on mu sünnimaal Petserimaal alati olnud märkimisväärne koht.

Lühidraama „Petserimaa igatsus”, mille kirjutasin 2007. aastal, pole seni veel kusagil ilmunud, siinses raamatus on selle esmatrükk. Paljudest Petserimaale pühendatud luuletustest toome siin üksnes kuus luuletust, kaks neist on lauluks saanud.

Luuletuses „Seto kääpal” kostuvad read: „*Kuidas küll raiuda üles toonased häälekad kojad?/ Hingede pühapaiku millega ehtida mõistame praegu?*”

Irboska ja Pihkva kirikute, kindluste ja kloostrite innukas restaureerimine on mulle sümpaatne, kuigi selles töös näen ka Vene võimude enesekergitust, nii nagu ka Eesti võimukandjate tegevuses oma haldusalas. Ning säälsamas mõtlen: taastatakse küll Vene riiklikkuse sümboloid, ent eestluse (soomeugri) mälestusel lastakse kaduda nagu sügislehtede sülemil: „...*mis okastraadi takah hääse/ ku kulladsõ` kõolehe` muah...*(luuletusest „Kellä` löövä”).

Kuldaväärt maad ja mälestust kaob sellepärast, et on inimesi, kes ei näe asju laiemalt oma ametkonna raamidest (kui sedagi?) ning sellepärast, et on olemas mõiste *poliitika* (mis kreeka keeles tähendas riiki; *politia* – riik). Piiritledes *r i i g i g a* mingi ala, heidame selle *r i i g i p i i r i t a g u s e d* endast, viskame välja nagu koos vanniveega lapse. Pole inimest – pole probleemi!

Tänase päeva defitsiidiks ehk vaeguseks pean inimlikkuse puudumist. Väga paljud reeglemendid ehk määrused sobivad muidugi (*r i i g i*) ametnikele, funktsionääridele, kuid ei sobi tavalisele, ametiseisuseta ini-

mestele ja üldse sugugi mitte inimlikule südametunnistusele.

Ühes tulevastest eludest tahaksin elada veelkord ühes helisevas soomeugri külas Pihkvamaal-Petserimaal...

Mu raamat, küll mitte sajandeid kestvast kivist, on üks selline olemoodi mälestusmärgike mu armsale Petserimaale. See on mälestusmärk Petserimaale, kus on elanud häid, ilusaid, tublisid, armastavaid, õnne poole püüdlevaid inimesi üsna paljudest hõimudest (ehk rahvustest) ja kus elab neid siiaaani. Anna, Jumal, meile, Petserimaal veel elavatele inimestele õigeid valitsejaid nii siin kui sealpool piire, aga veel parem, kui piirid inimeste vahel kaoksid sootumaks!

Niiväga tahaksin näha piirideta inimkonda. Ehkki täna ei ole me selleks veel valmis, kuid homme koidab ju ka päev. Kui me midagi püüame, siis me selle kindlasti ka saavutame. Ning kui usume, siis usk aitab meid liikuda eesmärgi poole ning eesmärki saavutada!

Setomaa latsõ

I. Mustõ pilvi taadõ läts päiv.
Jo pääle lõunat tull hāmārūs.
Ni teler ku raadio kõnõlõs tormist,
mis Läänemere puult tuiskas
üle tsillökõsõ Eesti.

A tõõsõlt puult Petserit
tuvvas mudku kirstõ,
Vinne vahitornõst lääne poolõ.
Kandjidõ silmä vasta tuult...

Koolnu seto vannusõ viil havvah,
õt kodo maaha jäeti.
A latsõ pia-i kääpä pääle minneh
sis viisapapõrd võtma.

Latsõlatsõ mõtlõki-i nii kavvõ...

II. Latsõkõsõ,
kaegõ õks järgi,
kohe lätt mu hing!
Linnada või tä
põhjatähe poolõ.
Tä või tullõ sadada ku libkas,
või tollõ pedäjä sisse minnä,
mis mi lauda takah
mälehtämädä aost mühises.

Ma jo tiiä, kohe tä lätt.
Sinnä, koh esä ja vanaesä hinge.
A ti kaegõ küll perrä, muido
essüte ütskõrra esi'.

1999-2000

Kellä` löövä`

Kellä` löövä` ja tinises taivaviir.
Taivaviir taa, vai su su süämekild?
Süämekild naidõ küläkeiste küleh kinni,
mis okastraadi takah häöse
ku kulladsõ` kõolehe` muah...

Löövä` kellä` ja süküs lätt talvõs,
peesütä-i ilmarahvas su murõht –
nii õks kadonu vanamemm ütel.
Omma talvidsõlt kalgi` naa maailma mõttö` –
muudku uikva takah rahha ja võimu.

Uikva tuud, mis nii kergehe kaos!..
Ullilt jätetäs maa ja sjoo puul-uma Seto...
nigu olõsi-i meid elohki inämp
täämbä ja hummõn. Hospadi, pamilui!

Tuud vast löövä nä kellä`...
Vast nä löövä, öt alalõ jäämi!
Nuu, kes võtva, ka noilt võetas ütskõrd.
Mõõna aigu panda-i palama lootsikit,
paremb tõrvada näid –
pia aig tulõ, vesi jäl nõsõs.

Kellä` löövä` ja tinises taivaviir.
A kellele, kellele löövä` naa´ kellä`?
Olõ-i midägi tetä, ku kõrva` nii kluhho` –
kuulõ-i egaüts kumõhit kelli...
Ei nä tiia, öt kellä` jo löövä`.

2000

Seto kääpal

Käisin täna su haua – ema, isa, veli, mu vanamemm.
Seekord niiväga ilmalik elu mind rõhus,
et asised hooled vaikisin maha. Mõtlesin hoopis,
kas te järglaste kääpale siin või kusagil mujal maailmas
veel laotub kord linane palakas valge.

Ja sellele värvitud mune ja muhedaid liivi õunu.
Ab ovo usque ad mala. See tähendab – munast õunteni
roomlaste lõunasöök kestis.
Setodel niisamamoodi. Omasel kodusel kääpal.

Ah et millal me omasteks muutume Eestis?
Kes seda püüab ja kellele korda see läheb?
Setot ju pildil ja kinos nii huvitav kaeda –
nõelaga sameti pääle vajutet liblikat.

Mäletan, ema, kuis jooksid sa talli vahet,
kolhoosikontori vahet, metsatöö, põllutöö vahet

ja siis – oma kodu ja aia ja lehma ja notsude manu.
Sügisehämus kord kartsime niiväga, et
jõhviksoo laukasse jäidki...

Ja nüüd ütleb omast soost kehks,
alles USAst või kusagilt Euroopast tulnu,
raske raha eest võõrkaupa kiitev:
te ei mõista elada very well, hakkama saada ise,
vedama järel teid peab
kavaluse ja rikkuse poole!...

Taelovas vaarisa haua laksutab lehekuul sisask.
Olla võiksin ise kui metsatsirk Setomaa nõmmes,
lendaks, kui saaks, tere ütleks saja mahlakuu tagant,
küünla ja lillega mälestaks osakest toonasest endast.

Kõlbmatuks saavad me põllud. Hingenurmed kasvavad sööti.
Lasteta taredest viimnegi lootus samm-sammult kadumas öösse.
Kuidas küll raiuda üles toonased häälekad kojad?
Hingede pühapaiku millega ehtida mõistame praegu?

Täna seisin su kalmul – seto, kes ilma mind kandsid.
Praegugi seisan veel sääl, omavahel puhume juttu.
Oma kääbast keegi ei näe...Nüüd omaste hauale laotan
palaka valge. Munad ja ubinad sellele mõtlikult laon.

2000

Petserimaa meikale

Lehvita tiibasid, vii oma nokas mo papred...
(Kristjan Jaak Peterson)

Lehvita tiibu, meigas, lenda siit Piusa jõe kaldailt
kõigepäält Hilanamäele, külla siinsamas kõrval,

külla, kus sündinud palju ja palju on koolnud
ilusaid inimesi ning koos nendega tuline süda;
süda, mis ilus ja hirmus kinni hoiab sest liivasest maast.

Lehvita tiibu, meigas, Hilanalt lenda läbi,
Taarka paastukuul omal saadab veel helinaid siia.
Siinsamas lapsena imetlesin neid pedakametsi ja jõge
päeva nösengul klaaril ja suveöös hainaküünis.
Võta nokka, meigas, need read, papre pääle mis pandud
riimis ja riimita, eesti ja seto keeles.

Lehvita tiibu, meigas, nokka haara valusad salmid
ühest lõhutud hõimust, ühest ära salatud rahvast.
Liivakoobaste kohale lenda ja Peko ärata unest,
ütle talle: omalt maalt rahvast pageb ja pageb...

Lehvita tiibu, meigas, haara hõikamised ja salmid
ja Petseri taha ka kanna - Kolö külla ja Ungavitsa.
Sääl me inimesi veel taevasse kaemas ja ootmas
kasvõi väikest teadet siit, omastelt, sugulastelt.

Lehvita tiibu, meigas, üle traataedu lenda,
püssitorudest üle ja üle haukvate koerte,
üle Seto Müüri, mis kurjusel maha on märgit –
maama kääpast läbi on aet ja isa põlisest maast.

Lehvita tiibu, meigas, terviseid vii, ja lootust!
Ükskord saab parem, me kõik palume omaste eest!
Sugu sirge saab kaema sadade aastate taha
vaid sellel, kes omakseid südamest iial välja ei viska.

2001

Mokornulga Setomaal

Siin üle oro lindas hing,
ku lehekuul üts pääsulind
;;ja sünnüst saati valgõ häermena
ka rassõl aol om miika Setomaa.;;

Siin kevväipäiv meid kullanu
ja armastamma opanu.
;;Om umatsit siin meil õks terve hulk –
ku lilli täüs mi uhkõ Mokornulk.;;

Om lännü aastit mujalmail,
a siia õks mul süä jäi –
;;tä nii kui läte oro perve all,
tä kuiva palo rüpeh liivalill.;;

Ku Piusa taadõ satas päiv,
sõud peräle külml tuulõlaiv,
;;taht süä sis, õt tä õks siia jääs,
siist kohegi tä inämp är ei lää!;;

2005

Petseri valss

Ammu ma
ei ole su õitsvates aedades seisnud.
Ammu ju
minu aeg vislapuudesse jäi.

Minuta
meie aedades lõhnavad kurgid ja tillid.
Endasse
peitsin kellade kumedaid sõnumeid.

*Täitub kindlasti soov, kui ma usku ei kaota.
Tulen kindlasti siia ma tagasi veel.*

Kuhugi
ei kao meie soontest me põline maake.
Tulevaid
aegu kuid hoolsasti varjama peab.

Petseri,
taevaste tütar, sa kurja eest peitu,
karjana
muidu kisuksid võõrad sul südame seest.

*Täitub kindlasti soov, kui ma usku ei kaota.
Tulen kindlasti siia ma tagasi veel.*

Hingele
oled lisanud kindlust ja lootuse jõudu.
Igaüks
aru saama ei saagi su kutsungeist.

Ammu ma
ei ole su õitsvates aedades seisnud,
Petseri,

minu aeg seisab pühade orgude pääl.

*Täitub kindlasti soov, kui ma usku ei kaota.
Tulen kindlasti siia ma tagasi veel.*

2011

Petseri mägede taga

I.

Kusagilt säält Läänemere poolt sikutas keegi otsekui piimja kile üle taeva. Aga vihma ei paistnud küll kusagilt tulemas. Astusin just surnuaia poolt Petseri kesklinna suunas, kui Pihkva tänava alguses kunagise blinnaja nurgal, kus hulk aastaid töötas mu naabriküla tüdruk, kohtasin Ennu ja Mihklit. Ajasime pisut juttu ja siis sain teada, et neil on plaan jalgsi Unkavitsa kanti kõndida. Kutsusid mindki kampa.

„Kui palju maad sinna on?” küsisin, et aega viita. Maa pikkus polnudki mulle niivõrd oluline, tahtsin mõtlemisaega.

„Üle tosina kilomeetri...”

Ja nii nagu ma olen – tihtipeale valmis ootamatustega kohtuma – nõustusin peaaegu säälsamas.

Võtnud poest külakosti, olime teel ning esimesed viis kilomeetrit jäid juttu ajades üsnagi märkamatuks selja taha. Taevast kattis pehme teki moodi loor, sellise kisub laotus endale tavaliselt vastu õhtut, justkui uneteki. Kuid praegu oli alles lõuna. Just see aeg, kui kloostris oli alanud ristikäik ja me tagant kuulduski Petseri kloostri kellade kumahdusi täitsa selgelt. Palved ja laulud siia enam ei kostnud.

„See oli sul, Enn, päris õige mõte, et käia veelkord jalgsi seda teed Petserist me külani,” ütles Mihkel. „Nelikümmend aastat ei ole me seda teed enam käinud, kujuta ette!”

„No ja näed sa, ega ei leiagi enam igas kohas seda õiget teed või teerada. Kunagi oli siin hobusetee, nüüd ainult teerada. Kävemi Alaotsa kooli, sis Petseri. Ja ku tuu kuul läbi sai, sis – Tartohe.” Seda seletas Enn rohkem mulle, kes ma polnud ei Alaotsa ega Petseri koolis käinud.

„Sa lätsi tööstuskuuli, a sis viil põllumajandusülikuuligi,” meenutas Mihkel.

„Opõ jah, a är es lõpõta. Tull aig naist võtta... a vast tuu eriala valik tuukõrd es saa ka õigõ.”

Tendova ja Hergova külast olime ka juba märkamatul mööda läinud. Vahepeal keeras külatee hoopis teise suunda ja Enn ütles, et nüüd pole muud, kui usaldada mälu ja „minna kadunud esivanemate nähtamatut teed pidi oma kompassi perra”.

Mitmes kohas kahlasime pikas heinas, hüppasime üle Patskovka oja, ronisime mäkke, laskusime mäest alla orgu ja tõusime siis uuesti mööda oruperve ülesmäge.

Imestasin, et siin on niivõrd ilusad orud ja oruperved ja mäeveeri katvad salud.

„Missugune imeline loodus! Ma ei ole siia kunagi sattunud,” ütlesin.

„Terve see Petserimaa om väiga illos kant! Kaeh – ku sa näütuses inemist ei tunnõ, sis ei mõista sa üteldägi, kas tä om illos vai ilodu,” ütles Mihkel.

„Nojah – tunda on vaja, ja võrdlus peab kah olema. Vaesel Aadamal oli vaid Eeva, kust ta teadis, kas ta kaasa on ilus või mitte väga ilus?” mainisin. Sõbrad muigasid.

„Ku juba Veerisäorost üles saa, sis võit juba Truba küllä nätä,” seletass Mihkel. Mihkli vanaisa arvanud, et Veerisäorg sai kunagi ammu tsaari-aegsetele kaartidele kirja kui Versa org. Versa olevat tähendanud mõrda. Nii et kunagi oli siin mitte ojanire, vaid jõeke, millest paiguti mõrraga kalu püüda võis. Veskitamm ja veski olevat ka olnud.

„No ei lõvvä ma toda jalgrada, midä pite olõ esiki üte tütrikuga käünü,” torises Mihkel. Org oli täis kasvanud lepavõsa. Ümberringi harjumatu vaikus.

Veerisäoroni oli – ma ei teadnudki – veel paar kilomeetrit maad.

„Tuttava pedäjä’ omma maaha raotu,” ütles Enn. „Egal puul nä rago-va, Eesti poolõ pääl kah niisama. Hullõmbalt viil! Ku ma naase esäkotoh, õigõhõ üteldä näide töösõh kotoh Valgamaal – nää ka lätsivä siist mine-mä – suvõl hummogu majast vällä astu, sis egast ilmakaarõst om kuulda mootorsaagõ vingmist. Ei olõ rahu mõtsaelänikel esiki suvõl, ku eläjä ja tsirgu poigi kasvatasõ. Nigu maailmalõpp olõs käeh, sääne tunnõ!”

„Mi külä ümbre om sama asi,” ütlesin. „Tähendä-i esiki tuu, õt Piusa

ürgorg om suurõlt jaolt looduskaitso all.”

„Ku aastah olõsi nelitõist kuud, sis nä lõikasi’ mõtsa kõik nuu nelitõist kuud järjest – om sääntsit inemiisi, kes arvasõ, õt ku raha om, sis midägi muud vaja ei olõki.” Mihkel oli meiega samal nõul.

Vaikus ei seisnud orupõhjas ja lepasaludes ja kuusetukkades omaette, vaid see imbus vahepeal tasapisi ka meie sisse. Kõndisime päris pika maa midagi lausumata, igauks mõtles millestki omaette.

Mulle tulid silme ette pildid Piusa niitudest, kus sõid meie küla lehmad ja lambad. Suve lõpu poole hakkasid lepatukad ja pajupadrikud eriliselt lõhnama – juba ilmusid esimesed kolletanud lehed, eelmisel sügisel maha langenud lehed ja hein oli saanud huumuseks, puud valmistusid varakult pikka ja igavat talve vastu võtma. Leppade lehed ei läinudki kollaseks, vaid kohe pruuniks. Mida teevad puud külmas ja pimedas? Ehk mõtlevad, koguvad jõudu.

Ennule tundus, et see vaikus on siin Hergova ja Leebendi küla vahelises orus alati olnud, niisama Alaotsa küla poole jäävas Kutsina orus. Sellel vaikusel oli oma lõhngi. Jumal tänatud, et ka sellist muutumatut maailma jääb veel! Inimene muudkui muudab ja muudab, aga nii kaunilt

Valjo Vananurm 1947. aastal oma Liiva talu põllul. Elumaja katusel tiirleb tal endal juba enne sõda püsti pandud tuulegeneraator.

Valjo Vananurme foto, kodualbumist

kui loodus, ei suuda ta mitte iialgi midagi muuta. Ja kas on üldse vaja? Mingil ajal tundub inimesele, et kõike on hirmsasti vaja muuta, siis aga mööduvad aastakümned ning ta saab aru, et väga palju on valesti tehtud, palju tööd tühja läinud, hulk tegemisi ilmaasjata ette võetud! Hakka või tagasi muutma!?

Käid mööda ilma, jooksed aeg-ajalt läbi kiiresti muutuvaist linnadest, siis aga lähed külla, võtad vana suitsusauna ukse eest toki, astud sisse, hingad tuttavaid lõhnu, rahuned ning näed vaimusilmas, kui palju kuid ja aastaid on tühjalt edasi-tagasi joostud, tühjalt elatud.

II.

„Mäletad, Mikhli, kui me ükskord koolist tulime ja Manni jäätükilt hü-pates libises ning vette plartsatas?” küsis Enn, kõneldes harjumusest vahepääl jälle kirjakeeles.

„Mis ma ei mäleta” – tuu ju minu Manni!”

„Nii õt tuukõrd, ku sa tä kodo saadi, panni silmä pääle!?” naeris Enn.

„Tuukõrd vaivald...latskõist olõ-s sis vast midä viil kaija.”

„No oll õks, tä oll illos tütlärlats juba sis!”

„Tuukõrd oll tä likõ nigu kass. A tuu õigõ tunnõh tull keskkooli lõ-puh. Sääne vastastikunõ, mõlõmbapuulnõ. Nii õt võibolla pand hoopis timä mullõ silmä pääle,” sõnas Mihkel.

„Palju teil lapsi on,” küsisin. Mis seal salata – ma olen suur küsitaja. Ajakirjanikuametist külge jäänud. Seal aga teisiti ei saagi.

„Kolm last. Ja edimäne tütar, ütle mis ütled, tekk minno nüüd sel su-võl vanaesäs.”

„Noh, kui arvestada, et su vanaisa elas üheksakümne neljaseks ja su isa vanus ligineb kah üheksakümne poole, siis oled sa, Mihkel, veel pois-ike!”

„Kuule, tolle pääle tulõs õkva võtta,” taipas Enn nüüd oma seto keele pääle üle minna ja seljakotist pudelit otsima hakata. Pudel oli Petserist ostetud viin „Belõi doktor”. Ronisime orunõlva pidi üles ja istusime maha saetud, kuid miskipärast metsatukka jäetud haava tüvele. Võtsime rohkem moepärast, ühistundest ning panime pudeli kotti tagasi.

Vaatasime – Hergova küla oli juba tükk aega selja taha jäänud. Küla otsas asuva kolme talu ümber kasvas mingi vili – oder ehk, kaugemalt ei saanud päris sotti. Keegi sõitis redelvankril hobusega. Paistsid mõned

hernehirmutised. Neid tehakse nüüdsel ajal mitte niivõrd herneste, vaid hoopis pöösamarjade ja kirsimarjade kaitseks rästaste eest. Nimi – hernehirmutis – on ikka jäänud. Ahah – kaugemal oli mingit vilja ka kombainiga juba võetud, suvinisu, mis muud.

„Kae, Leo, mul tuli väike meenutus meelde,” ütles Enn. „Kuis seda nüüd öeldaksegi – heietus, tagasivaade. See kõik oli siin, neil väljadel, neil põldudel, nende ojakeste veeres ja nende metsakeste vahel. See kõik oli justkui teises elus. Tulevad midagi meelde ja jääd siis toppama, et kas see oli killuke loetud raamatust, mingi osa kusagilt filmist või jupp kellegi jutustatud jutustusest. Tegelikult oli see minu, meie elu, Leo. Varanduslikus mõttes oli see elu siin vaene. Aga teisalt väga rikas – olime noored, meil oli lootus, et jätkame siin seda elu. Ja jätkame paremini, kui isad ja vanaisad. Tegelikult aga... pole üldse nii läinud.”

Ma ei hakanud midagi küsima. Kuigi ma ei tundnud just siinseid paiku, ei võinud keegi öelda, et ma poleks Petserimaad ja selle inimesi tundnud.

III.

„Päale kuuendat klassi ma enam külakarjas ei käinud,” kõneles Enn. „Olin enda meelest juba suur mees, kõva kondiga poiss ja tahtsin teenida endale jalgrattaraha. Enne kui ise pakkuma läksin, kutsus brigadir mind kolhoositööle. Peamiselt oli see kõik põllutöö. Hommikul kell kaheksa tuli olla talli man. Tallimees siis ütles, missugune hobune võtta. „Võta too Miira, jooda ära ja pane vankri ette!” käsutas. Mõtlesin küll, et kuradi tallimees, ise ei või hobuseid joota, aga noh, aega oli: mehed ja naised alles kogunesid, pajatasid üksteisele oma uudiseid ning tööga pihta hakkama ei kippunud keegi liialt. Setod sädistasid oma pundikeses, venelastel oli oma ring. Kõneldi läbisegi ka.

Ükskord oli Miira kehvas tujus – võib-olla tallimees ei andnud talle ööseks heinu ette, toda võis ka juhtuda – ning haaras oma pikkade hammastega mu varrukast. Põrguline! – pärast kaesin: mu käsivarrel olid hobuse hambajäljed nagu mingid klaveriklahvid.

Vanemad mehed viskasid laudast sitta vankrile ning mina ja veel kolm hobuvankrimeest viisime selle põllule. Ma olin noorim, oli veel naabrikulamees Paul ning kaks keskeas meest; tookord tundusid nad

muidugi vanamehed olevat.

Me Pauliga ei tahtnud teistest sugugi kehvemad olla. Kui mehed hangusid hanguga sõnniku hunnikutesse – sitaunikuhe –, siis me Pauliga leidsime, et samasugune hunnik saab ka siis, kui vankri küljelaud ära tõmmata ja hanguga väheke takka aidata. Aga saab palju kiiremini.

Vanematele meestele oli vist solvav, et ”poiskõsõotsa” põllul nii ruttu koorma tühjaks said, ütlesid, et me ei teevat tööd hästi.

Sitahunnikud tulid ju tegelikult samasugused. Muidugi, paaril korral lõhkusime ära küljelaudade põõnad. Aga milles küsimus – teisel hommi- kul oli meil vasar ja naelad kaasa haaratud.

Tegime tööd innuga. Nägime hoopis, kui laisalt mõni mees laudas sitta hangus: võttis aegamisi ja poolikuid viglatäisi.

Mida ma tagantjärgi öelda mõistan? Olid nad kavalad ja hoidsid oma jõudu kodusteks töödeks või olid lihtsalt lodevad? Võis olla nii ja naa. Olin ise verinoor, esimest kuud ühistööl, kollektiivis, nagu öeldakse. Uskusin, et kui kõvasti tööd teha, võib elu hulga paremaks minna.

Mitte ainult meie pere elu – mõtlesin, et maailm läheb – no peab minema ju – targemaks, arukamaks ning inimeste elu kergemaks ja lõbusamaks. Kümmeaastat tagasi oli lõppenud nii palju inimesi surma saatnud sõda, mi siitki tuld ja surma külvates üle veeres ning olin peaaegu kindel, et inimesed said õppust ja ei luba mitte kunagi mitte kusagil enam sõda valla päästa.”

IV.

„Aasta oli juba sõja lõpust, kui mina sündisin,” pajatas Mihkel. „Kolmeaastane vast olin, aga mäletan, et isa tahtis väga vastset maja ehitada. Oli juba sõja ajalgi metsast tasapisi palke toonud ja need varjualusesse – kut- susime seda suursaraks, see sara oli rehe moodi aga mitte rehi – kuivama pannud.

„Peida need hästi ära”, ütles ema, „sa oled need ilma võimude loata toonud, võidakse käest võtta ja pannakse sind veel vangi kah....Mis ma siis teen?!”

„Ega ma ei ehita ju, remondin. Tahan sulle ühe toa teha ja iga kahe lapse kohta ka oma ruumikese – kokku teeb see neli toakest...”

Meid oli kuus last: neli venda ja kaks õde. Kaks venda olid must va-

nemad ja üks noorem. Üks sõsar oli esimene laps, teine eelviimane. Veli Aleks õppis pillimängu. Isa vennalt, lellelt ta pilli-mänguarmastuse sai. Ja esimesed näpunäited. Ja esimese pilli kah. Midagi pidi tal juba soontes olema, sest kui pilli kätte võttis, siis ühe õhtuga õppis loo.

Nii kui Aleks tuli kolhoosikarjast või põllult – todayaega oli just kolhoos tehtud, kahe küla peale kalhoz imeni Karla Marksa – võttis lõõtsa kätte ja hakkas mängima: „Lenda, lenda, lepalind”, „Karoobuška”, „Sinu ilusad sinised silmad”, „Aleksandri valss” ja palju lugusid veel.

Ma olin siis kümneaastane, kui Aleks – ta oli juba kuueteistkümneks saamas – poistega metsas mingi mürsu leidis. Keegi poistest hakkas seda urgitsema ning käis plahvatus. Üks poiss sai kohe surma, Aleksil rebis käe otsast. Jäi ellu, paranes, aga enam ei saanud pilli mängida. Käis külapoistega küll pidudelgi, aga kui koju tuli ja lauda peale tuli, kus me vennad suviti magasime, kuulsin, et nuttis vaikselt, enne kui magama jäi. Ükskord läks ta Utsa järve ujuma ja sinna ta uppus. Arvati, et külmas

Vesso suguvõsa liikmed oma lipuga Truba küla kokkutulekul 27. augustil 2006. aastal. Ilmar Vananurme foto

allikakohas tekkis ta ainsasse kätte kramp.

Ma arvan, juba tookord lapsena arvasin, et ta ei tahtnud enam elada, niimoodi elada: mitte olla see, kes kõike oskab ja suudab. Tema sinilind oli silmapiiri taha lennanud ja polnud lootust, et ükskord tagasi liugleb. Kätt tagasi ei saa. Veel hullem – lootust. Küllap mõtlesid sedamoodi ka ema ja isa – oletan –, aga mitte kunagi ei öeldud seda välja. See mõte või arvamus ei olnud tänitamiseks. Ning ei olnud meie külas kah ühtegi sihukest, kes takkajärgi kasvõi mokaotsast oleks poetanud, et näeh, poiss tappis ennast ära. Vaid oli mis – oli üks õnnetus teise õnnetuse otsa.”

V.

Läheme läbi kõrge heina. Mõnel pool on niit niidetud, samas on paigad, kus pole ehk kümmekond aastat vikatihäält kostnud. Niidumasina häält, rääkimata käsivikati laulust. Hein kaenlaauguni! Siin orus on nii palju heina, et sellega saaks tuhat lehma üle talve pidada!

„Kunagi karjatasin koos vanaemaga oma kirjut lehmakes Lillöt – nõör oli lehmakesel ümber sarvede ja kordamööda vanaemaga hoidsime nõöri pihus, et me piimaandja jumala pärast kolhoosi maa peale ei satuks,” meenutasin nüüd mina kaugeid aegu.

„Vanaimä, mille või-i mi Lillö süvvä näe sääl mõtsa veereh?” küsisin.

„Pujakõnõ, inne jah oll sääl mi maa, a nüüd om kolhoosi uma. Vilja sääl kasu-i, a nä vast niitvä kolhoosi karä jaos. Prigadiir ütél, öt ku lehmä kolhoosi maa pääle lasõt, panõmi vangi.”

„Ütle mi, öt Lillö esi läts! Kas sis pandas Lillö vangi?”

„Sis viiäs tä är kolhoosi lauta. Vai tapõtas maaha. Kost mi sis piimä-kest saami?” kurtis vanaema.

Ja nüüd on terve Setomaa, terve Eesti – ja kas ainult Eesti – heina sisse uppumas ning kellelegi pole seda vaja! Kevadeti põletavad mõned oma talude man kulu ning terve riigi pääle on sadu maju niimoodi tule nahka läinud.

Nüüd tuli aeg, kus taastati ja taastatakse vanu mälestussambaid, mille kommunistid ära lõhkusid. Püstitatakse uusi – suuri ja väikseid, sääntsit ja mäantsit. Aga tead, kellele ma ehitaksin mälestusmärgi, kui mul raha oleks?

„Kellele siis?” küsis Enn.

„Lehmale! Täpsemalt – Setomaa Lehmale! Igas seto peres oli neli-viis, kuus, mõnes kaheksa, koguni kümme last! Mismoodi nad söödeti-joodeti, kui töötasuks olid vaid mingid normipäevad ja aastatasuks mõni kott vilja? Aga lehmad kasvatasid meid üles! Lehmad! Kui oli oma piim, noh, kanakesi oli ka igas majapidamises, siis hommikusöögiks olid ikka pliinid ja sinna kõrvale klaas piima. Ja elasime, sirgusime, kasvasime. Või oli teil teisiti?“, küsisin reisikaaslaste käest.

„Kus sääls teisiti,“ kostis Enn, „me peres käidi tookord, kui me veel koolilapsed olime, poes paar-kolm korda kuus. Ja mitte söögikraami pärast. Oma sea liha oli aidas, oma kana munad, oma piim, isegi oma jahu. Minagi olen palju kordi koos isaga koos veskil käinud. Suhkrut ja soola – neid pidi jah poest tooma. Toodi, siis juba terve kott, et ilmaasjata poeskäikudele mitte aega raisata. Petserist ikka toodigi, vankriga. Aga seda sa ütlesid lehma kohta küll õigesti – lehm oli tähtis tegelane. Ja majapidamine, kus polnud lehma – see võis olla vaid mõne laisa vanapoisi kodu. Igas muus majapidamises oli lehm kindlasti.“

„Nojah – ema on kõnelnud mulle, et kui venelane neljakümne neljanda aasta sügisel sisse tuli, siis ütelnud üks punaarmee ohvitser: näe tollel on kaks lehma, vot kulak!“

„Ja kolhooside tegemise ajal ei jäetudki enam toda teist lehma. Tagantjärele kaedes võib öelda, et vaeselt elasime siis küll,“ märkis Mihkel. „Aga kõik, mis sõime, oli oma ja puhas. Nüüd ei tea, mis säilitusained toiduainetesse on topitud ja kui palju? Küll ühel küll teisel lapsel on nüüd mingi ülitundlikkus. Ja on mu meelest just võõraste, mujal kasvanud ning säilitusaineid täis toiduainete tõttu. Või millega noid tundmatuid taimi väetati? Või millega neid pritsiti – mitte midagi nüüd ei tea...“

„Kaheksaklassiline kool sai mul vist juba läbi, kui see kemiseerimise asi Nõukogude Liidus esiplaanile tõsteti. Kuis see oligi: kommunism on kogu maa kollektiviseerimine ja elektrifitseerimine ja kemiseerimine.... Midagi taolist.“

„Nähti, et kapitalistid lõikavad keemiaga häid saake,“ mainisin. „Aga küllap võis olla veel mitmeid põhjuseid, et meie põlvkond allergiaid ei tunne. Rinnapiima saime? Saime! Tolmuimejaid ei olnud ja tolmu saime? Saime! Me ihu ise kasvatas vastupidavuse igasuguste batsilluste vastu. Karjas käies polnud meil mingit mineraalveepudelit, isegi tavalist pudelit kaevuveega kaasas. Kui ikka janu pääle tuli, olen küll hobuse kabjajäljest

vihmavett joonud. Puhud need loogaheitjad ühte nurka ja tõmbad mingi putkega vett suhu, kustutad janu. Ja ei midagi!”

„Tuukörd oll sääne ütlemine, õt olõ-i tsolgisurma kiäki koolnu!” märkis Mihkel.

„Ju sis olõ-s toonatsõl aol tsolk nii mürgüne kui praegu,” kostis Enn. „Puhas tsolk oll!”

VI.

Jõudsime jälle orust üles.

„Näed, nende mägede taga on Kolõ ja Alaotsa ja Pööni ja Unkavitsa,” kõneles Mihkel mulle. Ennule polnud seda vaja seletada.

„Ma ei näe muud kui künkaid,” ütlesin. Tõepoolest ei näinud ma maju, hooneid, üksnes suuri puid.

„Kolõt siit ei näegi, kui ei mõista kaeda. Pööni jääb väheke lohku ja sa näed suuri vanu pärnu ja saari ja jalakaid, kae, kaks kuuske – need on külaulitsa otsas just.

Unkavitsa on rohkem künkal, siit kaedes Pöönist tsipa hüvakätt. Ühel pool orgu olid Pilmid, Roosid, Liinamäed, samuti Vahtrate talud; all orus elasid Suurpaid, Sepad, Tammlehed. Tammlehed – mu isa ja ema ning lisaks lelle talu ka veel,” tutvustas Mihkel oma koduküla.

„Unkavitsas oli kunagi enne sõda 72 talu! Nüüd on kaks eestlast jäanud. Venelased on asemele tulnud. Siinpool on Tsopatalod, krundi pääl, nende ühe talu korstnat sa peaks nägema.”

„Jah – sõnu ei ole, hinge matab, kui kusagil midagi hakkub, kaob. Iga päev midagi kaob. Kaob väga olulist. Iga päev toob manu ka midagi uut, näiteks kasiinosid või kiirteid ja naftatorusid, aga mis sellest? Üks asi on saada kuu ajaga suur hunnik raha, teine asi aga silitada äsjasündinut vasikat, näidata oma tütrele lehelinnu pesa ja kuulata konnakapsastest kollendava ojakese veeres istudes lõokese laulu. Ma ei tea – võibolla saab nüüdsel ajal õnnetunde millestki muust kui pilvedest, lilledest ja lähedaste silmadest? Süstlast? Lauaviinast? Äkšenfilmidest?” arutlesin.

„Kui see oleks õnnetunne? Ma ei usu... Kuis saab see olla, kui see on vaid kitsalt sinu enda rahuldus, mis ei anna mitte kui midagi lähedastele?” märkis Mihkel.

„Loodus tühja kohta ei salli. Kui eestlased või setod, ühesõnaga Pet-

serimaa eestlased siit lõplikult ära kolivad, siis tuleb ju keegi asemele,” mainisin.

„Mis sa arvad, et me häämeelest ära kolisime?” küsis Enn.

„Ei, ma ei arva, aga liialt palju on petserimaalased oma kodusid maha jättnud. Ja mitte ainult siin neetud oblastis. Ka Obinitas, Meremäel, Meeksi kandis, Mikitamäe vallas. Minnakse linnadesse – sää! ju liigub raha, sää! on riigi kulul kuivad ja valgustatud tänavad, üle moro ei pea kempu jooksuma. Jah, miks külaes peab õuelambikese valguse eest ise maksma?..Kuid jah – siin Petserimaal aga on see äraminejate ports nii suur, et sellest eluga välja ei tule...”

„See Meri meelitas veel viimaseidki oma kodudest ära.”

„Mis temal sellest – temal on kodu sää! kus palju ruumi, lämmi ja mugav. Aga ma ütlen – eesti rahval on õigus nõuda näha toda lepingut, mille ta Jeltsiniga Moskvast tegi!”

„Äh, mis sihukesest – rahainimene on. Mis siis, et vägagi ilusat juttu räägib! Eneseimetleja jääb eneseimetlejaks!” rehmast Enn vihaselt käega.

„Kõnelete, nagu poleks teile raha üldse tähtis,” torkas Mihkel. „Ma arvan, et ei saa ka meie ilma rahata. Midagi teha – aga ei saa. Kui palju seda peaks olema, ma küll ei tea.”

„Noh, Mihkel, kui palju sul vaja oleks?” õrritasin ma teda.

„Kui Petserimaa oleks ka Eesti oma ja mul oleks miljon, siis ma ehitaksin oma sünnikodu uuesti üles!”

„Aga sul pole miljonit ja Petserimaal pole maa eraomandit. Su vanemate maad sa tagasi ei saa, vähemalt praegu.”

„Mulle pole vajagi seda neetud miljonit. Ma tuleksin juba praegu selle paarikümne tuhandega, mis mul varuks... ah, ära kiusa, Leo. Sa tead neid asju pea sama hästi, aga võibolla mitte päris...”

„Kui kunagi maailmalõpp tuleb,” märkis Enn, „siis tuleb see inimeste üha suurenevast mugavusest. Ei – maailmalõpp ei tule nii nagu naiivselt arvatakse, et kogu maakera plahvatab või kõik maad ühekorraga vee alla jäävad. Või et ühel päeval tulevad marslased, nagu need ameerika filmitegijad vaatajaid oma vaatamängudega püüavad...lihtsalt lollitavad su enda raha eest... Maailmalõpp tuleb igale tegelasele omamoodi. Võib juhtuda, et korraga sureb tuhat, võib olla mingil põhjusel ka kümme tuhat inimest, võibolla mingil põhjusel sada tuhat, kakssada tuhat. Miljardite seas pole see suur arv. Paugupealt kõik ei hukku, paugupealt ei juhtu midagi. Aga

hädad hakkavad sagenema.”

„Miks siis?” küsisin.

„Mis sa ise arvad? Vähe on jäänud maid, kus maainimesi elaks rohkem kui linnainimesi. Mis aga on üks linnainimene? Hullumoodi mugav, kes ei aima või isegi ei mõtle sellele, et kõige eest tuleb maksta. Einoh – raha tal on, kui tööd on ja tööd teeb. Maksab elektri eest, vee eest, prügi-veo eest, sooja vee ja lämmä ruumi eest. Ja ta on hakanudki mõtlema, et kõike on võimalik rahas kinni maksta!

Aga kae – ma olen ise linnas elanud ja tean väga hästi – linnainimene kulutab kohutavalt palju vett, mis küll kusagil ja kunagi maapõue tagasi jookseb, kuid maa-alused veearvud ei taastu nii ruttu kui säält ära võetakse. Mitte ainult palju vett ja elektrit, vaid ka kõike muud. Võtab rohkem kui annab!

Linnades põlevad tuled öösel ja päeval. Jah, tihti näen, et ka valgel ajal põlevad asutustes laetuled. Isegi koridorides! Linnainimene on nii mugavaks läinud, et ta ei viitsi ka suurmaja trepikojas, kui ta tööle läheb, tuld ära kustutada. Mõnel pool on pandud juba automaatlülitid, mis inimese eest tule sisse või välja lülitavad. See teeb, nagu mõned mu tuttavad ütlevad, elu lihtsamaks ja mugavamaks. Täitsa õige! – mugavamaks! Aga kui sa oled olmes mugav, siis mu meelest oled sa ka kõiges muus mugav – ei viitsi võimukate ja valelistega sõdida, ei viitsi oma veendumuste eest välja astuda, ei viitsi vastu tuult kusta. Sest kõik see nõuab pingutust. Aga mugav inimene ei ole pingutaja.

Linnad on paisekolded, kus levivad haigused, kuritegevus, individualistlik mõtlemine, külm arvestus. Kuskilt lugesin, et üks tuntud tegelane sai röövlitelt Tallinnas peksta, lebas poolt tundi ja palju inimesi käis mööda, aga keegi ei annud kätt, et püsti avitada, ei kutsunud isegi kiirabi või politseid. Külas pole selline suhtumine võimalik.”

Ma ei tahtnud Ennule ei vastu vaielda ega ka takka kiita. Märkisin vaid omaltpoolt: „Praeguse Eesti riigi ministeeriumides maksab ühe kabineti sisustus rohkem kui siin Setomaal terve vallamaja kogu krempliga kokku. Töötingimused on hääd, aga tolku mala – tead isegi, ükski ministeerium, eriti välisministeerium pole viitsinud nägugi siiapoole keerata. Justkui pole Venet olemaski...”

„Egas mõnede härraste meelest polegi jah seda suurt Vene riiki enam olemaski,” nähvas Mihkel. „Sestsati, kui hakati Läänes komandeeringu-

tes käima, säälsed rikkust imetlema, inglise keeles härrade ja provvadega spiikitama... Aga mine sa küsi, kui paljud välisministeeriumi ametnikest oskab korralikult vene keelt või tunneb Venemaa ajalugu ja tänapäeva?”

„No ikka ka Eesti ajalugu tuleb tunda!” täpsustas Enn

„Kuradile see räpane poliitika!.. Nojah, poliitika oli ja jääb, aga kurb, et 51% neist lähtub alati rahast ja hääl juhul 49% on neid, kes kõhklevad raha ja aadete vahel,” ütlesin tüdinenult.

„Sa tuletasid mulle meelde üht teooriat,” märkis Enn, „millest ma kusa-
sagil kunagi ammu lugesin ning mida aeg edasi seda rohkem uskuma hakkas: inimeste maailm püsib seni, kuni selles elavad inimesed mõtle-
vad positiivselt, see tähendab lootusrikkalt ja heade mõtetega, hinnates mitte ainult oma, iseenda heaolu, vaid kõike ümbritsevat – elajaid, taimi, vett ja õhku ja kõike muud. Kui kogu ilmale mõtlemaid inimesi on kasvõi protsendikene üle poolte, siis veel püsib see maailm koos. Kui aga min-
nalaskjaid, ühepäevaliblikaid – neid, kes ütlevad, et „elagem vaid ühele päevale, elagem iseendale” – saab olema 51% kõigist, siis algab häving.”

„Tagasimine?” küsis Mihkel.

„Mis tagasi? Hää oleks, kui tagasi, aga see poleks ka tagasimine. Miks sa arvad, et minevikus elasid lollimad? Või õnnetumad? Viimasel ajal hakkas ma aru saama, et minevikust on rohkem õppida, kui tulevikust.”

„Tulevikust ei saagi õppida, tulevikku pole veel olemas,” torkasin mina. „Keegi kusa-
gil on öelnud, et me suudame nii pikalt tulevikku ette näha, kui mõistame mine-
vikku tagasi kaeda. Mis sääl tulevikust kõnelda, kui me ju-
hid on kolmekümne-neljakümne-
kuuekümnne aasta

Tuulikute suguvõsa inimesi Mõla surnuaial.

Ilmar Vananurme foto

taguse elu vaateväljast kõrvale heitnud?!”

„Kuis nii – heitnud? Nad ei tea sellest midagi, sest neid polnud tollal olemas. Ja nad ei tunne huvi, sest nad on „kaasaegsed targad ja edukad inimesed”, keda huvitab ainult ost-müük ja kasum, ühe sõnaga – jälle raha. Ja nad kõnelevad enda õigustuseks teistelegi edukast äritegevusest ning õpetavad elamist ainult ühele päevale! Homne võibolla veel on, aga ülehommset – netu!...”

Nüüd lõi Enn käega ning meist keegi enam sellel teemal edasi kõnelda ei tahtnud. See teema oli tõesti vastikuks läinud ja ärritas meid, tükis rikkuma püha kojutuleku tuju, mis meil Patskovka orus oli tekkinud.

VII.

Niimoodi kõndides olime märkamatult jõudnud Pöönile Tormi Anne tallu. Tormi Anne tares ja moro pääl oli rohkem rahvast, kui üldse arvata mõistsime. Mihkel pelgas, et äkki ei olegi veel kedagi kodus, aga olid nii Anne kui ta tütar Helju ja poeg Jaan ja väimees Jaan, Anne tütretütred ja veel neli-viis sugulast, lisaks mõned naabrid kah – Tatõ ja Olts ja keegi veel. Isegi noort rahvast patseeris tare ja aia vahet.

Kõigepäält kutsuti tarre, aga me toetasime tagumendi tare ees olevale pikale pingile ja võtsime hääle meelel vastu pakutud koduõllekannu.

„Jumalaimä uinumise pühä ja mu imä sündumise pühä om juhtumisi ütäl aol,” mainis Tormi Jaan. Teine Jaan, Tsopatalo Jaan oli, nagu ma aru sain, Ennu koolivend, isegi vist klassivend koguni.

Kiskus juba õhtule, aga pilvede tekk oli ujunud ära Pihkva poole ning läänekaares lõi särama õhtupäike. Vanade pärnade ja lõhmuste pikad varjud laotusid külatee. Uulitsale, nagu siin öeldakse. Sügavkollastele sügisroosidele lisas õhtupäike erksat puhta kulla helki. Floksid lõhnasid vana tare akende all. Pakuti koduõlut ja vene viina.

„Kas handsat siinkandis ei aeta?” küsisin Oltsilt.

„Pole enam ajajaid! Vanasti ikka aeti. Pole neid vanu meistreid, kes handsaajamise ette võtaks. Noorõ´ joova vinne viina, ta olõ-i nii kallis, õt jovvasi-õi pudelit paari osta. A sa kae, ku pallõ üte õigõ handsa ajamises tüüd ja tegemist vajja om!...”

Ja Olts seletas, et esiteks peab sul olema ületalve hoitud, külma saanud rukis. Sellest tehakse jahu, siis saab sellest teha kõrdi või braska ehk

meski, mis käima pannakse. Siis peavad sul olema riistad. Mitte et vaat ja toru ja kogu moos, vaid meski aetakse keema auruga, säält tuleb pikk jahutustoru jahutisse. Algul tuleb puskariõlised, seda võib kasutada määrimiseks, joomiseks ei kõlba. Ja kui asjatundmatu juhtub segi liigutama jahutusvett, siis too jahutus enam ei toimi – ja nii edasi ja nii edasi. Ja kui korra läbi aetud, siis tuleb vedelik veelkord läbi torude ajada, sest „õigõ handsa olõ-i mingi prosta puskar” see on 55-65 kraadi kange ning juuakse mekkides nagu kõige paremat konjakit.

„Nii et oskusi on vaja, kogemusi. Ükski töö ei kuku välja hää ja korralik, kui seda ei tee armastusega.

Ja vot mõni lisab handsapudelisse rohujuure, mõni taruvaiku, mõned on pannud tammepuupulgakesi, oksatükke näiteks. Need kõik annavad värvi, võtavad viimasegi puskariõlilõhna ning lõpuks on jook, mis ei pane purju, vaid teeb lõbusaks. Kui just klaasitait korraga ära ei kummuta. Aga see oleks raiskamine. Setod ei ole kunagi priiskajad-raiskajad olnud. Handsa ajab laulma, viin võib tüli üles kiskuda.”

Kõnelesin Oltsile ja Jaanile, et mäletan seda handsa-asja lapsepõlvest. Vist olid juba kolhoosid tehtud, aga raha, nagu suurte inimeste juttudest kuulsin, maksti palgaks siinkandis väga vähe. Laut aga oli vaja ehitada, sest vana oli nii läbi, et lehmakene oleks külmal talvel haigeks jäänud.

Isal oli kavala ja kõige parema lahenduse välja mõelnud: teha savilaut.

Nelikümmend järgnevat aastat näitasid, et see oli tolle aja kohta parim plaan: ehitusmaterjali ja ka töö lihtsuse kohalt. Palklaudad mädanevad lauda niiskes ja sõnnikuses õhus, aga paksudele saviseintele ei teinud laudaõhk midagi. Pealegi võtab ta niiskel ajal suure osa niiskusest endasse ja kuival ajal annab tagasi. Saviga ravitakse inimesigi – süüakse sisse ja määratakse päält!

Üles saalungitesse tassimiseks oli isal tehtud kaldtee, mida mööda liikus avatava põhjaga vagonet, et müüril vagonetist mitte ammutama hakata. Savi täis vagonet keriti vintsiga üles, alla jooksis tühjalt. Savi võeti oma moro päält. Terve me küla asub savipinnasel mäekesel.

No ja külameeste jaoks oli isal aetud seda puskarit või handsat – kumba just, seda täpselt ma küll enam ei tea. Pääle tööd võeti söögi manu ja kui mehed koju hakkasid minema, et teine päev jälle tulla, siis leidsime vennaga nii mõnegi klaasi põhjast niipalju, et leivatükikesi leotada. Söötisime siis need leivatükid meie suurele ilusale kirjule kikkale. Algul jäi

kikas uimaseks, taarus imelikult, täpselt nagu purupurjus külamees. Siis mingil ajal toibus ja kus kukkus kanu taga ajama! Kõvasti trallis see meie kikas! Naersime nii, et vatsad valusad.

Mehed naersid kah kikka-jutu pääle. Tuli välja, et Mihkel oli kunagi viina leivakäärule valanud ja selle oinale andnud. Aga siis tuli endal päkkadele tulist valu anda – oinas oli päris kurjaks ja sõgedaks pööranud.

„Nagu inimene,” märkis keegi.

Tsopatalo Jaan pakkus tseerkat konjakivärvi joogiga. „Sul oll inne vinne valgõ ja mi võti tii pääl kah valgõt, ma jääsi üte margi mano,” ütlesin.

„Ku pakutas, võta vasta. Proovi är,” utsitas Jaan takka.

Proovisin. Nuu, brat – konjakist oli see küll tükk maad kangem.

„Taa om viil üts vana hää perä handsat. Tagavara suurtõ pühäde puhus piat olõma. Jumalaimä uinumine ja mu imä sünnipäiv – kas saa viil suurõmbat pühhä olla!”

Vist oli Tormi Jaani naabrimees Aleksa see, kes lõõtspilli tõi ja sellel kamaaruskat tõmbas. Siis hakkas laulma tšastuskasid:

*Olle mul üts armukõ,
Punapalgõ plikakõ,
Käve katõ patsiga,
Istsõ mullõ süäme...
Siis tuli teine viis ja teised sõnad:
Elo sunnil tõrkumada
Ega laupa õdagu
Käve mina pikkä rata
Mantli säләh, sigar suuh
Armastusõ tuhinal...
Olli nuur ja teie tükkä
karva kaldõ pääl!
Nüüd koh mul om raharikkus –
olõ-i saija säält...*

Tüki aja pärast andis Tormi Jaan Aleksale puhkust ja mängis padespaani. Seejärel palus ka Mihkel pilli oma sülle. Tohoh – iga mees tõmbab mis müriseb! Andekad mehed, kiitsin neid mõttes.

Mihkel võttis viisi üles ja hakkas siis laulma:

*Oli kevadeõhtu nii vaga
ja taevas oli tähtesid täis.
Seal Petseri mägede taga
meie salgake salaja käis.*

*Meie salgake jõudis mäest alla
ja sinna ta seisma siis jäi,
kõik seisis nii vaikselt ja vaga
nii et kuuldavalt rääkida ei võind.*

*All orus oli Petseri jõgi,
mis hiilgas kui hõbedast vöö,
seal üleval raksatas mägi,
seal, kus verine võitluse töö.*

*Nii kui lillek'ed aasa pääl haljad
maha langevad vikati ees –
nii meie ka võitluse väljal
võime langeda kuulide ees.*

*Nii noorelt pead jätma sa maha
keda südamest armastab hing
ja mõtle, ei iial saa näha
oma armastatud kodumaa sind...*

„Nii hingest olõ-i Mihkli mitte kunagi mängnü ja laulnu,” ütles Tso-patalo Jaan.

„Täl nii ku olõsi hing haigõ...” Läks ja pakkus Mihklile tseerkatäie tammelaastudel hoitud vana handsat.

„Mis selle laulu nimi oli,” küsisin. Ma ei olnud seda laulu mitte kunagi varem kuulnud. Ju siis meie kandis ei osatud. Või oli asi mus endas, et polnud juhtunud kuulma.

„„Petseri mägede taga” on selle laulu nimi,” ütles Mihkel. Oh – see on nii vana laul tsaariaja lõpu ajast, seega kodusõja-aegne või Vabadussõja

Grupp noori etlejaid Navike kooli ees 1934. aastal.

Foto Maria Pinnari fotokogust

ajast. Igatahes mu lell mängis ja laulis seda, nii ka mina kunagi ära õppisin.”

VIII.

„Ma käin Alaotsal,” ütles Enn. Unkavitsa mehed noogutasid, lisades: „Käü ruttu är.”

„Kas tulen suga kaasa,” küsisin Ennult, „ma pole Alaotsal kunagi käinud.”

„Ah – kunagi käime, praegu tahan ma üksi ära käia.” Ütles ja läks.

Mihkel mängis jälle mingit kurba lugu – see võis olla „Narova lained”. Mu vanaema laulis samal viisil niimoodi: „Oh kuulge, kuulge Neevajõe lained...”

Läksin uulitsa pääle jalutama. Unkavitsa poolt tuli vastu üks mees.

„Tereh!” ütlesin. „Või zdravstvui!” lisasin omainimeselikult.

„Tereh-tereh, zdravstvui kah – nii kuis tahat!”

„Ma olõ siiä kostma trehvänü, a ti vast olõt siit küläst?”

„Tast kõrvalt, Unkavitsast – Kingu Vassö.”

„Ma olõ Kõomäe Leo, säält Obinita puult,” tutvustasin end. „Kas eläs õks siin eestläisi-setokõisi viil?”

„Mis olõ-i sis, om õks! Kae, ma 'ki üts naist. Kuulõt, pill mäng. Ja koh pill mäng, sääl om ka inemiisi!” vastas Vassõ tragilt.

„Tammleht Mihkli mäng jah. Tormi Anne puul,”kinnitasin.

„Annel om sünnüpäiv, ma tiia, tuuperäst tulli ma ka kaema. Ah õt Tammlehe Mihkli! Olõ-i tedä ammu nännü. Tä kah mi küläst. A näide pereh läts ka koskil kuvvõkümnendil aastil Unkavitsast är – latsi es saa 'eesti kuuli panda, tüüd es olõ ', maa oll kõik kolhoosölõ lännü.”

„Ku pallõ Unkavitsah peresid oll?” küsisin.

„Kas ma inämp mäletä, a inne sõta, ku vindläne olõ-s viil mi Petserimaad är võtnu, elli mi küläh üle säitsmekümne perre. Ütest küläst sai terve kooli täüs latsi. Mis nüüd om?! Ku võtta protsente perrä, sis olõ-i viimädse poolõsaa aastaga üttegi rahvast hullõмбаhe häötet kui Petserimaa rahvast... Noh, ma lää kae ja ütle Jumala vanaimäle pallõ tervüst,” mainis Vassõ ja hakkas astuma.

„Jumala vanaimäle?” ei saanud ma aru.

„Anne ristinimi om Anna ja Jumala vanaimä nimi oll kah Anna!”

Ilm oli uskumatult hääks keeranud. Varjud venisid ja venisid. Nina hoovas kartulivarte, küpsenud tilli, punaristiku ädala õielõhna. Kui keegi veel ristikut kasvatab, ju siis on kellelgi ka hobune. Nägingi hobust söömas. See ei saanud olla kellegi muu oma kui Oltsi ja Tatõ hobune siin Pööni ja Unkavitsa vahel.

Majade ümbert oli vikatiga hein ilusti ära niidetud, edasi tulid heina sisse kasvanud teeääred ja kohati isegi rohtukasvanud tee. Taamal paistis tühjade aknaavadega ja pärani lahti ustega – uksi vist polnudki – farmihoone, kunagine vasikalaut ehk, säält mitte kaugel viltune väetisekuur. Kui see iga päev pool millimeetrit vajub, siis aasta pärast on hunnikus, mõtlesin.

Kui Pöönil tagasi kõndisin, polnud Ennu ikka veel tulnud. Kuidas me Petserisse tagasi saame, millal lähme – mitte midagi ei teadnud?

„Kuhu poole Enn läks?” küsisin Mihklilt.

„Ma arvan, et sinna Alaotsa suunas. Küla sääl peaaegu enam ei ole, aga ega ta külla vast ei läinudki – sääl krundi pääl oli kunagi ta sünnikodu. Mine kae, kaugel see ei ole – kilomeetrit paar või vähemgi.”

Kui Mihkel mulle künka otsas suuna kätte andis, hakkasin astuma.

Traktoritest auklikuks ja roopaliseks tallatud Alaotsa teelt tuli pöörata jalgrajale, mis viis üle väikese oru teise künka otsa ja säält edasi vene küla poole. Jalgrajast paarisaja meetri kaugusel nägin kivist laudavundamenti ja mõnda üksikut korbatanud õunapuud selle lähedal. Lauda vundamenti ümber olid maaparandajad nõukogude ajal kände ja kive kokku toonud, et suured põllud õitseksid ja vilja kannaksid ja rammusate piimakarjade piim jookseks ojadena-jõgedena....kuhu? Moskvasse, Leningradi, Stalingradi – luuletasin mõttes.

Enn istus kivil, mis kunagi oli olnud maja ukse all lävekiviks. Ju ei viitsinud keegi seda kivi siit paigast kangutada. Ta vaatas üle oru kaugusse ega liigahtanudki, kui ma lähemale astusin. Läksin ja istusin laia kivi teisele servale. Ma ei mõistnud midagi arukat öelda ja ootasin, kunas mees ise midagi lausub.

„Mitte keegi, kes pole kaotanud oma sünnikodu, ei saa aru, mida see tähendab,” ütles Enn vaikselt. „Siin oli meil maja...majakene. Säält laut, müürijäänuseid näed.... maja ja lauda vahel oli heinaküün, siis sea-
paht....suvel olid notsud säält. Siis puukuur, kemps. Hoov oli kinnine nagu Setomaal ikka. Kanu võis moro päale lasta, ei pääsenud nad siit kurgipeenraid siblima. ...Siinsamas lävekivil istusin ma kunagi aprillikuus. Esimene klass hakkas läbi saama. Istusime siin vennaga ja vaatasime üle orukese, kust kunagi päris sõidetav tee siia tõi, hobutee küll, autosid oli siis üksikuid; ootasime ema, kes oli kolhoosi autoga Pihkvasse turule ja poodidesse läinud. Lõokesed lõõritasid orase kohal ja see oli nii roheline sinise taeva all; mäletan isegi tolle pilve kuju, mis ujus üle tee Motovilova ja Möla küla sihis. Istusime, päike vajus juba Saalesa ja Petseri vahele, jahe hakkas....mäletan seda kõike siin nii selgelt, nagu oleks see mitte nelikümmend aastat, vaid mõni kuu tagasi.

Ema ei tulnudki enam. Ta sai veoauto kastist välja kukkudes kohe surma, kui veoauto libedaga teelt välja sõitis; kas tee oli nii kehv või ei olnud ka juht päris kaine, ma seda ei tea. Kaks naist ja üks mees hukkus veel tookord. Jäime vaeslasteks...”

Ennu silmist tilkusid suured pisarad. Tükk aega ei öelnud ta sõnagi. Sõnatult istusin ta kõrval ja püüdsin hetkeks ette kujutada, mida tundis üks poisike, kes siin metsatuka serval künkal asuva maja lävel ootab ema, kes ei tule iial. Nägin säält tee kohalt taevast laskuvat noort ilusat rühikat naist, kes naeratas säravsilmi oma poegadele ja hüüatas midagi...Keera-

sin pilgu mujale. Ka mulle tikkus vesi silma...

„Kuus-seitse aastat hiljem otsis isa tuttavate abiga Tartumaal ühe maja, kust meil polnud kauge koolis käia ja ta ise sai säääl sovhoosis tööd.

Isal oli siin moro pääl hunnik kooritud palke, kui vähegi mahti sai, siis tõstis sellise laastudega kaetud varjualuse, katusekese maha ja tahus noid palke, lõikas ja raius tappe. Tahtis juurdeehitust teha, ütles, et pojad kasvavad ja võib-olla sünnib kunagi ka tütar...

Kae, säääl lauda taga oli meil uibuaed – mis sorte puid oli, seda ma nime järgi ei tea nüüd küll enam sulle öelda. Kuid hääd ubinad olid. Isa mõistis ka pookida ja nii kasvatas üks puu koguni kolme sorti vilju.

Teisel pool teed kasvas võimas kask ja üks hästi vana pärn. Nii et see koht on olnud juba mitusada aastat asustatud.

Aida kelba külge ja kase otsa pani isa kuldnokapuure. Kui mõni lagunes, siis varakevadeks meisterdas isa vastse linnupuuri. Mäletan, et isa ja ema kõnelesid, et kui kuldnokk vilistama hakkab, siis on õige aeg saun lihasuitsutamiseks küdema panna. Ja suitsusaun tossas kolm päeva ning kuldnokk vilistas, silmadki teisel kinni: ta oli jõudnud koju!...”

Nüüd sulges Enn ise silmad, aga pisarad tungisid ka suletud laugude vahelt ja nirisid mööda põske. Öhtu oli kätte jõudnud. Mis tegemised ritsikaid ees ootasid, ei tea, kuid sirinat hakkas kostama küll siit küll sääält.

„Floksikene!” sosistas Enn ja pööras pead. Tõepoolest, maja vundamenti lähedal oli kui ime tosin aastat pääle maja mujale viimist säilinud väike floksipõõsas!

„Ema meil armastas väga lilli ja nii palju kui ma mäletan, olid meil lillipindre’, lillepeenrad, tähendab, kahel pool läve ja ka maja otsas. Ta isegi kõneles nendega, meelde on miskipärast jäänud üks ütlemine, kui ta kevadõhtul hilja lilli istutas ning lausus: „Kasvage, kullakesed, ka pimeduses, et päiksetõusul olla veel tugevamad!” Kui korjas puult ubinaid, siis lausus igale puukesele: „Aitüma andmast!” Andis ka ise: kevadel väetas puukesi, enne talve sidus kuuseoksad ümber tüve, et jäneseid kallale ei pääseks.

„Üks asi tuli siin veel meelde – kui meie tiigritriibuline hall kass leso pääl nurru lõi, siis ma olevat väiksena küsinud, et miks see kass krigiseb?” naeratas nüüd Enn ja ohkas sügavalt. Jah – mitte keegi ei suutnud kaitsta seda kodu ja sadu või tuhandeid Petserimaa kodusid...”

„See on nagu iisraeli rahva pagendamine Egiptimaale,” ütlesin. „Aga

nüüd on nelikümmend aastat möödas ja peaksid tulema uued ajad, peaksime tagasi pöörduma?!”

„Sa kõneled tagasipöördumisest Petserimaale, esivanemate maale,” irvitas Enn ja lisas: „Kust kuradist ma lugesin, aga kuskil keegi tarkpea ajakirjanik kirjutas mustvalgel, et Petserimaalt on nii ja naapalju inimesi tagasi pöördunud. Eesti poole pääle, tähendab. Justkui oleksime me kunagi sadakond aastat tagasi sinna läinud ja tulgu nüüd tagasi!

Aga nüüd – kogu Eestimaa rahvas sai oma kaotatud majad ja maad ja metsad tagasi, ainult petserimaalased mitte. Maad ja metsa polnud meil palju, selle nimel ei tasuks enam tulla, kuid ma tunnen – hing uikab. Miks? Ei tea.”

„Ju siis on sul siia palju maha jäänud,” arvasin.

„Mitte ainult siia. Pööni Annet kutsun ma siiani Pööni-emaks, tema hoole all olin kuni siit mailt äramine-kuni.

Ja me haudades lebavad küll meie omaste surnud kehahad, kuid näiteks mu mõtetes on nad elusad mis elusad.”

Truba küla memmed Olga Ilves ja Anne Sild külakokkutuleku päeval 27. augustil 2006. aastal.

Ilmar Vananurme foto

IX.

Osa külalisi läks Tsopatalode poole, osa jäi veel Pöönille.

Aleksa mängis veel mõne tsastuska, mille järgi tantsugi karata sai. Unkavitsa-Anne ja Pööni-Helju laulsid naerdes sinna manu:

*Tiirhanna tiidõnaase’
söövä valgit jänessit,
Unkavitsa uhkõ naase*

*söövä saiapiirakit!
Utsa järveh pallö kallo –
nuuki poolö sudaku' –
Unkavitsah pallö tsurrö –
nuuki poolö' turaku'!
Uuu-uhh!*

Liiga hilja oli Petserisse sõita. Meile Ennuga tehti ase suure toa lah-titõmmatavale laiale diivanile, kuhu vajusime kui lõunamaa pehmesse merre. Silm seletas vaevu kuue kruuduga aknaava, mille taga augustilõpu pimedus. Nina tundis kodukootud teki lõhna, tares oli veel teisigi hõnge, mis tulid vanadest seinapalkidest, põrandat katvatest kirjutest kaltsuvaipadest, pühäse kõrval suures potis seisvast vanast kummipuust ning rõivakapi taga ahju lähedal laealusel ridval kuivavatest taimedest. Küllap oli seal pärnaõisi, nõmmeliivateed, piparmünti, naistepuna, raudrohtu...

„Olen nagu lapsepõlvекodus, olen kodus...” mõtlesin endamisi, silmad juba kinni.

Tundus, et Mihkel tuli kusagilt me juurde ja ütles: „Tulge, mehed, lähme Mõla järve ujuma!”

„Nüüd, öösel?” küsisin.

„Mu meelest ei ole öö. Ja kui ongi – mis vahet, ka pimedas tuleb elada.”

„Nii ütles mu ema kunagi oma lilledele,” märkis Enn. Ju ta kuulis, ei maganudki.

Me läksime välja. Pärnade ladvad mühisesid nagu Utsa järv enne süvasügisest tormi. Ümberringi võis aimata vaid puude ja hoonete piirjooni. Häguselt paistis linnatulede kuma Petseri kohal.

Kuidagi märkamatult tõusime õhku, justkui tuulest kantud. Tõusime kõrgele üles. Taevas oli selge ja kuu paistel paistis selgesti kätte Utsa järv nagu pikk sulahõbedast keel. Selles kõrval magas tasaseks jäänud Unkavitsa küla, kus veel pääle sõda oli seitsekümmend kaks talu. Lõuna poole kaedes paistis Barkanova ja tolle kõrval Truba. Ka Truba külas elas palju rahvast – 68 talu oli seal, seletas Mihkel, kuigi ma ta häält õieti ei kuulnudki.

Mingi hoovus viis meid tiiruga uuesti üle Utsa järve, siis justkui puhus meid iidse Kosselka kohale. Nägime all pimedaid maju, lautu, küüne ja kuure.

Tundsin heinaküüni taga lopsakalt kasvanud takjalehtede mörkjat-magusat lõhna ja heinapeprede hõngu. Küllap on mõnel külaelanikul veel laudas lehmake, jooksis mõte iseenesest läbi pea.

Peagi paistis me all silma Mõla küla, säält algas tohutu sügav org, tundudes kuupaistes hiiglasliku sügavikuna. Selle põhjas nagu hauas välkus vastu Mõla järv ja küünlatulede täpikesed ümber kiriku asuval kalmistul, otsekui kauge tähekogum.

„Tulge siia, omaksed, tulge siia, omaksed!” kostis sosin surnuaia kohale üles.

Või oli see paisuv ja tugevamaks muutuv tuulekohin, mis sedamoodi pidevalt häälitsetes?

Keerlesime oru kohal nagu hiiglasliku vesipüksi sees. Mõistsin, et kohutav torm on tulemas, kuid põgeneda polnud kusagile – kõik sõltus sellest, kuhu tormihoog meid kannab. Tahtsin nii väga koju, tare katuse alla varju. Mõistsin hirmuga, et olen mingite väga saatuslike ja tugevate jõudude meelevaldas.

„Saaksime nüüd koju tagasi!” hüüdsin Ennule.

„Me olemegi kodus, olemegi!” hõikas Enn vastu.

Kusagil käis kõva mütsatus. Küllap nüüd langes alla orunõlv või pool Irboska linnust mõned kilomeetrid ida poole, mõtlesin.

Keerlesime koos Ennuga maa poole nagu haige tiivaga linnud. Juuksed olid meil püsti, suu lahti ning süda kippus seisma jääma. Mihklit ei näinud me kusagil.

„Kuhu Mihkel jäi?” hõikasin teineteisele.

Meile vastas vaid kohin ja mühin.

(2004, *ilmus proosakogumikus „Pesad”*, 2005)

Ilmar Vananurme foto

Petserimaa igatsus *(Lüürilinõ lühidraama)*

Aig: praegunõ, varakeväjäst sügüseni

Tegeläse': Paul ja Valli (päätegeläse')

- Viljar, Pauli sõbõr
- Vinne piirivalvur (naane, rohelidsõh mundrih, küllält nuur)
- Vinne tollimiis (rohelidsõh mundrih, keskiälinõ vai noorõmb)
- Viljari vanaesä Vaim
- Sass (Aleksander, Valli esä)
- Olli (Olga, Valli imä)
- Jaana (Valli tütar)
- Valli ja timä vanõmbidõ hää' tutvva' vindläse' Viktor ja Larissa, matusõlisõ'
- Preester Jevgeni
- Kerigukoori laulja'
- Kerikutiinri
- Juhusliku' tiikäüjä' - piiriületäjä'
- Miis ja naane, kedä olõ-i nätä, a kes lugõva luulõtuisi

Vaatusõ

I. Telefonikõnõlusõ' ja luulõtusõ. Tegeläse': Paul ja Valli.

II. Telefonikõnõlusõ' ja luulõtusõ'. Tegeläse': Paul ja Valli.

III. Seto Müürül (piiripunkti)

Tegeläse': Paul, Viljar (Pauli sõbõr, Vinne piirivalvur, Vinne tollimiis, juhuslik Eestimaa-vindlane, Viljari vanaesä Vaim; sis viil tasulidsõ tii tõkkõpuu miis ehk putkavaht, kes irvitedeh putka aknõst kaes.)

IV. Sünnüpääväl. Väikene olõng Valli puul Petseri küle all külakeseh. Tegeläse': Valli, timä tütar Jaana, timä imä Olli ja esä Sass, Paul, vindläisist sõbra' Viktor ja Larissa.

V. Petserih Varvara kerikoh puhtil. Tegeläse': kirst kadunukõsõ Luha An-

nega (Anna), Anne latsõ',
osa latsõlatsi, külärahvast,
kerikulaulja', papp Jevgeni,
Valli, Paul ja kerigutiinri,
kes müü kündlit ja avitas
pappi.

VI. Telefonikõnõlusõ' ja
luulõtusõ'. Tegeläse': Paul
ja Valli.

VII. Telefonikõnõlusõ' ja
luulõtusõ'. Tegeläse': Paul
ja Valli.

Ilmar Vananurme foto

I. Õdagunõ helistamine (varra keväjä)

Lavakujundus: Lava üteh veereh om Paul (49-aastanõ), töösoh veereh
Valli (34-aastanõ). Mõlõmbal om helistamise aigu mobiiltelehvõn käeh.

Valli istus Petseri liina viirse küläkese majah, tarõh lavva takah, kaes
üle uma 9-aastadsõ tütre Jaana koolitõid ja avitas vinne keele harjotuisi-
kodotõid tetä.

Muusika: Terve näidendi põhitoonih om küllältkki hoognõ, a õrn muusika
Vivaldi „Aastaaigadõst” vai viulikontsõrdõst, millele lisandus ja sulan-
dus sobivail hetkil seto lõõtsa lugusit ja kerikumuusikat, keskel ja näiden-
di lõpuh ka kerigukelli.

Praegu om kuulda Vivaldi hoognõ allegro.

Mehe helü lugõ luulõtust:

Ku sinno ei olõ-s, ei olõ-s ka minno –
säänest minno, kes Selskaja uulitsal kepsles,
pungil tahtmist kõik tetä vahtsoht

ja palada pirruna mōlōmbast otsast.

Ku sinno ei olō-s, ma magama käänäsi varra
vai lolli teleri iih videlesi ku tōbinō tōhk
ja mōtlōsi mōrolt, ôt elo om otsalō joudnu
ja kaonu mu päivist kōik rōōmu', värmi' ja lõhn.

Ku sinno ei olō-s, kes olōmah olōsi mul sis?
Kelle silmi ma näesi? Kelle hellü ma kuulōsi sis?
Kedä kutsu? Ja kes minno hōikasi takah?
Kui ei kiäki kutsu' – kas ma olōmah olōsi sis?

Ku sinno ei olō-s? Ma tuu pääle mōtōlda pelgä.
Midä pelgät? – nii sa jo küsse mu käest.
Midä rohkōmp õks pelädä vōi ma,
ku toda hāmārät tunnōt, tuud tuimust,
millest herre hummoguvalgus
kah kuigi läbi murda ei jovva.

*Paul vāntās jalgratast, tuu tähendās, ôt sõit jalgrattaga, siis tulō sadolast
maaha, pand jalgratta üte puu kõrvalō ja nakas mobiiltelehvoniga helistā-
mä.*

Paul: Valli, tereh! Ma helistä, Paul olō.

Valli: Jah, Valli kuuld! Ooda hetkes! (*Käänd hinnäst tütre Jaana poolō*)
Jaana, mine kae väläh, kas pinil om joogivesi olōmah. Vōta egas juhus
kopsikuga vett juba üteh!
(*Sis kõnōlōs jäl telehvonitorro*) Tereh, Paul! Midä sa nüüd õdagu mullō
kōnōlōt?

Paul: Kas tiät, mis om igatsus?

Valli: Noh, vast tiä kah... A mille sa kūsüt?

Paul: Olōt tundnu'?

Valli: Olõ õks.

Paul: Anna andis, õt ma su siin nimme siin rohkõmp ei maini'. Ma tiiä, õt mu mobiiltelehvoni om vahel päält kullõld?

Valli: Su naane vai?

Paul: Mine no! Ma arva, õt nuu' omma mehe'. Ja kostkilt korgõmbalt kotutsõlt. Nuu', kelle jaos olõ-i Petserimaad inämp olõmahki. Üts sõbõr minno hoiat. Õga ma esi noid asju täpselt ei tiiä.

Valli: Eesti uma'?

Paul: Mõlõmbalt puult!

Valli: Võibolla sis olõki-i hää, õt sa mullõ helistät?

Paul: Tuuperäst õks helistä. Ma saa-i lasta hinnäst är hirmutada. A ma taha, õt sullõ midägi halva ei juhtusi, õt sinno sääl üle kullõma ei nakatasi.

Valli: Ma taha ka, õt sul ei tulõsi mäantsitki sekeldüisi.

Paul: Kas saa kellelegi pahas panda, ku tä tõõsõst hoolis?

Valli: Muidogi, saa-i...vist jah.

Paul: Ma näe siin Tarto man – jajah, paremb, ku ma edespidi inämp ei nimetä ei nimmi ega kohanimmi – esiki siist näe su näko, su ilosit armsit silmi, su hiussit...

Ma esiki tunnõ su hiussidõ lõhna, ja su põski lõhna... su kõrvanibusit ja tahasi esi olla tuu väikene kõrvarõngas, mis päivä ja üüse su kõrvast kinni haard.

Valli (*nakas lõkõrdõh naardma*): Tiiä-i joht, kost sa naid lõhnu tunnõt? Kuis sa saat näid tunda?

Paul: Ma esi ka ei tiiä! A olõ lugõnu´, õt väikese´ lipka´ tundva tõõsõ lipka lõhna katõkümne kilomeetri kaugusõlt...

Valli: Sa olõt sis nigu lipkas?

Paul (*naarunäoga*): Jah, ma olõ lipkas. Viil hullõmb! Ma silitä su pehmit ja valgit käsivarsi, ja sis triigi uma karrõ käega su kleiti, midä sa kotoh kannat.

Viil tahtva mu käe´ ilestädä su jalgu, su puusi....su huultõst julgõ-i ma unistada....

Täämbä tull pääle igatsus olla su man, õt panda uma käega sullõ jalga villatsõ soki´, õt sul nüüd varakeväjä õdakul külm ei olõsi ja õt sul hää olõs olla...

V: Sa esi ka usut tuud, midä sa kõnõlõt, Paul? Mis sullõ täämbä´ ütekõrraga sisse om lännü?

Paul: Olõ-i ütekõrraga! Kümnidõ kõrdoga! Tiiät, õt ma vahel esiki näe su mõttit!

Valli: Määntse nä sis omma? Midä sa sis näet?

Paul: Sääntse´ heledä´ ja vasta helisevä´. Tiiät küll, kuis helises mõts varra sügüse. Küll olõt sa-ki tähele pannu, õt kardohkavõtmise aigu helises mõts ja helisese põllu´, nii õt vahel om kuulda, midä tõõsõh küläh tetäs.

Valli: Olõ-i mu mõttõ´ sukugi nii heledä´....

Ja praegu olõi süküs. Lumi õnnõ läts...Tulõvas nädälis lubasi ilmajaam viil lõrtsi.

Paul: Jah, ma tiiä, olõ nännü, õt mõnikõrd juusk üle su mõttidõ määnegi tummõ vari, mis tege su tõsitsõs. Ja väsütäs. A pallo ma tiiä? Olõ-i sa mullõ hindäst viil kõnõlnu´.

Vast kõnõlõt kuna?

Valli: Vast kõnõlõ? Võibolla...

Paul: Ma arva tiidvät, õt sa olõt ütsindä pallo vaiva nännü.

Valli: Önnõs om mul imä ja esä, küllält terve´ inemise´ viil. Siiämaani...

Paul: A mu mõttö´ kihotasõ – millegi peräst väiga just sjool aastal –pääh hullu kiirusõga nigu pilve´ tuulitsõl pääväl. Ja noidõ pilvi all vaheldusõ´ egasugumatsõ´ valgusõ´ – siinsamah naard lämmält päiv, siinsamah var´otasõ taa helendüse paksu´ ja muatsõ´ pilve´. No õkva nigu praegu varakevājāne ilmgī om.

Midä tuu tähendäs? Vai midä ette tähendäs?

Valli: Kas sa loet taad koskilt maaha vai?

Paul: Kost ma õks loe?

Valli: Noh, kostkilt....nigu...nigu Paustovski määntsestki jutust?

Paul: Sullõ miildüs Paustovski?

Valli: Ku ma keskkoolih käve, sis miildü mullõ lukõ jah. Timä roman-tilidsõ jutu´ mullõ miildü´ väiga! Ju sis midägi oll mu hindä seeh kah. Pääle keskkuuli tahtsõ ülikuuli minnä.

A sis käändse elo hoopis tõistõ tsihti.

Paul: Armastus vai?

Valli: Tuukõrd jah. Suur armastus...Olle tunnõh...

Paul (*om tükk aigu vaiki, nigu mõista-i, minkast edesi kõnõlda*): A kas nüüd Paustovski inämp ei miildü vai?

Valli: Nüüd olõ-i inämp aigu lukõki. Võibolla ku ma jäl timä raamadu kätte võtasi, loesi ja vahest sis miildüsi. Ma arvssi sis ja arva nüüdki, õt Paustovski oll esi pallo läbi elänü.

A võibolla tege nüüd naidõ ilosidõ juttõ lugõmine minno nii nukras, õt ellä nakas rassõ olõma.

Ma ei tohe' inämp sukugi romantilinõ vai lüürilinõ olla.

Paul: Vot tuud tii-äi joht ette üldä, kas tege kergembäs vai rassõmbas. A romantikaga om mu meelest nii, õt romantilinõ saat olla õnnõ sis, ku süä kohegi kisk. Ku kisu-i, sis olõ-i määnestki romantikat vajja.

Valli: Vajja õks om, kellele tuud vajja olõ-i. A ku tuu palotas? Ku tuu su läbi palotas...

Paul: Mul om tuu asi –om taa sis romantika vai midägi muud – õt ma aig-aolt kuulõ su hellü, a sinno hinnäst ei näe. Tuu tege olõmisõ peris rassõs. A mitte õnnõtumbas.

Kõikaig om miski nigu är kaonu. Ja ma otsi ja otsi ja otsi. Joosõ piki taad piiri, taad Vinne ao piiri vai vahtsõ Eesti riigi ulli kontrolljuunt pite. Joo-sõ, hõigu sinno. Nigu essünü lats mõtsah.

Olõ-i sjoõ määnegi järjepidev riik, kes ummi piire tunnista-i!

Taa hõikmine om nii rassõ ja hirmutav. A sis tundus jäl, õt ma kuulõ su hellü – ja tuu om nii hää, õkva nigu päiv tulõ pilve takast vällä.

Valli (*unitsõlt, loiult vai kahtlõvalt*): Jah...tuu õks om hää, ku pääväkene pilve takast vällä tulõ...Egaüts uut tuud.

Paul: Kas mäletät, ku mi Petserih poodih kokku saimi?

Valli: Mälehtä õks.

Paul: A kas sa tiiät, õt mi olõmi kokko saanu juba varrampa?

Valli: Varrampa? (Mõtlõs) Ah jah – mullõ tulõ miilde, õt ma olõ sinno nännü Petserih mi eesti kooli talsipühäl. Peris hulga rahvast tulle sinnä, ku olõ-s viil viisasit. Nuu' olli' suurõ kokkosaamisõ'.

Paul: Ei, Valli, viil varrampa!

Valli: Saa-i olla!

Paul: Saa õks. Valli, ku vana sa viistõist aastat tagasi olli ‘?

Valli: Ooda, ma arvuda: ma sai kuu aigu tagasi juba kolmõkümne nelät-ses... Viistõist aastat tagasi olli ütsätõistkümnene.

Paul: Sa saat j u b a kolmõkümne nelät-ses (*naard*), a ma saa pia varsti j u b a viiekümnedes! Oda-ooda... tuu vahe om viistõist!
Ja viistõist aastat om ka tuu vahe, ku mi sinuga ütstõist olõ-i nännü!

Valli: (*huviga*): A koh mi sis näimi?.. (*Mõtlõs*) Ku ma ütsätõistkümnene aastanõ olli?
Petserih? Möla pääväl? Maarjapääväl?.. Koh?

Paul: Valli, kas mälehtät Tallinna-Pihkva rongi? Mu meelest oll tuu septembri algus....a võibolla esiki paar nädalit ildampa, millegiperäst juuskva silmi iih mõnõ ‘ kirivä ‘ vahtrõlehe rongi aknõ takah müüdä...
Pääle lõunat tull rong Tallinnast vällä...kohki Tarto ja Tallinna vahepääl trehvs ma jalotõh vagonihe, koh sa olli. Sa loi ‘ „Eesti Naist” Just oll Vine aig müüdä saamah ja „Nõukogude Naise” nimi är muudõt.
Sa loi ‘ ja es loe kah. Rohkõmp vist mõtli ‘. A ku sa ülespoolõ kai ‘, sis näi ma säääl õkva nigu latsõpõlvõtaivast... säänest armast ja heledät näko...
A ma lätsi Tartoh maaha. Saa-s muido, ku ma õkva pidi su käest küsümä, õt kohe sa sõidat.
„Petserihe,” ütli sa lühkolt ja lihtsalt.
„Ma sõidasi kah, aga ei saa praegu!” Nii ütli ma.
Tuukõrd elli viil Petserih mitmit mu tutvit. Nii õt üüses vällä uulitsa pääle ei olõs ma küll jäänü.

Valli: ...Ja sis küsse üts habõmõga herr, õt mis tänaval sa elät? Olli ‘ sina sis tuu??

Paul: Jah, sis oll mul hapõn... Ja nüüd ma tiiä su eelmidse kõrra jutust, õt sa es võlsiki mullõ, ku ütli ‘, õt elät Roosi tänaval.
A mille su silmäkese ‘ tuukõrd nii nukra ‘ olli?

Valli: Tuukõrd ellimi jah Roosi tänava korterih. Ah – tuu om pikemb

jutt....es saa ma ühiselamut, tahtsõ rõivatööstuse tehnoloogis saija...sis viil oll üts poiss, kes es taha', õt ma Petserist är lää....Tuhandõ' mõttö' tapli mul tuukõrd pääh!

(Valli pand uma vaba käe pösõ pääle ja kaes sis nigu unistadõh taiva poolõ. Äkki tege telefon ta käeh piuksu)

Tiiät, Paul, mul nakas taa telehvon tühäs saama. Kõnõlõmi kunagi töö-nõkõrd.

Kost sa helistät, koh praegu olõt?

Paul: Ma sõida praegu jalgrattaga, ei, tuu tähendäs, õt jalgratas sais küll praegu puu kõrval ja ma kae sinnäpoolõ, kos sa säääl Petserimaal olõt.

(Valli sais juba tükk aigu väläh moro pääl ja natukõnõ lödisõs säääl juba, mobiiltelehvon kõrva man)

Valli (*naaratusõga*): Kost sa tiiät, koh ma praegu olõ?

Paul: Kotoh olõ-i sis vai?

Valli: Olõ kotoh küll, a moro pääl. Ma es taha praegu, õt tõõsõ kuuldva, mis ma su-ka nii pikält kõnõlõ....

Paul: Ma olõ küll nüüd rohkõmp esi kõnõlnu, ku sa. Kõnõlõ nüüd sa mu-ka!

Valli: Ma ütli, õt aku saa tühäs. Telehvon and märku. Ja külm naas kah.

Paul: Ma tulõ ja lämmistä sinno!

Valli: Tulõt sa jah?! Vai om sul juba viisa käeh?

Paul: Tuu tuu hädägi, õt olõ-i viil viisat. Selleperäst helistägi, õt ma olõ-i sinno talsipühist saati nännü.

Valli: Noh, sis sa piat lämmistämä kedägi tõist.

Paul: Ei tiiä milleperäst, a ma ei taha ega hõigu kedägi tõist!

Kas ma sis olõsi sullõ helistänü? Usut!?

Valli: A su naane?

Paul: Ku ma tulõ, sis kõnõlõ sullõ. Vasta õga su küsümise pääle. Usut?

Valli: Võibolla usu, võibolla usu-i. Ja ma ei tiia praegu, kas ma üldse midägi küsü. Oh, küsümäldä tiiät tõõnõkõrd rohkõmp vastuisi.

Noh, pakaa, sõida sis kodo!

Paul: Ooda! Ooda! Ma siski loe sullõ midägi. Mitte Paustovskit. Ma esi kirodi mõnõl õdagul.

Tegelikult olõt sina tuu, kes kirot mu käega!

Loeb:

Kutsu minno sis, ku varjo ' vinnüse pikäs,
sis, ku päiv Piusa taadõ nakas tegemä pessä!
Kutsu minno sis, ku Pankjavitsa kotsil
kuu nõsõs nigu ahost võetu ullisuur kardohk!
Kutsu minno, hõika hillokõistõ, küll ma kuulõ!
Kasvõi hillätassa nimetä mu nimme,
kasvõi sosinal vai mõttõh ütle mullõ,
õt mu olalõ sa üüses panõs pää.

Kullakõnõ, kutsu kullõma, kuis tsirgu '
ütstõist kutsva ' suvõüüse inne nõsõngut!
Sa kutsu minno kaema, kuis taa võilill
unõst heränes, mõsk kastõviiga kullakarva näko!
Puulpümme ilma sulda olõ ma siin ilmah!
Mu silm ei seletä, kuis kumõndasõ kats su mäekest
ja kuis su silmist maailm vahtsõist sünnüs
ja risttii pääl kas ingli käega näütäs,
kas näütäs tä, kas juhatas meil tiid...
Ma aima, õt tä näütäs meile tiid!

Kutsu minno, ku vari üü läveni küünüs
ja kutsu minno, ku vari sulama nakas!
Kutsu hindä mano minno, ku maailma luvvas!
Ja kutsu ka sis, ku maailm om väiga pümme!

Kaasitajad ehk pulmalaulikud setorõivis, 1940ndad aastad.

Valjo Vananurme foto

II. Telefonikõnõlusõ´ üteli laupääväl

Kevväi om juba kõva sammu edesi astnu, ilma´ omma lämmämbä´.

Paul om vahepääl paar kõrda Petserimaal käünü.

Nüüd tege tä kodotalo aiah mesitarolõ vahtsõst alost (tuu om nelli uma-vaihõl lauduga ühendõt tõrvatsõst puust pakku) ja sis kõrraga tulõ tälle helistämise iso.

Valli astus tuul aol müüdä Petseri uulitsat uma umblustüükoja poolõ. Tä kaes imestünült taiva poolõ, selle õt kostkilt säält üleväلت vai häitsema säädividõ vislapuuaidadõ takast kuulduş lugõmist:

Tulõ hummogu üles ja su helü mu kõrvah ku uni.
 Juu kohvi ja tiia, õt sa rüüpät vabarnatsäid.
 Naka rõivilõ pandma ja näe, kuis sa heledät ündrikku
 uma uhkidõ puusõ ümbre tasadsõ hoolõga säet
 (tahas olla taa rõivas, su kõtulõ valgõlõ ligi).
 Kängänüüri kinni ma tõmba, õt tüüpaika minnä;
 näe, õt suka' sul jalah ümbre uhkidõ sirgidõ siiri,
 kerge jope sa sälgä sis tõmbat –
 käsi korgõlõ kerküs ja su rind nõsõs ette –
 kats imelist asja, naid kaemalda jättä ei saa;
 heidät silmä viil piiglihe, inne ku ussõst läät vällä –
 piigli asõmõl olla ku saasi, ja juvva naist puhtist silmist
 su süäme selget miilt vaimust nii vaesõh ilmah!
 Suud suu pääl küll hoias muudkui,
 nii kavva, ku päiv sinnä õdagukaardõ är veerüs,
 ja hoias sis kah, ku õdagust hummok jäl saa.

Säälsamah, justkui kogõmalda, helüses Valli telehvõn. Helistäjä om Paul.

Paul: Tereh! Tulli ildaaigu üles. Ja nii illos ilm om, õt ma õkva pia sullõ he-
 listämmä. Näe hindä iih nigu televiisorist, kuis sa nõstat uma käe' kukla
 taadõ ja säet ummi hiussit....

Ku ma kunstnik olõsi, sis joonistasi ma sinno õkva niimuudu, sääntseh
 poosih, nii ilosah olõkih ja tuu pilt saasi vast kuulsambas ku Mona Lisa.

Valli: (*Naard, õkva lõkõrdas naarda*) Juba ammu, varra hummogu säi ma
 täämbä' hiusõ' är. Nüüd ma lää juba tüüle. Pikält ma parhilla kõnõlda
 ei saa, muido astu ma siin mulkõ ja aukõ täüs uulitsa pääl määndsehegi
 suurdõ lumpi ja kes minno sis vällä avitas? (*Naard jäl lõbusah ja hääh
 tujuh*).

Paul: Täämbä om küll laupäiv, a sul õks tüü?! A kas sa ei saa hummõn läbi
 piiripunkti tulla ja mi lääsi kohegilõ... Võibolla tahat sa kävvü Tartoh. Vai
 mõnõh lähembäh liinah – Võroh näütüses?

Valli: Hummõn ka omma mul mitmõ' tüü' ja plaani'. Olõ-i mul ka nii

lihtne üle piiri tulla. Sääl lätt aigu ja... Saa-i ma nüüd kohegi tulla. Ma lubasi sõbrannaga Pihkvah kävvü.

Paul: Mis sääl?

Valli: Seelikurõivastki om vajja. Oll sääne plaan kaija määnestki kangast. Ja Jaanalõ om suvõkingi vajja. Vana ' omma väikese '.

Paul: Üts inemine, kes Pihkvast otsõ kah määnestki kostüümirõivast, ütél, õt Tartoh om odavamp. Õt timä küll arvas ka, õt Vinnemaalt saa odavambalt, a tutkit brat – Vinnemaal oll rõivas hoopis kallimp. Õkva ütesugunõ rõivas olõvat olnu.

Valli: Õga jah, elo om siin ka kallis lännü.

Paul: Söögikraamgi, ma kai esi, om kallimp ku Eesti poolõ pääl. Niisis olõsigi õigõmp Eestimaa poodõh kävvü.

Valli: Saa-i, ma jo lubasi sõbrannalõ. Ja tütre, Jaana võta kah üteh.

Paul: Ma no kats nädälit tagasi küll käve su puul, a tahasi jäl väiga minnä tii-ka juttu ajama. Kas lupat?

Valli: A mille lupa-i?

Paul: A mis imä ja esä mõtlõsõ?

Valli: Olõnõs, midä sa esi mõtlõt?

Paul: Ma mõtlõ....ma mõtlõ, õt sulda olõ-i mul vist siin ilmah...õigõhõ mitte ku midägi.

Valli: No olt sa kah! Su iäh mehel pias olõma kõik, mis sa tahtnu olt. Mis sul sis puudu om?

Paul: Puudu oll elousust. Ja usust esihindä sisse. Kallistuisi om puudu!

Ütte peod, mis mu ola pääl vai näo pääl. Mõnikõrd avitasi ütest ainsast silitusõst.

Valli: Viimäte kirodi ma luulõtuisi sis, ku koolih käve. A ütél õdagul pan-ni ka ma midägi nigu kogõmalda paprõ pääle. Tuu om nii lühkene, õt mul jäi miilde. Ma loe:

Hinge katski tõmmada ei tohi kiäki.
Tulõma piat nii, õt uss saa kinni.
Õt tä jääsi-i lipõndamma kalgi tuulõ kätte.
Tullõh pandas ussõkõnõ kinni.
Väreht pandas ärä minneh kinni.
Muido maruhuu' är murdva timä hinge.
Hinge katski tõmmada ei tohi kiäki.
Ussõ, värehti pääl piat kimmält tiidmä –
kas sa tulõt vai kas läät är peris.

Pakaa!

Paul: Ooda no, ooda, kas
ma tohe tulla?

Valli: Ma jo ütli sullõ! Pa-
kaa!

III. Seto Müürül

*Suvõaig. Inne jaanipäi-
vä (vahtsõst, tshuknidõ
umma).*

*Seto Müürül (piiril). Tege-
läse': Paul, Viljar (Pauli
sõber), Vinne piirivalvu-*

*ri' (nuur naistõrahvas istus putkah, tõõnõ, meesterahvas käü siia'-sinnä'.
Mõlõmba' rohelidsih vormirõivih), Vinne tollimiis (keskealinõ miis, rohe-
lidsõh vormih), juhuslik Eestimaa-vindlane, Viljari vanaisa Vaim, tasulisõ*

**Esimene Ilmar Vananurme toimetatud „Se-
tomaa“ lehe trükkimine trükikojas „Võru
Täht“, märtsi lõpp 1997.**

Kalev Annomi foto

tii tõkkõpuu miis, paar-kolm jalgrattaga üle piiri minevät miist ja naist).

Paul: Ütskõrd latsõna sõidi ma esäga siist kaudu Petserihe. Sild üle Piusa oll muidogi olõmah, a naidõ suuri tollihuunidõ asõmõl oll mõts. Paar ilosat ja tuukõrd viil vahtsõt elomajja oll tii veereh ka, selle poolõ pääl, a nuu omma minemä pühit. Tii om ka tõõsõl kotsil.
Vindlәне mõist maaha lahku küll.

Viljar (*kullõs tsutikõnõ hajamiilselt, mõtlõs vist ummi mõttit*): Mõist – mõist! Ja mano krahmada mõist kah! Noid töid om tä tennü hoolõga!

Paul: Tuu oll küll vist ilda sügüse, vai kas tä nii ilda olgi – kohki mihkli-päävä paiku rehekuu lõpuh. Vai oll juba novembri algus?
Petseri liina veereh olli ' aiapuu ' härmäh ja kümnitõst – a mullõ tundu, õt sadadõst – korstnist nõssi suits taiva poolõ. Ma olõ-s kunagi nii pallo suitsõvvi korstnit ütekõrraga nännü.
Lummõ oll väiga veidokõnõ, nii õt mi sõidi vankriga, vei kattõ voonakõist turulõ.

Viljar: Imelik mõtõlda, õt tuukõrd peeti viil lambit ja ostõti voonakõisi kah! Koh tuukõrd turg olle?

Paul: Tiiä-i ma täpselt, koskil keskliina lähkoh, selle, õt mi sõidi suurist majjost müüdä ja peris pallõ rahvast käve uulitsit pite. Vahepääl oll kivitii ja sis vankri muudkui tõrahtõli ja voonakõsõ vankrih määgse.

Viljar: Tuu oll sis küll vast Pihkva huulitsah, ma olõ säääl esäga käünü. Säääl, koh mäeveeru pääl oll pikkä aigu eesti keskuul.

Paul: Tuu kuul om ka parhilla säääl.

Viljar: Tiiä, tiiä! Koolihoonõ om, a eesti kuuli inämp olõ-i!

Paul: Vot tuukõrd ma väiga imesti, õt näe, nii väikese poiskõsõ, must väikomba ' , a mõistva vinne kiilt!

Viljar: Sa imesti, õt vindläne mõist vinne kiilt? (*Naard*).

Paul: Nojah, ma imesti, õt väikese´ vinne latsõ mõistva nii hõste vinne kiilt. Ma mõista-s üttegi sõnna!

Mul esä mõistsõ. A imä tiidse õnnõ ütte sõnna – parasonok. Põrsas. Perästpoolõ oll eläjaturg tõõsõ kotusõ pääl, liina veereh, Tsäältsüvä küläst müüdä tullõh inne Petserit hüvvä kätt. Sääl kävemi, sis ku ma jo suurõmb olli, esä vai imäga pörssit mõõmah. Säält tä parasonoki är oppõgi.

Piirivalvur (Naistõrahvas): Pasport!

Paul: ja Viljar: Palun!

Piirivalvur: Po otseredi! (Ütshaaval). Ne vsjo srazu! Drugoi pust stoit za linije!

Listok ne zapolnen! (Mille sjoo lehekene olõ-i täüdet!?).

Viljar: Ma jo täüdi!

Piirivalvur: A zdes – ne zapolnen...

Viljar: Mis sääl täüdet olõ-i?

Paul: Ooda, ma kae. Ahah, sul olõi täüdet tõist kõrda. Lehe püürde pääl olõ-i viisa numbrit ja tuud, õt kas sa olõt naane vai miis!

Viljar: Hospadi! Kas nä esi ei näe´, õt ma olõ meesterahvas. Äkki pias riista näütämmä...

Paul: Ku näütät, lõikasõ maaha ja võtva hindäle! Sul õks vast väärt riist!

Viljar: Taha-i kuigi ilma jäijä! Jummal timäga, ma täüdä sis taa listoki är.

Piirivalvur: A zdes´ - õks olõ-i täüdet. Kuda idjote?

Viljar: Kuda, kuda – Petserihe!

Piirivalvur: A v Petšorah – kuda? Adres?

Viljar: Surnuaialõ, mõrtvõi sad.... ah, ptüi – kladbištše! Kae, kuis vormih naase iih värisemmä nakat ja kõik sõna´ meelst läävä! No, ponimajete, tuda, gde mogilõ! Ne znaju, kakoi tam adres!

(Kõrval tahasi Paul taa jutu pääle õkva kõva helüga naarda, a kaes, õt sis või asi peris teräväs minnä ja käänd uma naarunäo kõrvalõ, itsitäs umaette).

Paul (*torkab vahele*): Vahel väriset sis ka´, ku naasel määnestki vormi sä-läh olõ-i! A nüüd väriset erilisõlt!

Piirivalvur: A potom?

Viljar: Essä ristikene! Mis potom? Kuda potom? (Hindämisi) Noh, tutv-idõ puul käümi... a tuud aadressi ma sullõ küll ei ütle, persse! Ah potom – kloster, monastõr, tserkov!

Piirivalvur: Nu, kak ne ponjatno – vot tak-to sjuda i pišite!

Sälä takah järjekõrrah ütles üts eesti kiilt kõnõlõv vindläne, Räpinäst vast: Kirota ütškõik midä, pääasi, õt täüdet saa, muido päse-i sa kohegi.

Viljar: Näe jah, õt kahtlustamine om säänesama nigu Nõukogudõ Liidu aigu. Ütsainus kõrd sai ma tuukõrd Suurõ Liidu piirest vällä – Ida-Saksa-maalõ, a sis kah, mäletä, oll säänesama kontroll....

Piirivalvur: Otkrõvaite pagaž!

Viljar teeb oma auto pakiruumi lahti.

Piirivalvur: Taak-taak...nitševo zapreštšonnovo net?

Viljar: Net, net!

Piirivalvur: Dalše – v tamožennõi!

Viljar (*umaette, tassa*): Kui toll läbi kaes, no mille pärast viil piirivalvur siin nuhkma pidi?

(*Sõit autoga neli-viis meetrit edesi ja jääs saisma, selle õt säääl om jäl järjekõrd. Jääs uutma*).

Paul sais tolliputka kõrval ja kaes, kuis jalgrattit käe kõrval tougatõh tulõva mõnõ' vanõmba inemise', saava', hopsti, ringikujulidsõ tollitempli paprõlipaku pääle ja toukasõ' umma jalgratast edesi. Paistus, õt näid juba tuntas. Paul (küsis üte käest): Kas jalgrattaga om lihtsamp üle piiri kävvü?

Jalgrattur (*üts vanõmb miis*): Tiiät, jala tuu kats kilomeetrit liina kõmpsi' om pallovõitu. Sagõhõhõ lää keskliinast viil edesi Pihkva uulitsat pite surnuaialõ. Ja sis om mul viil tutvit. Mis viga jalgrattaga kohalõ sõita! Kes tuu kõikaig taksot joud telli?

Viljar (*umaette*): Ah, vanaesä, vanaesä, ku sa näesi, ku rassõ om su havva pääle tulla!

Auto mano tulõ ni lätt Viljari kõrvalõ tühäle istmõlõ istma Viljari vanaesä Vaim.

Vanaesä Vaim: Näe, näe, mis ma ei näe! Ah õt rassõ? No kohe sa kibõlõt, mu pujapoig? Mi küläh üteldi ka vahel vindläste kõnõkäändü: kibõlõs nigu paläs inemine sanna, vai sannalavalõ!

Viljar: Tuu olt küll sa', vanaesä, kes mu-ka kõnõlõs?

Vanaesä Vaim: Jah, olõ! Kes tuu muu!

Inemise' arvasõ', õt näid avitasõ ja juhtva esivanõmbitõ vaimu'. Tuu om esiki õigõ.

A mi avitami ja juhimi sis, ku ti tahatõ, ku süämeest tahatõ, ku ti pallõdõ, õt mi avitasi. Palvidõ läbi mi tulõmi appi, nii kuis kellelgi jõudu antu. Meil om niisammamuudu nigu elävätel: üteli om jõudu rohkõmp, tõõsõl vähämb.

Ilma pallõmalda sekä-i mi hinnäst siiä ilmaelo sisse. A sis küll, ku näe, õt mi järglasõ nakasõ tegemä lolluisi, ku mindäs mi tavadõ, kombidõ vas-

ta, tervüsliku elo vasta, ku mindäs halvas, ku üldäs är umatsist ja umast maast, sis, ku reedetäs.

Viljar: Vanaesä, vanaesä, sa olt mullõ nii lähkoh!

Paul: Midä sa, Viljar, kõnölõt? Mobiiliga vai?

Viljar: Jah-jajah, kõnõli jah, a miski tull vaihölõ... (*Viljar teeskles mobiiltelehvoniga kõnõlõmist*).

Vanaesä Vaim: Jah, ma olõ su lähkoh. Ma olõ su kõrval. Olõ alati su kõrval. Sis, ku sa esi ka tahat.

Meilgi omma uma ' käsu ' ja keelu '. Öt las eloh inemise ' tegutsösõ, las nä nägevä ' ja tundva ummi tegemiisi vai tegemäldä tegusit. Las kannatasõ ummi ulluisi peräst!

Kannatus om üts osa elost.

Viljar: Ja ti ' saa-i appi tulla, ku hädä peris suurõs om lännü?

Vanaesä Vaim: Saami õks. Saami sis, ku ti esi olõt arvu saanu, öt olõtõ essünü, olõtõ võlssi tennü ja tahatõ löüdä õigõt tiid. Ku saat arvu, mis om õigõ ja mis võlts.

Ja otsidõ ' ja pallõdõ kõgõ hingest, öt lövväsi tollõ õigõ tii.

Pallõmine om ka üts osa elost.

Viljar: Nii öt, vanaesä, mi piat esi är tiidmä, kas mi olõmi õigõl tiil? Nii vai?

Vanaesä Vaim: Just-just, nii jah. Esi piat arvu saama, koh sa olõt, kohe sa joudnu olõt. Ja kohe edesi tahat minnä!

Viljar: Näet, vanaesä, kuis ma piat käümä su havva pääl: ostma Vinne viisa, saisma siih mitmit tunnõ, massma viil egasugumaid silõ rüüvli tõlõ! Ja pääle tuud ma saa-i õks kasutada su maad ja su mõtsa. Kõik om Vinne riik hindä umast võtnu.

Vanaesä Vaim: Taa piiriületämine tege muidogi murõt sis, ku sa tahasi kümme kōrda sagōdambahe kävvü mu havva pääl ja kodoküläh.
A kas sa õks tahat?

Viljar: Vast tahasi. A olõ-i aigu. Tüül piat käümä. Perele rahha tiinmä. Ma taha ka edukas olla (*Muigas ja ohkas ummi sõnno pääle*).

Vanaesä Vaim: Mis tuu edukas viil om?

Viljar: Tuu om... tuu om tuu, kellel om pallo rahha!

Vanaesä Vaim (*justkui saa arvu ja justkui ei saa kah*): Ahah – rikas.

Viljar: Noidõ kohta üldäs meil praegu põlgusõga – rikkur. A ku tahetas miildüdä, sis üldäs – edukas!

Vanaesä Vaim: A kas sa õks tahat mu havva pääl kävvü. Sääll pallõlda. Mu mälestüses.

Ma näe, õt sa olõ-i peris kindla umah usuh?

Viljar: Olõ, ja ei olõ kah. Nii pallõ maad sinnä omgi jäänü ku surnuaial su´ ja vanaimä havvaplots.

Vanaesä Vaim: A mu vanõmbidõ havvaplotsi´? A mu vanõmbidõ vanõmbidõ uma´?! Kas nuu´ sis inämp midägi ei loel?

A maaga om nii, õt ku sa tahat mu maad-mõtsa, mis papridõ perrä pias mu puja ja nüüd sis ka su uma olõma, rahas tetä, sis joht olõ-i vahet, kas tä om Vinne riigi vai mõnõ võõra rüüvli käeh.

Viljar: Kuis nii?

Vanaesä Vaim: Ku sa mu maa är müüt, sis olõ-i vahet, kas sa müüt tunni heeringit vai maa. Sis sa tiit kõik rahas! Rahas! Rahas, mis hävines, kōdu-nõs. Ja saa ütskõrd mullas, maas. Segunõs!

A maa olõ-i raha! Maa om mi asõ, mi kodo, mi ainumas väärtus. Inemise hinge järgi. Edimädsel kohal om hing. A hinge asõ om maa.

Viljar: A, vanaesäkene, ma tulõsi ja harisi sääl su maad, hoiasi... A ma saa-i sääl ellä. Saa-i sääl pereht pitä. Mis tüüd ma tii ja kuis ma latsi kasvada, ku Petserimaal olõ-i nüüd inämp mitte üttegi eesti kuuli!

Vanaesä Vaim: Mu aigu oll kuuskümmend kuus algkuuli. Är lukõ, sis tulõ vällä, õt egah neländäh küläh oll kuul.

Minkast ma elli? Ja minkaga ma´ uma esivanõmbidõ maal katõsa last üles kasvadi?

Viljar: Sis olli tõõsõ´ ao´!...

Vanaesä Vaim: Ao kaala, pujapoig, ajava´ inemise´ kõik nuu hädä´, mil-
lest nä ei taha vai ei mõista vallalõ sajja.

Viljar: A praegu om jo nii! Vai ei mõista ma tõistmuudu ellä? Tiiä-i, vana-
esä, kas sa-ki praegudsõl aol ellä mõistasi, ma hõste ei usu. Praegu omma
hullu´ ao´, vanaesä, sa ei kujuta tuud üldse ettegi! Sa ei tiiä, kuis praegu
eletäs!

Vanaesä Vaim: Kuis eletäs!? Eletäs nigu mõtõldas.

Ma kõnõli maast, pujapoig! Ku sa maa müüt, ei saa sa tuuga rikkast. Maad
müvvä ei tohi. Innemb olgu Vinne käeh!

Viljar: Pall´o´ inmise´ omma mõönü. Vai kompensatsiooni vasta võtnu.

Vanaesä Vaim: Mis asi tuu kompensatsioon om?

Viljar: Tuu om....tuu om nigu raha, pangatähe´ tuu iist, õt taad piirita-
gost maad mi saa-i kasutada. Harida, nigu hariva kõik muu´ eestimaala-
sõ, maaomaniku´.

Ja mõtsa lõigada saa-i.

Vanaesä Vaim: Tuu om õks ka sis nigu müümine! Mõõge-mõõge kõik
maaha! Ja ti näeti, õt tollõst rahast kasu-i tulõvikurõõmu taimõköisi.

Sa ütli´, õt hullu´ ao´ omma. A selle ommaki, õt inemise´ omma nakanu
arvamma, õt kõikõ saa ja tohis müvvä, õt kõikõ saa ja tohis osta.

(Jääs tüküs aos vakka).

(A nõst sis uhkõlt pää ja näütäs käega) A taa piir olõ-i määnegi piir! Olõ-i määnegi piir inemise vaimulõ!

Ja olõ-i taa määnegi müür ka inemise hingle!

Piir om takistus inemistele, kellel om nõrk hing!

Jai sullõ miilde? – ma jo ütli sullõ, õt hingi om ka nõrku ja kõvvo...

Viljar: Jah, vanaesä – hingi om nõrku ja kõvvu. A, vanaesä, kas sa õks eläsi sääntse piiri takah, ku sa eloh olõsi?

Vanaesä Vaim: Pujapoig, ku ma viil maa pääl eläsi, sis eläsi piiri iih, mitte piiri takah!

Kõik paistus niimuudu, koh sa esi olõt. Ja tulõ tuust, kost kotsilt kiäki kaes. Innemb koolõ, ku uma kodo maaha jätä!

A olõ-i kaugust taad piiri, naid piirivalvurrõ, naid traataidu, naid tõkkõ-puid ja naid jälgi ajavit pinne!

Viljar: Kui kavva, vanaesäkene? Ja ma tahtsõ viil küsüdä, mille nuu naase, kedä ma õkva süämepõhjast olõ armastanu, minno petvä, mu vasta ausa ei.....

Paul *(tõmbas äkki autooussõ vallalõ ja vanaesä Vaim lätt märkamatul, tassakõistõ minemä)*: Ma tohi-i väläh vahti', üteldi. Ma istu ka sis siiä autohe ja ooda. Sa vist kõnõli' telehvoniga... Ahah, nüüd küll kiäki tulõ!

Vinne tollimiiss: Otkroite pagaznik!

Viljar *(pahatsõlt Pauli poolõ)*: Olõs võinu pagasiruumi vallalõ tetä...

(Sis tolliamõtniku poolõ) Jah, jah, da, da, daa! *(Ja tollimehe poolõ kaieh ütles irvitõdõh, seto keeleh muidogi)* Igävene tähtsüst täüs mundrih sitakott! – aie' mu vanaesä vaimu minemä! Ma olõ-s tahtnu timäga viil kõnõlda.

Nüüd sõit auto sada meetrit edesi ja säääl tulõ vahtsõnõ tõkkõpuu, neläs juba, sis viies, ku Eesti umma kah lukõ. Tõkkõpuu iih jääs Viljari auto saisma.

Paul: Sjoo om juba viies tõkkõpuu. Ma loi är. Pallõ nä nüüd kūsuse', õt siist hullumajast Petseri liina är jouda'?

Viljar: Sada kuuskümmend ruublit!

Paul: Ei tiiä mille iist?

Viljar: Kas rüüvli sullõ kunagi ütles, mille iist tä sinno rüüv? Sääl Petseri takah om platnaja daroga, selle iist.

Paul: A mi sõidaki-i sinnäpoolõ!

Viljar: Siin kūsü-i kiäki, kohe sa sõita tahat vai taha-i. Nä võisi jo kūsüda, a kūsü-i, rahahimo om nii suur! Muudkui: raha ja rõiva'! Nabani paljas! Estontsõ – bagatõi narod! Irvitäse õnnõ, õt kel jõud, tuul õigus!

Paul: Tagasi tullõh vast olõ-i sis inämp vajja massa?

Viljar: Nalja tiit vai? Ma olõ sõitnu. Ütskõrd tagasi tullõh ütli näile viisakalt, õt siin edesi olõ-i määnestki platnaja darogat, õt edesi om tolliterri-toorium, laskõ no minno läbi.

Ne hotite platit, tagda budete stojat! – nii haugahtõdi vasta.

Olõt sa kuulnu, õt rüüvli võtt sult är käekellä rihma, a kellä sullõ jätt!?

Paul: Õga ei olõ kuulnu küll...

Viljar: Istu sa siin autoh, ma lää massa är, muido jäämiki siiä saisma. Kaeh, vunts vahiski nigu ketipini putkast!

No omma õks rüüvli'! Olõsi sis Petseri tii sille, ilma aukudõta! A ei – tii' omma nigu pärast pommitamist!

(Nii vannus Viljar tiimassu putka poolõ minneh)

Paul istus autoh. Ja justkui autoraadiost tulõva' kostkilt üte' värsi' (midä iits mehehelü lugõ):

Trõnnõ, Taeluva, Saptja,

Petseri, Saalesa, Raakva,
 Podgora, Mölaorg, Irboska,
 Unkavitsa, Kosselka, Truba
 Saptja, Alaotsa ja Vilo –
 õgal puul, õgal puul silmä ma su silmi,
 mu Petserimaakõnõ hallõ.
 Õgal puul näe ja silmä su silmi,
 mu Petserimaa näio ja naane!
 Olõ-i sügävämpä silmämist,
 olõ-i valusambat vaadõt,
 olõ-i hellembät hellitüst,
 olõ-i kodotsõmbat kaemist
 ku pilk, su silmist mis tulõ,
 Petserimaa, hallõ ja armas,
 Petserimaa, mu näio,
 Petserimaa, mu naane!

Leelokoorid Radaja festivalil 27. augustil 2011.

Ilmar Vananurme foto

IV. Valli puul, Valli ja timä vanõmbidõ majah. Valli tütre väikene sünnipäiv.

Tegeläse': Valli, tä tütar Jaana, timä imä Olli ja isa Sass. Ja juba mitmõndat kõrda külälisõna Paul.

Perästpoolõ tulõva viil Sassi ja Olli ja Valli hää' tutvva' ni sõbra' – vindläse' Viktor ja Larissa.

Aig: Mõni päiv jääs vana jaanipääväni.

(Sass istus moro pääl pingil. Sinnä tä kõrvalõ istus maaha ka Paul)

Paul: Tereh, Valli isa! Kuis sis lätt, kuis vahepääl elänu olõti?

Sass: Mis mi elä? Näet jo esiki – nigu hiirekese' luvva vai vaka all – tassa-hillä. Nii omma seto' õks kõikaig elänu. Nii nigu jänese poig tohi-i liialt pallo ringi karõlda – tulõ repän ja süü är.

Pensionäär olõ juba tükk aigu. Näet, kobesta siin majja. A tuud sa olõt juba kuulnu ja nännü...

Vahtsõst katust olõs vaija...

Paul: Mu vanaimä õks kõnõli, õt katus om nigu naane ja naane nigu katus. Õt ku essä olõ-i, nakasõ saina'vaoma, a ku immä jää-i, sis om pereh nii ku maja ilma katusõlda.

Kas saa ma millegagi avitada?

Sass: Saa-i. Ma telle eterniidi jo är. Pihkvast tuvvas siiä ehitüsematerjalidõ puuti, ja säält sis õkva mullõ hoovi pääle. Om pallo asjo, midä siin Petserihe saisma tuvva-i. Õt ku vajja, sis tuvvas...

Õks tä tüküs olõma jah nii – majja om vajja nii miist ku naist. Kaeh, siin-samah, meist mõni maja edesi kuuli naabrinaane Anne är. Pujanaane eläs tah samah majah, a poig kuuli är, Silver oll nimi.

Anne miis oll juba ligi kümme aastat surnuaialõ lännü.

Nelli poiga ja kolm tütärd oll näil. Puja' jäi küll Petseri rajooni, a tütre' lätsi Eestimaalõ. Tüüle ja mehele.

Üts poig – tuusama Silver – kuuli kats aastat tagasi. Süämerabandustõ.

Üts poig jäi traktori ala. A sinnä om küll juba vast kolmkümmend aastat

tagasi.

Nüüd, ku imä kuuli, es jovvaki näide tütre – Maia ja Alli – ’immä inne kuulmist nätä, nä’ joudsõ’ siiä jo sis, ku imä kirstuh oll, kats kätt risti rinna pääl.

Es saa’ nä nii ruttu Vinne viisat. Selle õt kiirviisa antas pääle tuud, ku arsti puult kirotoõt surmatunnistus faksiga tütrele saadõti ja tä tollõ Vinne saatkonda vei. Sis viil naati viisat tegemä.

Paul: Ja mis nüüd?

Sass: Hummõn omma matusõ. Säänest ülekohut näet siin kõikaig.

Paul (*mõtlikult*): Mille olõ-s näil aastast viisat? Nojah, tuu olõs lännü ulli-kallis: naase, mehe ja kolmõ latsõ aastaringse’ viisa’ olõ-i sul mõni üts tuhat.

Sass: Muidogi om viis viisat väiga kallis!

Paul: Ma loi ajalehest, õt Eesti valitsus kuts petserimaalasi tagasi.

Sass: Tagasi? Kohe tagasi?

Paul: Jah! Hospadi pamilui! No küll või ullõ amõtnikkõ olla! Tagasi? Kas su esä vai vanaesä tull Eestist, Piusa takast siiä?

Sass: Ma sündü Unkavitsah ja sääl oll sündünü ka mu vanaesä. Ja vanaesä vanaesä ka oll siistkandist. Es olõ Saarõmaalt, esiki Võromaalt olõ-s.

Pääle amõtnikõ om tõisigi ullõ. Kes midägi tiiä-i. Vai kes arvu saa-i.

Paul: Tuud ma-ki kõnõlõ egal puul, õt petserimaalasõ’ elli’ siin juba mitu tuhat aastat. Tuudaigu ku mõnõ Talina amõtniku vanaesä vai vana-vanaesä hoopis Lübecki rannah vai sis Gotlandi saarõ pääl palja persega ringi juusksõ.

Arvu saa-i nuu’, kes huvi ei tunnõ. Arvu saa-i nuu’, kes ei tahaki arvu saija!

Sass: Mi külä’ olli siih juba sis olõmah, ku olõ-s viil haisugi Petseri kloostrist ja Petseri nimest. Tiiäki-i, kuis meid tuukõrd väiga ammu kutsuti. A peräst tuud, ku Pihkva kõvas kindlusõs sai ja nõnna nõstma naas ja ku Petseri koobastõ ümbre kah juba müürü ehitedi, kutsuti meid kas Pihkvamaa-eestlâisis vai Petserimaa-eestlâisis.

Paul: Jah, seto nimme olõ-s sis viil olõmahki...

Sass: Tol aol olõ-s vist jah, selle õt muido olõs vannoh raamatuih setosit mainit. A mu tiidä es mainita. Vannoh Vinne ajalooramatuih ka, nii pallo ku ma nägemä olõ trehvänü, lövvä-i setodõ mainmist.

No sa olt haritu inemine, sa pias tiidmä.

Paul: Noh, haritu nigu õga tõõnõ... Olõ, jah, esiki ajaloo-oppaja koolih olnu. A midä kooliajaloo Petserimaast vai Pihkvamaast kirotõdas? Katskolm rita üldist juttu.

A ma olõ mõtõlnu ja usu küll, õt sjoo nime anni´ meile nuu´ vinne, saksa ja soomõ geograafi´ ja antropoloogi´, maadõ ja inemiste uurja´, kes tahtsõ tiidä, mis maa sjoo sääne om, kuis kutsutas. Vinne külä vindläne ütel muidogi: Vinnemaa, Pihkvamaa!

A ku kohaliku vai soomõugrilasõst põliseläniku käest küsüti, sis tuu ütel: „Mis maa? Sõto Maa!”

Selle, õt siist om nii pallo sõto ja sõakäuke üle käünü. Lääne poolõ ja ida poolõ, ida poolõ ja lääne poolõ.

Sass: Tuu om nii jah. Siin, kunagi ammu soistõl aladõl oll sääntsit kui-võmbit kotusit, mitä pite sõavägi marssõ. Ida poolõ ja lääne poolõ. Järve pite saa-i hobõstõga sõita. Põhja puul oll järv ja lõuna puul olli´ suurõ suu´.

Paul: Ja ku mi rahvas ütel: „Sõto Maa”, sis vindläsest uurja kirot tuu üles tagurpidi e-ga, mis hääldus pia nigu õ. Soomlanõ kirot vast üles: Soto Maa vai Soton Maa. Sakslanõ võidsõ tuu üles märki nii: Seto Ma.

Sass: A mille nä Eestimaal kirotasõ: setu?

Paul: Määntsegi keeletarga´ olõvat ülnü nii, õt seto olõ-i eesti sõna, taa nigu rohkõmp soomõ uma. Ja tetti mi nimi viil tõist kõrda ümbre: Sõtost sai Setu. Ja Sõto Maast sai Setumaa.

Valli: Piaaigu kutsu teid lauda! Ma näe, Viktor ja Larissa ka tulõva juba. Nuu´ mi hää´ tutva, olõmi näid õks kutsnu umalõ sünnüpääväle, nüüd

mõtli, õt las nä olla ka tütre sünnipäävälavvah. Mi olõ-i võõra´.

Paul: Mis taa laud küll nii uhkõ om? Jajah, muidogi, ma vahepääl kõnõldõh unõhtigi är, õt Jaanal om jo ütsäs sünnipäiv!

Üts kingitus om õks mul ka üteh!

(Lätt seenisehe ja võtt säält põrmandult pappkarbi, mille seeh om üts vähämbüt sorti CD-plaadimängja)

Ma tõi sullõ, Jaana, ka mõnõ ´plaadi´: siin om üts plaat noortõ muusikaga. A vanaesä ja vanaimä tahtva vast ka seto muusikat kullõlda – üte plaadi pääl omma Mikitamäe seto koori laulu, tõõsõ pääl Kossolka koori uma´. Ja om üts plaat viil seto pillilugudõga.

Nii kavva ku lauda istutas, võtva Jaana ja Paul karbist vällä raadio-plaadimängja ja pandva mängmä plaadi lõõtsapillimehe Raali Aini mänguga´. Ku om tükk aigu süüdü-juudu ja pääväuudissit kõnõldu, kiputas laulma. Eriti Larissa, sääne elläv tragi keskiälinõ naistõrahvas.

Vindläse´ seto ja eesti kiilt mõista-i. Mõnõ sõna küll. A Sass, Olli ja Valli, ka Jaana, kõnõlõsõ vinne kiilt vabalt.

Larissa: Teper pet´! *(Ja alostas):*

Vinovta li ja, vinovata li ja,
vinovata li ja, što ljublju?
Vinovta li ja, što moi golos drožal,
kogda pela ja pesnju jemu?

Olli mõist ka tsutikõnõ Larissat ja Viktorit laulmisel avitada. Sass põrotas refräänidõ koha pääl: Vinovta li ja, vinovata li ja...

....Oi tõ mama maja, oi tõ mama maja!
Otpusti tõ menja poguljat´!
Notšju zvjozdõ garjat, notsju laski darät,
notšju vse o ljubvi govorät!

Järgmisena lauldas „Podmoskovnõje vetšera”. Tuud mõistva kõik, pääle Jaana.

Ne šlõsnõ v sadu daže šorohi,
vse zdes zamerlo do utra.
Jesli b znali võ, kak mne dorogi
Podmoskovnõje vetšera.

Retška dvižetsa i ne dvižetsa,
vsja iz lunnovo serebra.
Pesnja slõšitsa i ne slõšitsa
v eti tihie vetšera.

Pesnja slõšitsa i ne slõšitsa
v eti tihie vetšera....

Viktor: Ah, bože moj, nado bõla mne karmošku saboi vzjat ‘!
Možet poidu, prinesu?

Valli (*Paulile seletäs*): Viktor olõ-i määne suur pillimiis, a vahest õks mäng.

(*A lausus Viktorilõ*) Viktor, spasibo, sevodnja ne nado, vidite, prinesli padarok, proigrõvatel, i plastinki. Pus ‘t Jaana sama tam võbiraet, što jei ponravitsa.

Sis ku väikene vahe pitsi tõstmiseh ja süümiseh sisse tulõ, kihõlõs ka Paul midägi üldä.

Paul: Tiiä-i kas mul omma kõik sõna ‘ meeleh, a edimäne salm küll: „Kl-jon tõ moi opavšii”, Jesseninini sõna ‘.

A Larissa, ma usu, tiid tervet luulõtust, laulu?

(*Larissa noogutas rõõmsalt, elävält*)

Kljon tõ moi opavšii, kljon zaledenelõi,
što stoiš nagnuvšis, pod metelju beloï?

Ili što uvidel? Ili što uslõšal?
Slovno za derevnju poguljat' tõ võšel.

Larissa jätkas häämeelega, algul ütsindä, sis Viktori, ja sis – kes toda võid-
sõ arvada '! – esiki Sassi abiga:

Ii-ii, kak pjaaa-nõi storož, võidja na doroo-oo-gu,
Utonul v sugrooo-be, primorozil noo-oogu....

Paul (Vallilõ): Läämi natukõsõski vällä?

Valli: Höste natukõsõs. Muido nakas Jaanal naidõga ikäv. Imä, kalla Jaa-
nalõ morssi. Jaana, sa panõ' mängmä mis sullõ miildüs. Paari minodi
peräst olõmi tagasi.

Jaana: Ma mõista-i viil plaati mängmä panda. Määnest nuppu vaota?
(*Paul avitas tütlätsõl plaadi plaadimängjähä panda ja näütäs, määntsest
nupust plaat mängmä nakas ja määntsest tõisi lugusit valida*)

Paul: Ku plaat om pääl ja vaotat PLAY, sis nakaski mängmä...

Paul (*moro pääl*): Näeh, jasmiinikõsõ' ommaki juba är häidsenü!
Ma taha sullõ midägi lukõ! Ma olõ-i Jessenin ja julgõ-i kõigi iih ummi
luulõtuusi lukõ...

A kõõpäält tahasi sinno kallistada, õt sa minno kutsi'!

Valli: Olõ-i midägi – inne loe'! Sis kaemi, kas sa tohet kallistada. Kes tiid,
midä hullu sa sinnä kokko olõt kirotanu!?

Paul lugõ:

Mille armasta ma sinno – tuud ma küll ei tiia.
Mille igatsõ? Kas om tuu üts ja sama?
Küll olõ armastanu pallo nuuri preilnit,
a maganu kõõst mõnõ ütsikuga.

Õks koskil kiäki om jälki märku andnu,

õt midägi om puudu.... A ei tiiä, kellel?
Oh, armutuli küll ei olõ hüdses saanu,
a vast om puudu tulnu igatsusõ valust.
Säng ütime om kõgõst puul maailma.
A sagõhöhe olõ-i timä tuudki.

Ma armas, kallis, äkki ma ei saa-ki
nüüdsest inämp sullõ süämehe minnä?
Tahas ülevältpuult näta umma lootust.
Tahas olla pall' o korgõmp ku ma olõ.
Vast ilmaasjata ma praegu petä hinnäst –
jah, ütsindä ei nösõ ütski ülendüsse.
Küll taiva poolõ nösõs tuu, kel kats om siibo.

Valli: Sa mõistat lukõ küll! Illos oll!

Paul: A naa' ria' õks olõ-i tõisilõ, tõistõ kõrvu jaos.
A kallistus?

Valli (*häätahtlikult ja leebelt*): No tsipakösös... Tulõ siiäpoolõ! Naabrinaa-
ne, näeh, kõikaig uma sibulaaiah. Mu meelest om täl ammu kõik haina-
voonakösõki är kidsut!

Loe sis viil midägi! Mullõ nakas miildümmä!

*Nii Pauli ku Valli kallistusõh om õkva silmäga näta kirge, puhangut, uut-
mist ja lõüdmist ja janu.*

*Sis, tahtmalda Vallist vallalõ laskõ, kaes Paul Valli silmä, õt kas tuu tekk'
niisama nalja vai miildü' tälle nuu' ria' tõsimeeli.*

*Tõmbas sis hinge, pilgutas hingepuhanguh ummi silmi ja lugõ sis poolõldõ
paprõ päält, a rohkõmp pääst:*

Olõ-i viil harinu uskma, õt su käsi mu käeh
ja õt tõõnõ su kallis ümbre mu kaala viil käändüs!
Sul om keskpäiv, a õdak mul tulõma nakas.
Võibolla pikk ja illos – nigu jaanikuu uma.
Mõista vähämbält hinnata ausust, hellüst ja õrnust.
Saa-i olla ma huulmalda taivadsõ anni vasta.

Kuut kanti õnnolik olõ ja varsana õhku ma karga,
 säidset viisi ma näe sinno nii päivä ku üüse.
 Tõõnõ pilt om ilosamp tõõsõst. Ja neländäst viies.
 Nüüd ma tunnõ, mis tähendäs kaokõnõ kõrbõh,
 koh essünült hulknu olõ ja piinanu haigõs hinnäst.
 Nüüd ma tunnõ, mis tähendäs kodonõ akõn –
 kõgõ ilosamp valgus võõrah ja pümmeh maailmah!

Valli om tükk aig vaiki. Pand sis jäl käe' ümbre Pauli kaala ja ütles:
 Illos ja vallus!

(*Naaratas sis armsahe*) A nüüd piat minemä tagasi lavva taadõ. Mis tetä...

Vaade Varvara kirikule Petseri kloostri väravast.

Ilmar Vananurme foto

V. Luha Anne (Anna) puhtõ' Petserih Varvara kerikoh.

Kerigu altari ette om pantu kirst, mille seeh, valgõ peenükese piinvilladsõ seto salliga katõtult maka igävest und vana, a noorusliku ja rahuliku näoga setonaane. Ümbre kirstu palasõ kündle'.

Kündle 'palasõ ka kandõlaabritõh kirstu päitseh ja ikoonõ iih. Kerik om täüs leina ja viiruki lõhna.

Väikene, a ilosa helüga kerikukuur laul:

Kiidetud oled sina, Issand! Õpeta meile oma seadusi!

Mina olen kui ärakandunud lambake, otsi mind üles, oh Lunastaja, lunasta mind!

Au olgu Isale ja Pojale ja Pühale Vaimule!

Laulgem ja hüüdkem Kolmainut Jumalat, ja kiitke!

Püha oled sina, algmata Isa, sina, niisama algmata Poeg ja sina, Jumalik Vaim!

Valgusta meid, kes meie selle surma teenime! Ja päästa meid sellest igavesest tulest!

Nüüd ikka ja igavesti – aamen!

Sina oled inimestele lunastust andnud, oh Issand, sinu läbi peame paradiisi leidma!

Oh anna meile andeks, Jumala sünnitaja!

Halleluuja - halleluuja – halleluu-uuja! Au olgu sulle, oh Jumal!

Halleluuja - halleluuja – halleluu-uuja! Au olgu sulle, oh Jumal!

Halleluuja - halleluuja – halleluu-uuja! Au olgu sulle, oh Jumal!

Papp (ehk preester, vana Isa Jevgeni): Anna kadunud Annale rahu Issandas!

Koor: Issand, heida armu!

Papp: Anna, oh Issand, oma ümmardajale Annale hingerahu ja anna andeks tema kogemata tehtud patud!

Koor: Issand, heida armu!

Papp: Issand Jumal vii ta sinna, kus ta õige koht on keset valgust ja igavest elu!

Koor: Issand, heida armu!

Papp: Kõigekõrgema, Kõigevägevama käes on Jumala arm ja pattude andeksandmine!

Anna andeks tema kui inimese patud!

Koor: Anna seda, oh Issand!

Papp: Palugem Issandat!

Koor: Issand, heida armu! Issand, heida armu! Issand, heida armu!

Papp: Lase puhata oma ümmardaja Anna hingel!

Koor: Lase puhata oma magama läinud ümmardaja hingel!

Taeluva kiriku laemaal.

Ilmar Vananurme foto

Papp: Kui sa võtad vastu inimese, kelle sees on kokku segatud nii madalad kui kõrged hingeomadused, lase, oh Lunastaja, puhata oma ümmardaja Anna hingel!

Au olgu Isale ja Pojale ja Pühale Vaimule!

Koor: Ikka ja igavesti – aamen!

Paul ja Valli saisva' tõonõtõösõ kõrval saina veereh, veidökönõ kavvõmbah kirstust. Nigu tõösõki küläinemise'.

Näide sälä takah sainal om suur ikoon Jumalaemaga, kelle üsäh väikene Jeesus Kristus.

Tõösõl puul kirstu saisva' igävedsele unõlõ lännü Anna latsõ': kats poiga ja kolm tütart uma abikaasadõ ja lastõga.

(Anna latsi olõis kirstu kõrval olnu rohkõmpki, a üts tütar kuuli väiko latsõna, sõa aigu ja kats poiga juba suurtõna).

Paul (*press hinnäst tõistõlõ märkamatul vasta Valli lämmit puusa ja olga ja ütles naasele kõrva sosistadõh*):

Siin, surnu ja surma man ja igävedse elo lävepaku lähkoh taha üldä sullõ, kallis inemine Valli, ma olõsi küll nõuh saisma sinuga siin altari iih.

Valli (*muidogi kah sosistadõh, kaieh Paulilõ silmä sisse*): Ma olõ kunagi juba saisnu siin altari iih ja andnu uma töotusõ...

Paul: Ma olõ kah tuud kunagi tennü. A nüüd ma teesi sedä viimäst kõrda! Ja – õkva nüüd tull mullõ sääne mõtõh – ku sa ei saisa kunagi mu kirstu kõrval, sis saa-i mu hing kunagi rahulikult är minnä! Jääski ripõndamma su sängü kotsilõ!

Valli (*kortsutas kulmu ja sis naaratas*): Ajagu-i nii ulli juttu siin kerkoh! Sa tiiät küll, kelles ma sinno pia ja midä sust arva...

Midä ma sullõ p r a e g u rohkõmp saa üldä!?

Paul (*täütsä erutunult*): Jah, eelä õdagust saati ma tiiä. Tiiä, kelles sa minno piat. Sääntsit kallistuisi nigu ma sinult sai, olõ-i ma saanu uma tütre tegemisest saati. Sinnä saa pia katskümme aastat.

Valli: Ja nondõ peräst kutsut minno siia altari ette?

Paul: Nondõ peräst just! Mille peräst sis viil altari ette kutsutas? Ku tahe-
tas varandust jaka, sis mindäs notari mano.

Nüüd siin kerkoh, siin, sääntsel puhul, sai ma arvu, õt vahel otsõ ma kih-
hä ja vahel otsõ hinge. Su man olõ löüdnü nii hinge ku kihä!

Valli: Sul om õks uma naane. Mis timäst saa?

Paul: Üldäs, õt ku tiit üte sammu tõõsõ poolõ, sis tege tõõnõ ütesä sammu
su poolõ. Meist kumbki ei olõ mõistnu toda ü t t e sammu tetä...

*Valli vangutas pääd, naaratas Maarja Magdaleena naaratust ja käänd
õigõ pisut õlgugi, mis tähendäs mitteuskmist, kahtlõmist. A esi press nüüd
hella nõksakuga uma puusa vasta Pauli jalga.*

*Papp õõtsutas viirukipanni suurõ hooga, rehk kõvastõ nigu teesi hummo-
guvõimlõmist.*

*Tuujärgi pidä tä väikese ilosa palvusõ kirstu päitseh saisva kandõlaabri iih
kinnelde valgusõh.*

*Ku kerikukoor laulmise jätt, sis nakas rahvas tassakõistõ, kiirustamalda
kadonukõsõga jumalaga jätmä. Kuulda om õnnõ naistõ nuutskmist.*

Valli ja Paul, ku tulõ näide kõrd, saisahtasõ' kah kirstu kõrval, surnust
hüvväkätt, löövä risti ette ja pututasõ tsutikõsõ koolnu külmi kässi. Sis
läävä nä uma kohalõ tagasi.

Kostus tasanõ kerigumuusika, sellest pisut-pisut üle lugõ üts mehe helü
luulõtust:

Kas sa, helläkene, näet taad inglit, kes mi kotsilõ kummardus?

Kas näet, mu helläkene, tedä, ja kas tedä tunnõt?..

Ütskõrd latsõna ma üüse heräsi ja näi, õt helendüväh uduh
üts ingli uma' peo' mu pösõ pääle pand.

Tuul silmäpilgul heitü är, a sis nii hää oll olla
ja sis sai arvu ma, õt taa mu uma imä

sängükese mano tull ku ingli korgõst taivast!

Kas sa, helläkene, näet taad ingliti, kes mi kottal nigu kevväi,
hoit ja õnnistas ja armastas ja usk, õt mi katõ kihä hinge'
kurja tetä kunagi ei mõista-s, õt mi hinge' armu perrä käävä'.

Nüüd lugõ naase helü:

Jah, mu kulläkõnõ, näe,
taa ingli ülendäs nii naisi kui ka miihi,
a kõgõ muu jaos hindäl meil õks tulõ valmis olla –
tuu om – ütehtüküh vaim ja kihä.
Kallistustõ tuli
meid palotas, meid ütskõrd tuhas tege...
Vast elo omgi sääne –
tuhaasõmõlõ vohavamp ja tervemp kasus hain.

Edesi lugõ jäl miishelü:

Pelgä-i tuld ma, helläkene, pümmet ka ei pelgä,
mi hummok ilosamp om õdagust,
ku usk om ütime ja ütime ka ootus.
Ku inemine väiga taht – küll juhatõdas tiid
ja tetäs ussõ' valla.

Kas sa, helläkene, arvu saat – taal ingliti om su nägo....

Valli: Paul, kas sa piat nüüd täämbä kodo tagasi minemä?

Paul: Jah, ma olõ tollõ paprõ pääle, mis Vinne piirivalvõlõ passiga kuuh
tulõ anda, kirotanu täämbädse kuupäävä.
Nüüd ma inämp ei tiiäki, koh om mu kodo.

Valli: Sa tiiä-i, koh om su kodo?

Paul: Tiiä-i jah. Ooda' - ooda', ma siski vast tiiä. Mu kodo om säääl, koh

om mu hing!

Mitte sääl, koh korter vai maja. A sääl, koh hing!

Valli: Sa piat parhilla sis hüväste jätmä?

Paul: Jah. Ma piat minemä. Ma saa-i tüült är olla, puududa. Saasi. Esiki saasi. A sis lät katski taa rahalinõ eloratas: tüü', massu' ja võla', tüü', massu' ja võla'...

Ma olõ-i joudnu viil vällä mõtõlda, kuis olla ja mis tetä...

Valli (*Mõtlikult, kurvamiilselt, sis Paulilõ julgustavalt naarahtadõh*): Jah, sis lät katski... A katski minnä ka ei tohi...

Kas meil aigu olõ-i mõtõlda?

Paul: Mõnikõrd tulõ hirm, õt olõ-i aigu. Aigu mõtõldagi!

Valli: Jäl sul hirm? Olgu-i hirmuh, Paul!

Paul: Aitümma sullõ! – ma olõ tõepoolõst määntsehki hirmuh elänü! Ma loe sis viil midägi inne minekut. Sinust. Sinu uutmisest ja sinu lõudmisest:

Sa tulõt rata pite häitsvä rüä vaihõl.
Ma oodi sinno tuhat ja viistöist aastat.
Vaid sina taipat, mille ma nii ütle.
Jah, tuhat viistöist aastakka ma oodi
su tulõmist mi Petserimaad pite.
Ei olõ imälikult kiäki nii pühä
ku naane, sa', kes tulõt rüä vaihõl,
kes tulõ nigu Maarja Magdaleena
ütsaigu niivõrd patunõ ja pühä.
Nii pühä nigu maa, kost võrsus üles
hain, vili, inemisetaim, ja lilli',
kõik, mis meil iholik, mis nätä',
a rohkõmp viil – ka tuu, mis olõ-i nätä'.

Sa tulõt õkva ku mu esiimä
säält kaugõst aost, a muido kõrvalküläst,
siitsamast, kost tä mehenaases tulle.
Ma lasõ põlvili su ette nigu ringihulkja,
kes ilma piteh hinnäst takah otsnu
a löudnü lõpus umahindä sünnükodo lävel.

Sa tulõt rata pite häitsvä rüa vaihõl.
Ma oodi sinno tuhat ja viistõist aastat.

VI. Telefonikõnõlusõ' ja luulõtusõ

Paul helistäs tuusama puu
mant, kost esimädsehki
vaatusõh:

Vallikõnõ! Mis ma tegemä
piat? Õgal puul näe ma su
silmi! Õgal puul näe su
kõnnakut! Egal puul tun-
nõ su kässi! Ummõhtõ
olõ-i sinno siin.
Ullis lää ma vist?

Valli: Kas ma siin süüdü
olõ vai?

**Pühäne ehk ikooninurk Podgora külas Kõ-
laviire talus. Ilmar Vananurme foto**

Paul: Ma es ütlegi, õt kiäki süüdü om. A võibolla ma esi? Esi ma valisi
hindäle kannatustõ tii.

Valli: Sa esi valisi jah. Sa olli tuu, kes mu löüdse!

Paul: Mu meelest hoopis sa'!

Valli: Kuis ma'?

Paul: A kes mullõ ütel sää! Petseri poodih rahulikult: „Taso-i vihatsõs minnä...”

Valli: No ütli! Ma olõs tuud ütskõik kellele, ka naistõrahvalõ, ülnü!

Paul: A kes ütel mullõ ütel õdagul: „Ma võinu sinno ka kutsmalda jättä. Ku ma tahtnu, sis olõs ülnü: tulgu-i!”

Sa´, sa´ olli´ tuu! Kõik arvasõ´, õt miis, esäne, om tuu, kes vali. Naase´ omma tuu seletusega väiga peri, sis om hüä üldä: tää käve pääle, presse pääle, lasõs minno vallalõ, mis mul üle jäi.

Tegelikult valiva õks naase. Ja eläjäriigih – imätse´.

Ku imäne õks ei taha, sis esäne või kolmõ, nelä, viie vai kuvvõ jala pääl saista, laulda, vilistä, mõirata vai üü otsa tandsu lüvvä – õks midägi ei saavuta, õks midägi ei tulõ vällä.

Valli: Olõnõs tollõst, määne taa tands om! A noh, esästele piat õks muud-kui õigus jäämä!

Paul: Tuu om vast nii, õt kes kostkilt puult kaes. Hindäga rahul oljalõ jääs üts õigus. Kannatusõ tiid käüjale jääs tõõnõ õigus.

Õigõmp om üldä nii: üts nõud ummi õiguisi – om täl näid vai ei olõ. A tõõnõ mõtlõ-i õigustõ pääle.

Kannatusõ tii olõmi mi mõlõmba´ valinu.

Valli: Kas sa mullõ täämbä midägi ei loe´?

Paul: Oh-jah – muidogi õt loe. Tuuperäst helistigi!

(Loeb):

Mõtli, õt und näe – su silmä mu kotsil!

Kats järvekeist mõtsah – tasadsõ´, salajadsõ...

Mõtli, õt und näe – a su silmä mu kotsil

lämmisti näko ja naardma ai´ suu.

Oll kuulda – kloostri takah üts ütsik

kägo heräsi üles, kedägi kukkma tä naas.

Ja ku aknõ tei vallalõ – ööbiku´

meile midägi hõiksi, a midä... arvu es saa ' .
Kohki üts traktor äkitselt jaurama nakas,
hää noh, öt kavvõmbah koskil.
Tahsamah trobikond pinne uulitsat pite lipas.

Midägi otsma naksi mu sõrmõ su hiusih.
Midägi otsõ mu suu, säääl, koh kaalakett sul –
ütekõrraga silmi iih pümmes ja valgõs lei ilm.
Ütekõrraga nõsõsi päiv lilla tsirelimüürü takast
ni palama läts kõik kerigukuplidõ kuld.

Midägi otsõ su põsk takah mu põskõ pite.
Miski huugavalt nakas sädemit pildma mi seeh.
Olõ-s tuu määnegi uni. Hulga ilosamp unõst oll hummok
koh su silmä mu kotsil, koh mu palvõ ' nõssi ' su poolõ
üteh pühäkojah mõõtmatuh, igävedseh.

Olõ-s tuu uni. Ma tõemeeli näi ütte inglit.
Saladus tuu om – kes timä siiä saat.

Valli: Jah....ilosahe kirodi ' ! Säantse ' , näeh, ommaki su tantsu ' ja su vi-
listämise ' ! Nigu sa mullõ nüüdsama ütli ' . Säantse ' meelütämise ' . Kas
tuu om tollõst edimädsest kõrrast?

Paul: Edimädsest. Ja tõösõst. Ja kolmandast...
Taa olõ-i mul määnegi tands. Ma saa-i midägi tetä, ku naa ' sõna ' esi-
hindäst tulõva. Vai nigu ma ütli: kõik om su kirotõt. Mis tuust, öt mu
käega.
Tuu edimäne kõrd oll niisama illos. Ku sa mu tõistõ tarrõ magama panni '
ja esi är ' lätsi ' tütre kõrvalõ.
Ma jää-s tuukõrd üldse magama, võibolla tsutikõsõs. Ja sis sa juba herädi '
minno. Ja sis näi su silmi mu kotsil. Tuu lää-i mul ilmahki meelest!

Valli: Ütli sullõ, öt koolih kirodi mõnõ luulõtusõ. A nüüd, imeh küll, olõ
esi ka nakanu pandma ummi mõttit paprõ pääle. Mille peräst? Kelle jaos?

Paul: Äkki mu jaos?

Valli (*naardõh*): Jah, äkki su jaos! Kullõ sis, kulläkõnõ:

Kui sa tulli' mu mano, mu mõttidõ mano,
kui sa tulli' mu mano, mu iho lähkohe,
är sis kunagi minemä mingu-i
ütlemäldä mullõ, salaja sadagu-i mujalõ.
Ärä sa pruuvkugi pettä suud umma, ja kihhä,
pruuvku-i pettä hinnäst ja pruuvku-i ka minno.
Andis anda ma või, õt mu hing ei lindasi hõklis.
A ku tulli' mu mano, mu mõttidõ mano,
a ku segäsi' juba ummiga mu ummi mõttit –
hoia sis näid nigu igävest andisõandmist,
midä ümmärdäjäkene pallõs, peopesä' ülespoolõ,
tuu iih, kes tiid meile näüdäda või.
Kui sa tulli' mu mano, mu mõttidõ mano,
kui sa tulli' mu mano, mu iho lähkohe,
sis olõ-i sa ütsindä tiikäüjä tuulitsõh oroh.
Hoia minno sis hingest ja hoia sis kässist,
muido jäijä või ütskõrd su hing
takah hõikma ja ikma julgit ja valgiti siibu.

Tükk aigu omma mõlõmba' vaiki.

Valli: Hõklõ – nuu omma klaasikillu'.

Paul: Tiiä, armas-kallis Valli. Ma kuuli tuud sõnna väiga ammu, kadonu vanaimä käest. Sis olli ma väikene. Vahel läts süä täüs, vahel tetti mullõ ülekohut, vahel sai vitsa kah, ja sis lätsi ma lauda taadõ takjidõ ja nõgõsidõ vahelõ ikma. Ütskõrd vanaimä näkk ja üteli: „Latsõkõnõ, mingu-i sinnä paljajalo – sääli om hõklit maah!”

Vaikus. Kostki nakas kõlama-kostma viiulimuusikat, mis segunõs mingi kohinaga.

Paul kuulahtas algul mõtlikult, sis rahutult. Võtt telehvoni kõrva mant, sis

*pand jäl kõrva mano, raputas pääd. Telehvon om vaiki.
Nüüd võtt Paul telehvoni hindä ette, vali vahtsõist Valli numbri, a telehvo-
nist kuuldus: „Telefon on välja lülitatud või levipiirkonnast väljas!”*

Lava lätt aigupite pümmes.

*Ja sis varsti tulõ valgus aigupite tagasi.
Nüüd saís lava üte veere pääl Paul, tõõsõh veereh Valli.
Paul om pesupüksikõistõ väel. Valli om pikäh üüsärgih.*

*Paul (Lugõ mõtlikult, peris aigupite, nii õt vahelõ tulõ vaikusõhetki, sis om
kuulda jäl tuud viiulimuusikat, mis keväjätuulõ muudu hoogsalt kappas ja
vahel valust, vahel rõõmust hõisatas):*

*Nigu tasko käänä hinge su iih pahupite.
Egaüte iih ma tetä nii ei taha,
olõ-i mõtõt – kes õks taht mu hingepõhja kaija,
vai ku mõni tahtki – midä mõist tä nätä.*

*Olõ nätä andnu mõnõlõgi hinge,
a ei olõ midägi tuust tulnu hääd –
olõ-i tõõsõ´ laotanu mu ette ummi mõttit,
lähedädses, umas sai ja olõ-i tahtnu nä.*

*Milleperäst näütä ma sis umma hinge?
Misasja pahupite käänä tä ku tasko?
Aga kuis ma tulõ sullõ vasta, nägo käänet?
Aga kuis ma lää su poolõ, vari silmih?*

*Nigu tasko käänä hinge su iih pahupite.
Tõisi iih ma inämp tuud ei tii´.
Sa, ma usu, võta-i teritädä küüdsi
vasta pal´ast, niigi ärakraabit hinge.
...Nii ma käänä hinge su iih pahupite.*

Valli (lugõ pääst):

Ma ei käänä su iih umma hinge pahupite –
 niigi pahupite tedä käändse juba elo.
 Ütskõrd saisi tollõsamatsõma
 kuplitõga kerko kuldsõ altari man,
 koh nüüd kirst oll, ja koh sa´ mu kõrval saisi´...
 Saiis altari iih üte mehega, niiskõ peo täüs ilosambit lilli,
 mi pääde kohal, tundsõ, kroonirõngit hoieti nii uhkõlt.
 Kõik oll helle, valgõ, pühälik ja illos,
 – nii illos, õt kõikaig ikk tükse pääle –
 ja hinglele umalõ lubasi: timägä käü
 lõpuni tiid pite, mis laotõdi mi ette tollõl suvõl...
 Oll aimdus, vai olõ-s, a saatus mullõ nii valusalõ võllsõ –
 üteh tsihih kaejit meist es tulõ´,
 ütte hoitvat peret kasu-s kuigi.
 Tütär-lohutusõlats mul sündü tõõsõst mehest.
 A es mõista tuugi vai es taha hinge sisse kaija,
 mõista-s pitä hindä ihovilja kallis....
 Nüüd lapõrda kui vahtrõleht siin tuulõh,
 lõdisõ puutüve armulidsõh varjoh,
 pelgä pääväpaistõt, hellitüisi pelgä,
 pelgä tuud, õt mu vars nii nõrgas muutus
 ja ma peritselt puu külest linda kavvõ...

Valli: Tahas viil üteldä: mingi-i. A tuud ma ei saa. Sa olõt praegu lännü.
 Tulõ sis jäl!

Lava lätt pümmes. Muusika lätt kõvõmbas. Koskil müristäs. Piksevihm om siinsamah. Sis tsutikõsõ ao peräst om kuulda mehe helüga (tuu või olla ka Paul esi, a ei pia just Paul olõma) loetav luulõtus:

Olõ terve, mu kallis, sinno om vajja meil kõigil!
 Su tütre, su isal, su emal. Ja niisama sinu mehel,
 kelle sa kodo nüüd tõi´. Tiid pite, mis alas su silmist
 ja lõpõs otsa vaid sää, koh otsa saa silmävalgus.

Olõ terve, mu hääkene, sinno om vajja siin ilmah
egalõ silmäpaarilõ, sinno kes nännü om ütskõrd.
Ma, kes sinno es tunnõ´, olõ kaotanu tuhandit päivi,
miljoneid kalleid hetki selleh ainsamah eloh.

Olõ terve! Ja olõ mu hummoguvalgus!
Olõ´ tuu edimäne, kedä ooda, kedä nätä nii taha!
Olõ viimäne peopesä, mis mu pösõ pääl liuglõs
inne und, inne reisi ... vai inne otsatut tiid!

Ilmar Vananurme foto

VII. Telefonikõnõlusõ´ ja luulõtusõ´

*Lava om viil pümme. Vai piaaigu pümme.
Nii mehe kui naase helü´ lugõva´ ütsi ja sammu vårsse.
Üte ria lugõ mehe helü, sis kordas tuudsamma rita naase helü:*

Üteh väikoh kerkoh ma saisa su kõrval,
saisa su kõrval ja tunnõ, õt pühä om ümbreringi
ja õt olõ su kõrval, olõ kõgõ pühämbä seeh!

Saisa aastit su kõrval, õkva su ligi
üte silla pääl korgõl, oh, pallo korgõmbah viil –
pilve pääl saisami, trepil pühämbäl taivah!

Saisa su ligi – ja üts tolmunõ uulits sai armsas,
nii rõõmsas ja umas sai nüüdsama väikene liin.
Äkki näe – terve ilm on uskmalda ilosas lännü!

Saisa su ligi, ja ma tunnõ, õt saisa-i siin maa pääl,
jõudu nüüd antu om linnada murõdõst üle.
Saa-s ma usku tuud sis, ku sinno olõ-s mu kõrval.

Tiiä-s ealõs inne, ja es tunnõ´ mitte kunagi inne,
midä tähendäs olla su kõrval, olla su ligi,
taivah, koh kunagi innembält olla saanu´ ei olõ´!

*Ku lavalõ tassahillä kahvatu´ valgusõkiire´ joudva, om nätä haiglapalat.
Sääl haiglapalati muudu ruumih sais Paul, säläh haiglarõiva´.
Paul om väsinü näoga, tuu olõ-i üldse tollõ Pauli muudu, kes Vallilõ pide-
valt helist ja kes suurõ rõõmutundõga Petserimaal käve.
Paulil om käeh mobiiltelehvõn ja tä mõtlõs helistädä. Vaotas klahvõ pääle,
a sis mõtlõs ümbre ja vaotas loobumise klahvilõ.
Käü sis tükk aigu edesi-tagasi, istus süngü pääle, sis hüppäs säält püstü,
mõtlõs kavva.
Ja kõnõlõs hindämisi, kõnõlõs nigu olõs Valli siinsamah lähkoh ja kuuld:*

Paul: Valli, mu armsaimp, mu kõgõ umatsõmp! Ma ei taha pääle su tund-
mist kuigi sust ilma jääjä! Kats aastat tagasi olli ma nõuh....olli saadana
muudu irvitedeh nõuh siist ilmast är minemä. Kõik oll mullõ ütstapuha!
Kõik oll mullõ vasta miilt...

Vai mis ... vasta miilt olõ-i tuu peris õigõ sõna...

Vasta miilt vast olõki-s midä, a õigõ om üldä, õt meelee perrä es olõ midä-
gi. Ei määnestki rahulolu, ei määnestki õnnõstumist, ei määnestki rõõ-
mu, ei määnestki kirge!

Ja sis, ku haigõs naksi jäämä, kattõ ellätahtmine peris är!

Kas ma ummist lastõst es mõtlõ? Kas näide pääle es mõtlõ? Muidogi mõt-

li! Kes ei mõtlõ sis!

A näil omma juba uma ' pere ', kui ka olõ-i viil lastõga pere ', sis omma nã löüdnü tõõnõtõõsõ. Tütär õks helistäs, a pujalõ piat esi helistämmä, õt küsüdä, kuis näil lätt.

Kuis mul lätt – tuud küsse vahetevahel ütsnes tütär.

(Jätkuvalt kää Paul palatit pite edesi-tagasi, kõnõldõh)

Kõgõ rohkõmp mõtli ma tuu pääle, mis saa mu mesilästest? Kes näid kaes, raamõ vahetas, süüt, talvõkõrda pand?

Nii lätsi päävä '. Tüüd teteh. Ja tuu tüü iist saadu rahaga egasugumaidsi massõ ja egasugumaidsi arvit masstõh.

Ja nigu tervüs halvõmbas läts, muutu elo peris mõttõtus. Kihä haigõ. Ja hing haigõ. Kumb rohkõmp, ei tiiä?

Ja sis näi Petserih, Valli, su silmi!... Tulle miilde küll, õt olli sinno nännü Petseri eesti koolih ütel talsipühäl. Ja sis perästpoolõ, ildampa, Petseri-maa poolõ sõitvah rongih...

A koolimajah es kae ' ma su silmä. Olõs vast ärä tundnu?

A mul es olõ aigu. Ma muudkui joosi. Joosi üte tüü mant tõõsõ mano. Ja tiiä-s, es taipa sis viil, õt olõ hindä tühäs joosnu. Haigõst joosnu. Sis tiiä-s ma, olõ-s aimugi, õt maailmah olõt sa olõmah.

Paul jääs kangõstunult, nigu välgulöögist saisma. Haard nigu millegi järgi. Nigu miski olõs tedä löönü.

Vähäke vaikust. Sis lugõ üts mehe helü (ei pia olõma Paul):

Sa vast esiki ei tiiä, määne võim sul antu?

Võim ja arm ja midägi vist viil, mil olõ-i nimme.

Tunnõ ütsikuna hinnäst, ku sa olõ-i lähkoh.

Koh ja kuis sa innemb ollit – sa võit minult küssü...

Jah, ma olli nigu pilv, mis liigus mõtlõmalda,

olli nigu leht, mis ilma pääle kantu.

Mis sis, ku olõs sinno tundnu juba viistõist aastat –

nii mõtlõ, tiidmälä, mis tähendänü tuu.

Tähendüst ma tunnõ, a kas kahetsus om abi?

Kes tuu oll, kes meid nii lahuh hoit?

Ja kes oll tuu, kes ütskõrd ütte juhtõ?
Kõik kaugusõ ' nüüd imeliku ' omma ' –
sa üteh tarõh ja ma tõõsõh, koiduvalgust ooda
ja pallõ ütteinast kallistust su käest.
Lüü ' , pikne, lüü ' nüüd, pääle lahuht oltit aastit!
Ma olõ nõuh, õt pikne lüü mu maaha!
Kõgõ tävvega ma olõ nõuh!
Üts sekund kallistust om kümme kõrda kallimp
tühä aasta päivist,
mitmõst tühäst aastast....

Paul: Ja sis... Ma ei tiä siiäni, mis vei meid kokko. Olli ütskõrd Petserih poodih. Mõtli osta jäätist. Selle, õt õkva trehvisi nägemä, kuis müüja jäätisetopsõ suurõst pappkastist külmkirstu valasi, ammut ja pand.

Ütli sis: „Andkõ mullõ tuu suurõmb jäätis!”

A müüja üteli, õt naa ' jäätise ' just õkva tuudi, saatõlehe ' omma juhataja kapih ja tä tiä-i hinda.

„No kaegõ sis noidõ nakladnõjje päält tuud hinda!” – lätsi ma vihatsõs.

A müüja üteli, õt juhataja läts är kodo, selle õt puut pandas ka varsti kinni. No omma teil õks paräädka ' – karas mul hing peris täüs – kelle jaos ti tüütät, ku mitte ostjido jaos!?

Ja sis mu takah üteli kiäki puha umah keeleh: „Taso-i vihasta ' , õt siin kääv äsja ' tsuti tõistmuudu ku Eestimaal”.

Kai mu sälä takah saivalõ naistõrahvalõ otsa.

Ja sis näi su silmi, Valli...

Tuu võtt mu viha säalsamah maaha.

Sis oodi poodi ussõ takah, kunas sa vällä tulõt....

...Läts müüdä terve talv. Ku vahtsõ Vinne viisa sai, käve mõnikõrd Petserih. Ja lätsi sis millegi peräst puulhäbenedeh, süamekripõldusõga su tüükohta sinno kaema. Sis sai ma tiidä, õt sul om telehvõn, mis tüütäs Eesti telehvõni levi piireh ja ei pia rahvusvaheliidsi kõnõsit võtma. Sa helisti ' tuuga vahel sugulaisilõ.

Nii ma naksi sullõ mõnikõrd helistämmä.

Ja sis tulli ' mu tühja hinge ja tühja süamehe sääntse ' mõttõ ' , mis esiotsa

tuud suurt tühja ruumi es täüdə, a kõmahti' õks kimmähe vasta laest ja õgast sainast.

Sääntse' mõttö':

(Lugõ üts mehehelü, a mitte Pauli uma)

Sis ku häitsese är' kunnakapsta' siin võpsikukraavih,
sis ku toomõpuu' värškele hainalõ puistasõ lummõ,
sis ku õõbiku' üü otsa jutlõsõ suulumbi takah,
sis ku tsireli lillakas hõng kinni pitsitäs hinge –
olõs paremb, ku olõs kinni mähit mu nõna, silmä' ja kõrva'.

Sis ku uibos, üleni vallõv, sumisõs miitsirgu helül,
sis ku vislapuu vabisõv, valgõh üüsärgih minno naard,
sis ku ringi hulk tuul kullast võililletekki pite,
olla tahasi lipkas, kes puhkas su hiussidõ pääl.

Sis ku päiv ütes tunnis vaid kükütäs mõtsadõ taadõ,
sis ku und olõ-i silmih, a silmih om maailma heldüs,
olõs paremb, ku süäme paksult ja kõvastõ mähisi kinni.
Kinni mähigi tä, a mõtõh õks su mano juusk.

Sis ku tagasi tulõva üü' ja lõpmata laotusõ huikõ',
ku viil sõrmitsõs suvi kaarapõldudõ miivahast hiust,
jäl sis küünütäs süä su poolõ, õt tõmmada hinnäst su ligi,
õt tunda, mis tähendäs arm – üttesaaminõ taivadsõl maal.

Paul: Ma helistä sullõ! Ma piat helistämmä! Ah-ei-ei, ma ei tiia, kas ma õks piat helistämmä praegu? Mis ma uma hallõ helüga praegu sullõ ütle?? Vast ütle, õt, Valli, ma taha mitte saija, a anda. Anda sullõ – mis mul om. A mis mul sis om? Mitte määnestki rikkust. Olõ-i aktsiaid, olõ-i rahha, õt sinno kohegilõ ilosalõ reisilõ viia.

Pisut varandust om, egapääväst. Naasega katõ pääle. Naasega, kelle naaselikku kallistust tundsõ viimäti nii ammu. Sinnä om julk aastat tagasi! Mille nii läts? Kelle käest tuud küsümä piat? Ei tiia!

Kostkilt üleväst kuuldus nüüd Valli heli:

Valli: Ma taha-i saija, a anda. Nuu', kellele anda ma tahtsõ uma hinge ja uma iho – nuu es saa' tollõst arvu.

Ma tahasi anda. Tahasi, õt kunagi üts inemine ilmah saasi tollõst arvu ilma sõnnolda'.

Ilma ütlemläda!

Silmäkaemise kaudu!

Sõrmi kaudu!

Huuli kaudu!

Külg küle kaudu!

Õt ilma ütegi pikä jutulda saasi tä tollõst arvu hinge kaudu!

Hingeõhu kaudu!

Õt saasi arvu ja hoiasi tuud tiidmist kimmält. Õt hoiasi tuud ainukõst varandust, mis mu hinge seeh!...

Paul: Kas ma saa arvu? Kas ma õks mõista su kaudu hindäst arvu saija. Õt sis ka sinno mõista – selgelt ja otsast lõpuni?

Mu varandus om niisamamuudu siin....siin – igatsusõ seeh!

Kas ma saa sinno viil kallistada....aasta, kats, kolm....kümme?

Ma piat saama! Ma pia!

Palati laetuli nakas millegiperäst vilkma. A tuuh valgusõh om õks nätä, õt Paul käü palatit pite edesi - tagasi, edesi – tagasi.

Om jäl kuulda viiulimuusikat, sinnä sekkä lisandus kavvõst Petseri kloostri kelläde kumõhtivvi lüüke.

Paul: Jah, Valli, ma helistä sullõ hummõn! Peräst operatsiooni! Nõuh?

Ku ma eloh olõ. Ma helistä sis, ku mu helü and sullõ ja mullõ hindälegi edesi elämise usku, elämise lootust, elämise tahtmist!

Sis ma helistä, ku mi saami jäl jagada ja kokko panda tuud ainukõist varandust, mis meil om – igatsust tõõnõtõõsõ hinge perrä!

Sis ma helistä sullõ, Valli ja ma loe sullõ ette tuu, mis ma täämbä siin ki-
rodi, mis ma siia paprõ pääle panni:

Kutsu minno, ku varjo' vinnüse pikäs –
nii saadi ma palvit su poolõ ütskõrd ütsindä siist.
Mõtsa vari mu kodoküläni haardu,

ja ma olli ihootsani ütsindä jätet.
 Küll ma oodi ja oodi, a sis sa hõiksi minno ku meigas
 pedäjämõtsah paksuh, nigu tõist umma meigast.
 Ma kuuli sinno, ja süä läts paigast,
 paigast süä, ni jala ' võtt nõrgas.
 Su kutsmist ma oodi küll vast viiskümmend aastat.
 Siibu lehvitä tahtsõ ma säälsamah,
 naksi näid minekuperi säädmä su poolõ,
 õt linnada üle piirijõõs tettü Piusa,
 üle traataidu linnada korgõlt,
 õt linnada õkva su tarrõ,
 õt linnada õkva su olalõ, kaalalõ kallilõ,
 su kuuma käekese pääle,
 su põlvõlõ palavalõ, su puusalõ pehmele...
 Siibo naksi ma säädmä, ku tundsõ
 õt hallaüü hiilmä nakas
 mu uhkidõ siibu ja mu süäme poolõ.
 Kuulõ sinno ja rõõmust viil uika,
 uika sinnäpoolõ, koh oodat nüüd minno,
 inne ku külmkangõlt samblõlõ sata
 umah Petseri pedäjämõtsah.
 Kutsu õks minno, ku varjo ' vinnüse pikäs –
 küll sis ma viil linnada jovva!
 Sa kutsut, ja väiga ma püvvä!
 Aga ku külmkuri inne joud haarda mu silmä',
 sis mu hinge tä kuigi kinni pitä' ei saa'.
 Kutsu minno, ku varjo ' vinnüse pikäs –
 kutsu minno ku tuvvi, ku mõtstuvvi, meigast,
 ku miist umma, ület, ku osakõist hindäst!
 Kutsu, ku su uibopuu vari kodotsõ läveni vinnüs
 ja kutsu, ku hummoguvvari
 lühkeses sulama nakas!
 Kutsu minno ku umanõ, umma kodo sa kutsu' –
 ja ma kindlahe jovva su poolõ, su mano
 mi mõlõmba kallilõ maalõ, mi Petserimaalõ!

Viiulimuusika lätt kõvõmbas, tormitsõmbas, ka kloostri kellä ' nakasõ pessmä rututsõmbalt. Kloostri keriku kellä ' löövä ' ilosal helünäl nigu Jumalasünnütäjä taivaminemise pühäl – vahel uhkõ väärikusõga ku patriarhi samm, sis rututsõlt nigu varsakõsõ kepslemine.

Ja olõ-i arvu saija, kas säääl kerikuh kedägi matõtõtas, puhtit peetäs, vai hoopis õnnistõdas vahtsõlõ elolõ.

Sis jääse kerikukellä tsutikõ vaiksõmbas, esilõ trügi viiulimäng, sääne keväjäne, rõõmsameelne, piaaigu ülemealik, a tollõlõ põimus sisse väega kurvamiilsit helüsit.

Lühidraama lõpp.

2007. a.

Erkki Vananurme foto

Sisukord

I	Mu Petserimaa kui pillikeel.....	3
II	Mu Petserimaa kaugemas ja lähemas ajaloos	24
III	Mu Petserimaa mu artiklites	65
IV	Mu Petserimaa mu ilukirjanduslikus loomingus	98

Eesti Vabariigi president hr Toomas Hendrik Ilves
Eesti Vabariigi peaminister hr Andrus Ansip
Eesti Vabariigi välisminister hr Urmas Paet
Õiguskantsler hr Indrek Teder
Kaitsepolitsei peadirektor hr Arnold Sinisalu
Riigikogu väliskomisjoni esimees hr Marko Mihkelson
Riigikogu põhiseaduskomisjon
Eesti Vabariigi ja rahvusvaheline üldsus

Uus päevakohane kümne mehe avaldus
Eesti Vabariigi kodanike DEKLARATSIOON aastal 1920 sõlmitud
Tartu rahulepingu rahvusvahelise õigusjõu jätkumisest
Eesti maa-ala ulatuse suhtes.

Aastal 2011 valitud Riigikogu heakskiidul samal aastal moodustatud Vabariigi Valitsus on välisminister Urmas Paeti eestvõttel Eesti üldsusele ning välisriikidele ja rahvusvahelistele institutsioonidele teatanud oma valmisolekust sõlmida (1992. a. jõustunud Põhiseaduse vastaselt) Vene Föderatsiooniga piirileping. Kavatsitava piirilepinguga soovitakse enamik Petseri maakonnast ja Virumaa Narva-tagused vallad välja arvata Eesti Vabariigi koosseisust, nimetatud maa-alad püsivalt loovutada Venemaale, kes on aastakümneid õigusvastaselt väevõimuga hoidnud neid maa-alasid oma valduses, ära kasutades Eesti võimuasutuste saamatust ja lohakust.

Eesti Vabariigi Põhiseaduse §122 ütleb: Eesti maismaapiir on määratud 1920. aasta 2. veebruari Tartu rahulepinguga ja teiste riikidevaheliste piirilepingutega. Sõna „ja“ viimases lauses tähendab, et nii Tartu rahuleping kui ka teised rahvusvahelised piirilepingud kehtivad üheaegselt.

Aastal 1939 allakirjutatud nn baaside lepingu teise osapoolena kinnitas Venemaa Tartu rahulepingu kehtivuse omapoolset tunnistamist. Kuna Põhiseaduse (§123) kohaselt ei sõlmi Eesti Vabariik Põhiseadusega vastuolus olevaid rahvusvahelisi lepinguid, siis ei omanda Vabariigi Valitsuse kavandatav dokument õigusjõudu, olles õigustühine sõlmimise hetkest alates (*ex tunc*), sõltumata Riigikogu praeguselt või mõnelt tulevaselt koosseisult saadavast heakskiidust; seda seni, kuni püsib jõus Eesti Vabariigi praegune, 1992. a. jõustunud Põhiseadus.

Ühiskiri on jätkuks 14. aprillil 2013 Tartus koostatud päevakohasele kümne mehe avaldusele (esitasid Siim Hiedel, Aldo Kals, Tõnu Kalvet, Mart Niklus, Priit Rajasaar, Veiko Rämmel, Osvald Sasko, Tõnis Siim, Ain Teder, Rein Vanja). Vt: http://www.petitsioon.com/paevakohane_kumne_mehe_avaldus. Käesoleva deklaratsiooniga nõuame Vabariigi Valitsuselt ülalkirjeldatud dokumendi – piirileppe eelnõu – sõlmimata jätmist. Põhiseaduse vastast otsust langetades või Põhiseaduse vastast õigusakti vastu võttes minetab Riigikogu viibimata oma põhiseadusliku võimuvoli (mandaadi).

Avaldajad kuulutavad, et Põhiseaduse rikkumise teel sõlmitud rahvusvaheline akt ei ole Eesti Vabariigile, tema kodanikele ega muudele, temaga õigussuhetes seisvaile füüsilistele ega juriidilistele isikutele kohustuslik. Vabariigi Põhiseaduse ülima õigusjõu tõttu jääb Eesti-Vene eelkirjeldatud põhiseadusevastase lepingu või kokkuleppe sõlmimisest või Riigikogus heakskiitmisest hoolimata 2. veebruari 1920 Tartu rahupeping *de iure* määrama Eesti-Vene maismaapiiri kuni mõne muu rahvusvahelise akti jõustumiseni Eesti Vabariigi Põhiseadusega kooskõlas. Eesti Vabariigi Põhiseaduse §2 ütleb: Eesti riigi maa-ala, territoriaalveed ja õhuruum on lahutamatu ja jagamatu tervik.

Aastal 1918 asutatud Eesti Vabariigi õigusjärgsed kodanikud: Siim Hiedel, Aldo Kals, Tõnu Kalvet, Mart Niklus, Priit Rajasaar, Veiko Rämmel, Osvald Sasko, Tõnis Siim, Ain Teder, Rein Vanja.

Tartus, 15. oktoobril 2013.